

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

STANISLAV
ORICHOVII GEN.
TE ROXOLANI, NATIONE
VERO POLONI,

Дмитро Вирський

Станіслав Оріховський-Роксолан:
життя і пам'ять

Київ 2013

УДК 929(477.53)“16”
ББК 63.3(4Укр-4Пол)44
В-52

Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: життя і пам'ять. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 215 с.: іл.

Рецензенти:

доктор історичних наук
Г.В.Боряк
доктор історичних наук
І.І.Колесник
доктор історичних наук
П.М.Сас

Книжка присвячена Станіславу Оріховському-Роксолану (1513 – 1566) – видатному інтелектуалу, який походив із західних теренів України (Перемишльщина). Вихованець університетів Польщі, Австрії, Німеччини і Італії (де сприйняв чимало модерних ідей європейського Ренесансу) він лишався патріотом Русі, майбутнє якої пов'язував із Польським Королівством (яке якраз за його життя перетворювалося на наднаціональний проект «універсальної держави» з високим ступенем громадянських вольностей – «шляхетської імперії» чи то Речі Посполитої багатьох народів). Відтак, Роксолан усіляко намагався зацікавити уряд і співгромадян проблемами України (особливо турецько-татарською загрозою). «Руський досвід» Оріховський охоче привносив до різних інтелектуальних і духовних практик своєї доби – як адепт Реформації і Контрреформації він пробував спертись на православні традиції (шлюбність священників, причастя мирян «під обома видами» – хлібом і вином і т.д.), прагнув об'єднання усіх християнських церков.

Для науковців, викладачів і студентів, усіх, хто цікавиться інтелектуальною традицією України.

На обкладинці: фрагмент титульної сторінки видання «Fidei catholicae confessio» (Краків, 1561) із самоокресленням автора («Stanislai Orichovii gente Roxolani, natione vero Poloni» – з роду русин-українець, за нацією ж поляк); заголовна літера «О» з видання «Квінкункса» 1564 р. (стилізована під автопортрет Оріховського як «воїна християнства»); герб Оріховського – «Окша» (зворот обкладинки).

Затверджено до друку Вченою Радою Інституту історії України (Протокол № 6 від 27 червня 2013 р.)

ISBN 978-966-02-6911-8

© Д.С.Вирський, 2013
© Інститут історії України
НАН України, 2013

Зміст

<i>Передмова</i>	5
<i>Розділ 1. Оріховіана: рецепція С.Оріховського в історіографічній традиції.</i>	9
<i>Розділ 2. Життєпис ренесансного Сармата.</i>	61
2.1. Походження та родина С.Оріховського	63
2.2. Едукація Роксолана	78
2.3. Трибун люду шляхетського.	94
2.4. Дон Кіхот гуманізму або невизнаний апостол контрреформації	125
<i>Підсумки</i>	163
<i>Бібліографія</i>	171
<i>Іменний покажчик</i>	191
<i>Ілюстрації</i>	201

Передмова

500-літній ювілей із дня народження Станіслава Оріховського-Роксолана (1513 – 1566) – видатного інтелектуала свого часу, який походив із західних кордонів України (Перемишльщина) – є добрим приводом поміркувати над тим, чому не забувається ця непроста історична постать, які грані її власного досвіду все ще промовляють до живих. Що дає діалог із ним все новим і новим поколінням учасників?

Адже, коли я перший раз наприкінці 1990-х років сідав за дослідження про С.Оріховського, то панівним «трендом» представлення цієї історичної постаті були «відродженські» та романтично-революційні шати. І я, і ширші кола українських інтелектуалів, запалені ідеями «національного відродження» та дещо обтяжені тоталітарним досвідом, воліли бачити у ньому будителя, борця, революціонера та особу, свідому певної місії свого життя.

По роках буття у незалежній Україні, Роксолан розкривається все більше з іншого боку – як такий собі представник «четвертої влади» / влади слова. Він вправний ритор-демагог, здатний у квазідемократичних умовах впливати на вітчизняну громаду, не займаючи високих посад і не маючи значних капіталів (такий собі герой «середнього класу»); він особа, яка вміло грає на різних суспільних рівнях – інтернаціональної вченої спільноти, міжнародних організацій (церков і політичних блоків), придворних олігархів і регіональних магнатських кланів, ще й про «народ»-виборців не забуває. Ідеаліст і прагматик одночасно, Оріховський звичний до умов інтелектуальної конкуренції і необхідності самореклами – він справді любить не лише «мистецтво в собі», але й «себе в мистецтві» і не дуже-то відділяє особисту справу від громадської. Його позиція щодо великих проблем людства – екуменічної церкви (зокрема, полагодження стосунків католиків і православних), демократії і політичних вольностей, а також природних прав людини досі викликає зацікавлення і повагу. І навіть особиста боротьба перемиського каноніка з целібатом, у зв'язку із

клопотами сучасної католицької церкви з педофілією, перестала виглядати скандально навіть в очах католиків.

Для українців Роксолан є ще й прикладом можливостей вестернізації та «європейського вибору». З легкої руки перемиського каноніка український голос зазвучав у дискусіях, які впливали на долю цілої Європи.

У локальнішому плані Оріховський по-своєму символізує українсько-польську співпрацю, котра і для сучасної України залишається досвідом і практиками актуальними та багатообіцяючими. За цим таки «*gente ruthenus'ом, natione polonus'ом*» в українській інтелектуальній традиції утвердився статус предтечі модерної теорії численних лояльностей, що пояснювала можливість виживання українства в позадержавних контекстах. І ота упізнаваність одвічних дилем українця – фактично ще «до України» – то дійсно найбільш вражаюча сторона досвіду Станіслава Оріховського-Роксолана.

* * *

Пропонована книжка складається з двох основних розділів. У першому з них розглянута історіографічна традиція досліджень про С.Оріховського, своєрідні «кордони пам'яті» для цього історичного героя. Адже контрверсійність образу Роксолана, закладена ще візіями його власних сучасників, дозволяла пізнішим історикам вельми вільно обходитися з цією постаттю. Відтак, подекуди «життя після смерті» у Оріховського може поспорити щодо яскравості і з прижиттєвими пригодами цього неспокойного героя. Легенди про «пророка з Русі» та «*solo tibi*» (ксьондза, якому єдиному був дозволений шлюб), образи блискучого оратора-нового Демосфена, предтечі греко-католицької унії, шляхетського анархізму та вірця ренесансного Сармата – ось неповний перелік «портретних рамок» для цього гідного сучасника Дон Кіхота.

Другий розділ є дослідженням біографії Роксолана – творчого і буденного боків його життя. Адже чимало його епізодів ще доволі тьмяно і недетально представлені в українській історіографії. Чотири підрозділи по черзі представляють читачу походження роду Оріховських, шкільні та університет-

ські студії шляхетного юнака, добу «бурі і натиску» у житті перемиського каноніка (увінчану справою про одруження) та час пошуків порозуміння із світом, що не припинялися до смерті Роксолана.

Наприкінці книжки в «Ілюстраціях» публікується підборка портретів та інших зображень Оріховського. Здебільшого вони представляють не реальні, а уявні образи цього історичного героя, відтак є колоритними ілюстраціями звивів пам'яті про нього.

Розділ 1

ОРИХОВІАНА:

рецепція С.Оріховського в історіографічній традиції

Особа і творчість С.Оріховського викликала велику зацікавленість вже у сучасників гуманіста, адже він вмів бути помітним і неодноразово потрапляв в епіцентр значущих для тогочасного суспільства подій. Відтак, саме іпостась «народного трибуна» знаходила домінуючий відбиток у перших спостереженнях співвітчизників гуманіста.

Крім цього, на оцінки сучасників, безперечно, впливали соціальний статус Роксолана, його шляхетське походження, конфесійна приналежність та постава в релігійно-політичній дискусії, теренами якої була як безпосередньо Корона Польська, так і весь християнський світ у цілому. До цього слід додати також відгуки «професійних» гуманістичних кіл, що зосереджувались на визначенні кваліфікації Оріховського як адепта *studia humanitatis*, себто як літератора, красномовця, філолога-латиніста, знавця античної спадщини і т.ін.

Цілком природно, що оцінки останнього роду переважають серед сучасників-іноземців, яких порівняно менш цікавила політична діяльність Роксолана. Відомий сучасний польський дослідник його творчості Єжи Старнавський дійшов до висновку, що саме Оріховському випала доля репрезентувати Польщу на Заході у справі красномовства та епістолографії¹.

Утім, не можна сказати, що Оріховський-політик був за кордоном поігнорований, адже його друковані праці («Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона», «Турчики») сприймалися і як авторитетні джерела про буття земель, підпорядкованих Польській Короні та її безпосередніх сусідів в регіоні Центрально-Східної Європи. Взагалі первістком міжнародної слави Роксолана було видання у Венеції 1548 р. тієї таки промови на смерть короля Сигізмунда I («*St. Orichovii Rutheni*

¹ *Starnawski J. Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do konca wieku XVIII). – Wrocław, 1984. – S.30; Його ж. Wstęp // Orzechowski St. Wybor pism. – Warszawa-Wrocław-Kraków, 1972. – S.I-LX.*

ornata et copiosa oratio habita in funere Sigismundi Iagellonis Poloniae Regis»). 1559 р. також у Венеції її включили до популярної антології «*Orationes clarorum hominum*» / «Промови відомих людей». Збереглася вона і в розширеній версії цієї антології, що була видрукована в Парижі 1577 р. Згодом твір Оріховського потрапив до монументальних історіографічних збірок «*Polonicae historiae corpus*» (Базель, 1582) та «*Regum Polonicarum tomi tres*» (Франкфурт, 1584), а далі, також у збірці «*Orationes funebres in morte pontificum, imperatorum, regum, principum etc. habitae a legatis virisve suae aetatis doctissimis*», виданій у Ганновері 1623 р. У Кракові «Промову» перевидано ще 1668 р. (видання не збереглося).

Довгу славу мав і лист Оріховського до Пауло Рамузіо (1549), який якраз і займався виданням згаданої «Промови» у Венеції. Цей лист потрапив до широко знаної антології вірцевих творів епістолографії – «*Epistolae clarorum virorum...*» / «Листи відомих мужів» (Венеція, 1556; Венеція і Париж, 1568; Кельн, 1569 і 1586).

Листування С.Оріховського та інших тогочасних політичних і культурних діячів дає багатий матеріал щодо враження, яке він справляв на сучасників². Так, відомий польський історик Мартин Кромер, який довгий час перебував у Відні як посланець при імператорському дворі та неодноразово мандрував Європою у справах держави та церкви, у таких виразах повідомляв Роксолана про розголос, що набула його діяльність в європейських культурних колах: «Не думай, мій Оріховський, що твоє ім'я не відоме за кордоном. В Італії, Іспанії, Франції й Німеччині мені довелося чувати схвальні відгуки про твої твори, які становлять гордість і захист Вітчизни. Я не зустрічав там вченого, який би не читав їх і не підносив би до небес твоєї дотепності, красномовства та вченості. І я був гордий твоєю сла-

² Зокрема, у так і незавершеному виданні «Оріховіани» (вийшов лише 1-й том) згадуються більш ніж 40 безпосередніх кореспондентів С.Оріховського, див.: [Orzechowski S.] *Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543-1566. Edid. Joseph Korzeniowski. – Vol.I. – Cracoviae, 1891. – 697 p.*

вою, оскільки вбачаю в тобі свого співвітчизника й друга, і тому промінці твоєї слави падають і на мене»³.

Інший польський культурний діяч Якуб Гурський у передмові «Химери» (Кельн, 1563), одного з творів пізнього Оріховського, порівнював автора з Цицероном і Демосфеном⁴. Найкращим оратором країни називав перемишлянина і Якуб Пшилуський у передмові до своїх «Законів і статутів Королівства Польського» (Краків, 1553). Віддали належне Роксолану і поети, зокрема у цьому таки виданні вміщені вірші вітальні Яна-Димітра Соліковського, Якуба Вугровіцького (Угровецького) та ін⁵. А Анджей Тржецький в поемі «*De sacrosancti Evangelii in ditione Regis Poloniae post revelatum Antichristum origine, progressu et incremento elegia*» (Кролевець, 1556) зве його «вітчизни славетним символом» («*patriae prae-nobile limen*»), підносить Роксолана вище за Цицерона та ставить поруч з А.Моджевським, що зрештою стане традицією⁶.

Про те, що ці панегірики не є просто приятельськими компліментами або проявами місцевого культурного патріотизму, свідчать і відгуки на творчість Роксолана з-за кордону. Зокрема, у передмові до виданої в Італії промови Оріховського на смерть польського короля Сигізмунда I Старого, написаної італійським гуманістом, секретарем Ради Десятьох у Венеції,

³ Цит. за: *Наливайко Д.С.* Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – К., 1984. – С.170. Це висловлювання з видання: *Martini Cromeri Orechovivs, Sive De Conivgio Et Coelibatv Sacerdotvm Commentatio: Ad Stanislaum Orechouium... – Coloniae, 1564.* – P.4.

⁴ *Сас П.М.* Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. Ст. Оріховського // Україна і Польща в період феодалізму: Зб. наук. пр. – К., 1991. – С.35.

⁵ *Starnawski J.* Stanisław Orzechowski w sądach współczesnych i potomnych // *Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej.* – T.2. – Przemysł, 1973. – S.13-14; *Його ж.* Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do konca wieku XVIII). – S.31.

⁶ *Starnawski J.* Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do konca wieku XVIII). – S.30.

Пауло Рамузіо, останній порівнював українського письменника з Ксенофонтом (який у свій час прославив Кіра). Венеціанський вчений писав, що щасливий той, «хто після смерті здобув такого глашатая своєї слави»⁷. З повагою, як про особу, якій у Польщі ніхто ані «вимовою ані сміливістю не дорівнюється» писав про Роксолана папський посланець Джованні-Франческо Коммендоні⁸. Про загальноєвропейське визнання таланту С.Оріховського свідчать й географія та кількість закордонних перекладів і видань його творів*.

Природно, що чимало оцінок особи та ідей Оріховського виходять за життя гуманіста з таборів його ідейних союзників й опонентів. З-поміж перших, окрім вже згаданого М.Кромера, не можна обійти увагою кардинала Станіслава Гозія, ідеолога і лідера польської контрреформації, ласка та авторитетна думка якого багато важила для перемиського каноніка⁹, та представника молодшого покоління сучасників гуманіста, одного з перших українців-пропагандистів унії церков, для якого вже Роксолан був визнаним авторитетом, Бенедикта Гербеста (Зелевича, бл.1531 – 1598)¹⁰. Обидва цінували письменницькі здібності Оріховського та полемічний талант, особливо якщо він спрямовувався проти нововірівців-протестантів.

Узагалі, протестантський виклик увів «руський досвід» у коло міжнародної інтелектуальної полеміки навколо «первісної чистоти» релігійних догматів, а отже і природної суспільної організації. Ось і в 1563 р. у Кельні виданий розлогий теологічний твір львівського проповідника і каноніка Йоанна Арунді-

⁷ Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1990. – С.60.

⁸ Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów, 1906. – S.82.

* Укладач «Оріховіани» повідомляє (р.ІХ-ХVІІ) про 20 видань творів Оріховського, що виходили за межами Корони Польської.

⁹ Див. два його розлогих листа до С.Гозія з 1563 р.: *Orichoviana*. Opera inedita... – P.550-574.

¹⁰ *Herbest B. Wypisanie drogi // Wiszniewski M. Historia literatury Polskiej. – Kraków, 1845. – Т.7. – S.569-581.* Б.Гербест був земляком С.Оріховського, адже походив з міщан Нового Міста біля Добромиля.

ненсіса (Ян з Тржцяни/Тростини, бл.1510 – 1567) «De religione sacrosancta, de ecclesia, ac ceremoniis...» / «Про релігію святу, про церкву і церемонії...». Написаний у формі діалогу між русином-рутенцем, поляком, німцем і латинянином, в якому дуже активний «русин» Арундіненсіса розвивав, зокрема, аргументацію саме С.Оріховського.

Принагідно зауважимо, що не всіх католиків можна зарахувати до стану прихильників Роксолана. В ультракатолицьких колах його ім'я сприймалось як одіозне, і саме в такому дусі витримані згадки про Оріховського в біографії Петра Кміти¹¹.

Такі самі суперечності в оцінках зустрічаємо і у діячів різних напрямів протестантизму, що поширювалися на теренах Польської Корони та Великого князівства Литовського. Наведемо лише приклад змін у позиції людей, з якими Оріховського в'язали певний час дружні відносини. Антипротестантська діяльність Роксолана змусила виступити проти нього тих, хто обрав нову віру. Так, відомий польський мислитель Анджей Моджевський (Фрич-Моджевський), товариш Оріховського по краківському гуртку гуманістів, що активно діяв у 40-і рр. XVI ст.¹², присвятив полеміці з ним окрему працю «Оріховський, або відхилення звинувачень, висунутих Ст.Оріховським-Роксоланом» (1562). Мартин Кровіцький, колишній католицький священник-однорумець гуманіста у справі з целібатом, полемізував з перемиським каноніком на сторінках славнозвісної «Апології»¹³ (1-е видання під титулом «Оборона науки правдивої і віри стародавньої християнської», Пінчов, 1560. Перевидання: Вільно, 1584 і 1604. Про Оріховського-«ксьондза жонатого» йдеться наприкінці праці, у параграфі – «Про шлюб слуг церкви»).

¹¹ *Vita Petri Kmihtae de Wisnicze Palatini Cracoviensis // Annales Stanislai Orichovii Okszii. – Posnaniae, 1854. – S.202-203, 216.*

¹² *Любович Н.* История реформации в Польше: Кальвинисты и антитринитари. – Варшава, 1883. – С.64-78.

¹³ *Apologia więtsza, To iest: Obrona Nauki Prawdziwey y Wiary Starodawney Krześcijanskiey, ktorey nauczyli Prorocy...*

Окрім цього, існує чимало менш відомих зразків полемічної літератури, присвяченої дискусії з Оріховським¹⁴. Зазвичай на сторінках подібних творів Роксолану закидається заангажованість його виступів на підтримку офіційної церкви, ренегатство та інтелектуальна нещирість, що має корисливе коріння («привата»).

Окремо слід представити, відгуки на історико-політичні ідеї Роксолана. У зв'язку з цим особливе значення має твір Августина Ротундуса «Розмова Поляка з Литвином», присвячений полеміці з висловленою у «Квінкунксі» Оріховського різкою критикою ладу Великого князівства Литовського¹⁵. Сліди впливу ідей мислителя подибуємо і в славнозвісному трактаті А.Моджевського «Про виправлення держави» (1551) при обговоренні питання про необхідні заходи щодо захисту українського прикордоння королівства*.

Врешті-решт, можна припускати, що саме у цей ще прижиттєвий для гуманіста період усвідомлення місця Оріховського в житті річпосполитського суспільства, з'являється чудова легенда про «solo tibi», яка доводила, що винятковість Роксолана була визнана папою римським і він дав «йому одному» серед священників право на шлюб¹⁶. Вірогідно, що до її популяризації доклали рук нащадки перемиського

¹⁴ *Orzechowsky S.* Opowiadanie upadku przyszłego polskiego z r. 1560. – Warszawa, 1901. – S.17-32.

¹⁵ *Rotundus Augustyn.* Rozmowa Polaka z Litwinem. – Kraków, 1890; *Stanisława Orzechowskiego i Augustyna Rotundusa* debata o Rzeczypospolitej / Wstęp i opracowanie Krzysztofa Koehlera. – Kraków, 2009.

* Порівняй, зокрема, висловлювання в розділі IX «Про царя або короля» згаданої праці з твором Оріховського «Зразковий підданий» («Напучення польському королеві Сигізмунду-Августу»), див.: *Моджевський А.Ф.* Об исправлении государства // Польские мыслители эпохи Возрождения. – М., 1960. – С.72-84. Про вплив Оріховського на А.Моджевського див. також: *Halecki O.* Od unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – Lublin, 1997. – Т.1. – S.202.

¹⁶ *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – S.83.

каноніка, адже «байстрюцьке» походження формально позбавляло їх прав на спадщину.

Таким чином, 40 – 60-ті рр. XVI ст. можна вважати першим етапом у дослідженні творчого доробку С.Оріховського. Його особливостями були розпорошеність і ситуативна злободенність спроб аналізу творчості Роксолана. Матеріали такого аналізу зустрічаємо переважно серед епістолярної спадщини сучасних гуманісту культурних діячів, у передмовях на численні видання творів Оріховського та в творах полемічного характеру.

* * *

Другий етап дослідження творчої спадщини Роксолана пов'язаний з досить широкими хронологічними рамками (друга половина XVI – кінець XVII ст.). На нього припадає пік зацікавленості творчістю Оріховського з точки зору реальних соціокультурних практик. Громадська затребуваність ідей Роксолана в цей період неодноразово відмічалася істориками. Так, сучасний український дослідник Петро Сас говорить про кінець XVI – першу половину XVII ст. як про час, коли ідеї гуманіста «органічно впліталися в контекст української культури ... не лише як бібліографічний факт, а й передусім як джерело реального впливу на суспільну свідомість православного населення, а також як матеріал для створення українськими письменниками-полемістами суспільно-політичних концепцій»¹⁷.

Утім, межі періоду, запропоновані П.Сасом, на мій погляд, потребують певного уточнення, адже така періодизація відгороджується від того факту, що розголос діяльності Оріховського охоплював весь річпосполитський простір (обмежувати його суто українськими рамками неможливо), а нова українсько-козацька ідея в середині XVII ст. не змогла опанувати всією територією поширення українців і, наприклад, західноукраїнські землі фактично цілком залишились в ідейно-культурному колі Речі Посполитої. Відтак, верхньою межею

¹⁷ Сас П.М. Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу // Укр. істор. журн. – К., 1991. – № 1. – С.89.

означеного другого етапу «оріховіани» є не середина, а кінець XVII ст., а найсприятливішим середовищем для ідей Роксолана мають бути пораховані кола українського західництва – насамперед католицька, уніатська та, почасти, протестантська шляхта України*.

У цей час письменницький доробок Оріховського знайшов широке визнання – передусім завдяки своїм літературним якостям та самобутньому «річпосполитському» звучанню. Окрім цього, контрверсійність ідей гуманіста дозволяла зараховувати його до «своїх» чи не кожній з тогочасних інтелектуальних течій¹⁸.

Тексти Роксолана стають фактично хрестоматійними і активно використовуються політичними та культурними діячами цієї доби, його думки стають загальним, ледь не фольклорним, набутком, а його ім'я по-своєму канонізується. Природно, що місцем найінтенсивнішого плекання інтелектуальних традицій Оріховського стає його рідна

* До речі, польська дослідниця Б.Косманова також говорить про загальну суголосність трактувань постаті Оріховського протягом другої половини XVI-XVII ст., характеризуючи їх як візію «шляхти сарматської», і лише доба Просвітництва з початком XVIII ст., за думкою Косманової, пориває з цією традицією, див.: *Kosmanowa B. Popularność Stanisława Orzechowskiego w Rzeczypospolitej szlacheckiej // Odrodzenie i reformacja w Polsce. – Т. XXII. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. – S.90.* Щоправда, в іншій своїй роботі Косманова дещо змінила хронологію – перший найактивніший час реєстрації ідей Роксолана вона датує серединою XVI – серединою XVIII ст. (прив'язка до розквіту, а потім деградації усторою «шляхетської демократії»), а другий – від середини XVIII – до середини XIX ст., див.: *Kosmanowa B. Recepcja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku // Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. – Z.13. – Kórnik, 1977. – S.67.* Оріховознавство першої половини XVIII ст. справді украй невиразне, але я волю все ж таки відносити його до 2-го, Просвітницького періоду (рубежем вважаю Карловицький мир 1699 р. з Туреччиною, який майже усунув для Речі Посполитої турецько-татарську загрозу, що стало початком кризи войовничої «сарматської культури»).

¹⁸ *Kosmanowa B. Popularność Stanisława Orzechowskiego... – S.79-81.*

Галичина, а їх носіями, почасти, виступають його земляки та рідні (Я.-Д. Соліковський, Я.-Щ. Гербурт).

Тут не можна не згадати твір того таки Соліковського, який довго приписувався самому Оріховському – «Апокаліпсис або Сон на яву»¹⁹. Це своєрідний міфо-політичний прогноз майбутнього Речі Посполитої (вона зображена на краю загибелі, в оточенні зовнішніх ворогів зі сплячими охоронцями – сюжет, справді, дуже близький С.Оріховському).

Твори Роксолана використовуються в Краківському університеті, Києво-Могилянському колегіумі та в інших навчальних закладах, побудованих за їх зразком, як дидактичні матеріали. Так, на роботи Оріховського посилається відомий київський викладач Йосип Кононович-Горбацький в своїй «Риторичі» (навчальний курс 1635/1636)²⁰. Покликалися на теологічний

¹⁹ «Станіслава Оріховського Апокаліпсис» ймовірно виданий близько 1580 р. (видання не зберіглося); вважається, що сам текст постав 5.VIII.1564 р. – підпис на рукописі з іменем Соліковського, що зберігся), ймовірно під назвою «*Facies perturbatae et afflictatae Reipublicae*» (така назва в рукописах); наступні видання: під титулом «*Apocalipsis lub Idea Apocaliptica*» – Краків, 1626; Львів, 1630; Краків, 1660; Варшава, 1696; передруки: *Daneykowicz Ostrowski Jan. Swada polska i łacińska...*, t.2: *Suada Latina*. – Люблін, 1747; Варшава, 1763; польський переклад Влинського під титулом: *Sen na jawie albo Widowisko Stanisława Orzechowskiego, w którym postawa zamięszaney i uciemieżoney Rzeczypospolitej: tudzież naprawienia je sposób pokazuje się*. – Краков, 1767; видання наступні: Варшава, 1779; недатоване видання; в: *Dziela w niektórych przedmiotach pisane S. Orzechowskiego. Tłumaczenie z łacińskiego na język ojczysty przez Z.A.Nałęcz-Włyńskiego*, t.2. – Wrocław, 1826; «Warta» 1882, nr 418 nn.; віршована переробка польською: *Piotr Grzegorzko wizerunek utrapionej Rzeczypospolitej i Naprawa*. – Dobromil, 1612; її наступні видання: Dobromil, 1613; Dobromil, 1616; під назвою «*Obraz utrapionej Rzeczypospolitej*» (Краков, 1628 – видання під сумнівом); під титулом «*Utrapionej Rzeczypospolitej wizerunek*» (без місця друку, 1629); латинська переробка: під назвою «*Monitor somnians seu somnium praesentem Reipublicae Poloniae statum referens*» (без місця друку, 1770).

²⁰ *Kononowicz-Horbacki J. Orator Mohylaenus...* – ЦНБ АН України, відділ рукописів. – Ф.30. – №109. – S.159. Кононович-Горбацький до

авторитет Оріховського і автори з православного віленського братства. Так, у творі «Appendix. Na Examen Oborony Verificaciey» (Вільно, 1622) є посилання на «Діатрибу»²¹. У відповіді на цей «Апендикс», друкованій того таки 1622 р., так само віленський, але вже греко-католицький автор – Атанасій Селява – виявив добру обізнаність зі справою Оріховського, згадав і його сина, «людину значну, яка померла уже за наших часів»²².

Літературознавча традиція про Оріховського закладається ще наприкінці XVI ст. Станіслав Решка (1544 – 1600), колишній секретар кардинала С.Гозія у своєму «Житті Гозія» (1587), називає Роксолана «нашим Демосфеном», закладаючи стійку традицію саме такої ораторськоцентричної атрибуції гуманіста²³. Решка також включив ім'я Оріховського в перелік польських письменників, складений ним у 1593 р.

Серед вчених і літераторів королювання Сигізмунда-Августа згадував Роксолана і поет Станіслав Гроховський (1542

роботи в Києво-Могилянському колегіумі навчався у Замоїській академії, отже його обізнаність із Оріховським доволі природна. У Києві ж почитати великого перемишлянина було проблематично, бо бібліотеки місцевих навчальних закладів формуються вже у XVII ст., коли перевидавалися хіба окремі твори Роксолана (зокрема, «Аннали»). Цікаво, що за даними бібліографії К.Естрайхера, себто на кінець XIX ст., у Києві (університетська бібліотека) виявлена лише одна книжка С.Оріховського – це збірка антипротестантських листів (*Listy Stanisława Orzechowskiego, W których, który jest prawdziwy Kościół od Krystusa y od Apostołów postanowiony dostatecznie a mądrze naprzeciwko nowym Ewangelikom dowodzi. Z których to Listow pierwszy iest do Marcina Krowickiego.* – Kraków, 1561).

²¹ *Архив ЮЗР.* – Ч.1, т.VIII, вып.1. – К., 1914. – С.661, 662.

²² *Там само.* – С.707. До речі, цей старший син С.Оріховського – Андрій, справді міг був добре знаний у Вільно, бо був ротмістром, учасником баторіанських війн з Московським царством (зокрема, облоги Пскова 1581 р.), за що отримав замок і староство в Лівонії-Інфлянтах. Цікаво, що, можливо, він ще й запорожцями покозакував (є згадка, що до Пскова, він воював з турками на морі – то, може, він учасник виправи Самуеля Зборовського на Січ і Чорне море 1579 р.?).

²³ *Kosmanowa B.* Popularność Stanisława Orzechowskiego... – S.77.

– 1612) у 1603 р.²⁴. До речі, про тогочасні літературознавчі дискусії є цікавий анекдот. Анджей Патрицій-Нідецький (1522 – 1587), представник покоління, яке змінило ровесників Оріховського, якось взяв участь у подібному спорі про «канон». Про це сучасники переповідали так: «Коли пізніше хтось неназваний у розмові з Нідецьким згадав, що на тому полі апологетики і полеміки з еретиками Гозій дав передмову, Кромер – оповідання, Оріховський – доведення [«dowód»], Соколовський – спростування [«refutacja»], а Патрицій – закінчення, відповів Нідецький, покірно оцінюючи власні заслуги: Гозій написав ґрунтовно, Кромер – вчено [«uczelnie»], Оріховський – вимовно, Соколовський – вивідно, а Патрицій – якось так»²⁵.

Видатний польський літературознавець Шимон Старовольський, який був добре обізнаний із творчістю Оріховського, активно використовуючи праці останнього у власних творах²⁶, остаточно «канонізує» ім'я Роксолана, включенням його біографічного нарису до антології «Сто письменників польських». Вона вийшла друком у Франкфурті в 1625 р.²⁷. Тут, зокрема, Старовольський процитував присвячені Оріховському такі віршовані рядки:

*Ту славнозвісну думку Платона прийнявши,
Про переселення душ по тілах безперервне,
Дух Оріховія жив перед тим в Демосфені напевно,
Чи Цицерона вимовність була притаманна йому.*

²⁴ Там само.

²⁵ Morawski K. Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. – Kraków, 1892. – S.332.

²⁶ Kosmanowa B. Popularność Stanisława Orzechowskiego... – S.78.

²⁷ Starovolsci Simonis. Scriptorum Polonicarum Ekatonatas, seu centum illustrium Poloniae scriptorum Elogia et Vitae. – Francoforti, 1625. – P.78-80.

* Si lecet amplecti famosum dogma Platonis| Quod mutant animi corpora corporibus,| Spiritum Orechovius certe Demosthenis| hausit,| Vel Ciceronis quo lingua diserta fuit (автор – Миколай Журавський/«Zoravii» (1595 – 1665), астролог і лікар Сигізмунда III, Владислава IV і Яна-Казимира, професор Краківського університету, перекладав Цицерона грецькою мовою).

Як помітну постать своєї доби «канонізували» Оріховського і енциклопедичні твори про шляхту Речі Посполитої – «Gniazdo Cnoty, Zkąd Herby Rycerstwa slawnego Krolestwa Polskiego...» / «Гніздо цноти» (Краків, 1578)²⁸ і «Herby rycerstwa polskiego» / «Герби рицарства польського» (Краків, 1584) – пера Бартоша Папроцького²⁹.

Ідеї Оріховського у цей період віднайшли чимало шанувальників та наслідувачів у середовищі політично активної річпосполитської шляхти і почасти втілилися у суспільні практики Речі Посполитої обох народів – державного утворення, що в 1569 р. об'єднало в собі всі розлогі терени Корони Польської та Великого князівства Литовського. Про їх затребуваність говорять як численні перевидання політичних творів Роксолана³⁰, так і випадки відвертого плагіату з них. Так, папський нунцій у Польщі Джерманіко Маласпіна в 1596 р. не погребував видати під власним ім'ям одну з «Турчик» Оріховського³¹.

Однак, варто зазначити, що по-різному «щастило» окремим творам мислителя. Зокрема, «бестселером» тогочасної «Оріховіани» може бути названа праця «Зразковий підданий» («Напучення польському королеві Сигізмунду-Августу»), що видавалася у Кракові 1584 р. (це першовидання здійснене зусиллями Я.Гурського, за що його хвалив того ж року у своїх «Гербах» Папроцький), а також у Львові 1632, Кракові 1639,

²⁸ *Paprocki B.* Gniazdo Cnoty, Zkąd Herby Rycerstwa slawnego Krolestwa Polskiego... – Kraków, 1578. – S.701 (поставив Оріховських на 2-ге місце серед шляхетських домів герба Окша – після Реїв; з трьох знаних йому Оріховських Роксолана поставив на перше місце – з окремим малюнком-портретом і підписом «Stanislaw Orzechowski czlowiek zasny, uczony, u wumowny, alter Ciceru był 1564 / «Станіслав Оріховський – людина значна, вчена і вимовна, другий Цицерон був 1564 р.»).

²⁹ *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego. – Kraków, 1858 (репринт – Warszawa, 1982). – S.564-565.

³⁰ Укладач «Оріховіани» навів (р. IX-XVII) 27 посмертних видань творів Оріховського і це неповний перелік, див.: *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – S.81.

³¹ *Там само.* – S.8.

Варшаві 1697, 1698 і 1763 рр. Існував ще і рукописний переклад Яна Янушовського польською мовою (1606 р.). Величезною популярністю користувались і вже згадані «Турчики» (їх також переклав польською мовою і видав у Кракові 1590 р. Янушовський). Порівняно менше пощастило «Політії Польського Королівства» (те, що фрагменти його видання 1566 р.? збереглися лише у палітурках інших книг змушує підозрювати у ньому недокінчений друк), а інтерес до «Розмови навколо екезекуції» та «Квінкункса» був живий недовго, адже у XVII ст. заторкнуті в них питання вже мало цікавили шляхетський стан³².

Релігійні погляди Оріховського, думки про місце церкви у суспільстві і особливо його проправославна риторика знайшли уважного і вдячного читача-споживача в особі діячів православного відродження в Україні. В їх працях зустрічаємо непоодинокі посилання на твори Роксолана, зокрема вони присутні у «Апокрисисі» (1597) Христофора Філалета (Мартина Броневського) та «Палинодії» (1621) Захарії Копистенського. Останній ось таки звав Оріховського «зацним і високовченим мужем», а також «правим [=правдивим] і старим правди мовцем»³³. Далі Копистенський ще цитує «Діатрибу» (гадку Роксолана, що «уживання келиху», себто причастя вином для світських осіб, та що жонаті священики не роблять з православних нехристиян)³⁴.

Історіографічний доробок Оріховського також не був забутий. Це видно вже з факту кількох перевидань його «Анналів»*. Цей твір став важливим джерелом інформації для

³² Kosmanowa B. Popularność Stanisława Orzechowskiego... – S.83-90.

³³ Копистенский З. Палинодия // Русская историческая библиотека. – Т.4: Памятники полемической литературы. – СПб., 1878. – Кн.1. – Стлб.329, 606; Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 тт. – Т.5. Культурні і літературні течії на Україні в XV-XVI вв. і перше відродження (1580-1610 рр.). – Нью-Йорк, 1960. – С.220-221.

³⁴ Копистенский З. Палинодия. – Стлб.931.

* Написані в 1553/1556 рр. вони за ранньомодерної доби (до 1800 р.) виходили друком 1611 р. в Добромилі, 1643 р. в Гданську, 1712 р. в Лейпцигу та 1767 р. (польський переклад Влинського) в Кракові. Між іншим, пізніший аналіз довів, що виданні 1611, 1643 і 1712 рр. фактично сфальшували оригінальний текст – викинули або підредагу-

пізніших річпосполитських історіографів. Так, Лукаш Гурницький (1527 – 1603), у своїй праці, виданій аж у 1637 р. і присвяченій королюванню останнього Ягелона – Сигізмунда-Августа, фактично переказує окремі сторінки згаданої праці Роксолана³⁵. Окрім нього, «Аннали» Оріховського використовував, зокрема, Станіслав Любенецький (1625 – 1675) у праці «Historia Reformationis Polonicae» / «Історія Реформації Польської» (Фрейштад, 1685).

Досить красномовно характеризує відношення польської історіографії до «Анналів» Оріховського і видання їх в Лейпцигу в 1712 р. як додатка до славнозвісної «Історії Польщі» Яна Длугоша. Щодо цікавості історичними творами Роксолана в українських православних колах, то відомим є факт знаходження в бібліотеці Феофана Прокоповича примірника видання «Анналів» з 1643 р.³⁶.

«Легенда» про Оріховського отримала продовження в цей період на сторінках малокритичного гербовника Шимона Окольського («Orbis Polonis...», Краків, 1641-1643). Тут перед читачем постає образ таємничого терплячого мудреця, котрий тужить за оточенням і нагадує йому його обов'язки щодо релігії та вітчизни. Щоб надати ваги власному баченню персони гуманіста, Окольський навіть стверджував, що Роксолан наприкінці життя повернувся до виконання священницьких обов'язків і став королівським сповідником³⁷.

* * *

вали окремі його частини, що стосувалися критики католицького духовенства (за латинським оригіналом «Аннали» видав лише Титус Дзялинський у Познані 1854 р.), див.: *Kosmanowa B. Recepcja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku // Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej.* – Z.13. – Kórnik, 1977. – S.78-79.

³⁵ *Górnicki Ł. Dzieje w Koronie Polskiej.* – Wrocław, 2003. – S.44-47. Тут слід зауважувати, що історики почали згадувати справу із одруженням Оріховського і ще до ознайомлення із його «Анналами» – див. зокрема хроніку Й.Бельського.

³⁶ *Прокопович Ф. Філософські твори: В 3 т.* – К., 1981. – Т.3. – С.427.

³⁷ *Kosmanowa B. Popularność Stanisława Orzechowskiego...* – S.89.

Третій етап ранньомодерних оріховознавчих студій пов'язаний здебільшого з XVIII ст.³⁸. Він носить виразні ознаки перехідності і є своєрідною інтерлюдією до вивчення життєдіяльності Роксолана у сучасному розумінні «науки». Його характеризує активізація джерелознавчої роботи та спроби перевидання окремих частин творчої спадщини Роксолана. Виразною ознакою цього періоду є домінування літературознавців на ниві тогочасної «Оріховіани», що пояснюється порівняною академічністю філологічних студій і інституційною усталеністю історії словесності як «наукової дисципліни».

Так, згадки про гуманіста зустрічаємо у латиномовній праці Давида Брауна про істориків, політичних письменників і правників Польщі та Пруссії («De scriptorum Poloniae et Prussiae historicorum, politicorum et i[uris]c[onsul]torum, typis impressorum ac manuscriptorum, in Bibliotheca Brauniana collectorum, virtutibus ac vitiis, catalogus et iudicium...»), Кельн / власне Ельблонг, 1723). У власній книзі Браун не поскупився на похвали Оріховському за «потугу слова»³⁹. Взагалі, довідниково-енциклопедична нотатка – це найпоширеніший «формат» для оріховознавства цього періоду⁴⁰.

У першій половині XVIII ст. в Польщі Юзеф-Анджей Залуський виступив із широкою програмою перевидання творів доби «зигмунтової» (себто XVI ст.). Відтак, на сторінках двомісячника «Warschauer Bibliothek» / «Варшавська бібліотека» (1753-1755) та кварталника «Acta Litteraria» (1755-1756), з'являлися окремі витяги з праць Оріховського, підготовлені зокрема Яном-Даніелем Яноцьким⁴¹. За доби короля Станіслава-Августа творами Оріховського цікавилися в зв'язку з обговорен-

³⁸ Докладний огляд польського оріховознавства другої половини XVIII ст. див.: *Kosmanowa B.* *Recepcja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku* // *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*. – Z.13. – Kórnik, 1977. – S.67-82.

³⁹ *Kapuścik J.* *Mecenas i uczony J.M.Ossolinski i jego działalność historycznoliteracka*. – Kraków, 1979. – S.109.

⁴⁰ Численні приклади див.: *Kosmanowa B.* *Recepcja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku*. – S.67-82.

⁴¹ *Kosmanowa B.* *Popularność Stanisława Orzechowskiego...* – S.88.

ням у польському суспільстві різних просвітницькіорієнтованих проєктів державних реформ⁴².

Нарис діяльності Роксолана передує варшавському виданню 1773 р. його твору «Життя і смерть Яна Тарновського», належав перу видавця, відомого єзуїтського письменника і журналіста о. Францишека Богомольця⁴³. Особливістю цього нарису було те, що автор обходив увагою пропротестантські мотиви у творчості Оріховського і пов'язані із ними сюжети його біографії. Життєпис Оріховського складений Богомольцем став основою і для шкіцу Юзефа-Константія Богуславського, вміщеного у праці «Життя славних поляків», що вийшла у Варшаві в 1788 р. (т.1, с.67-87).

Окрім цього, критичні зауваги щодо суспільно-політичних поглядів Оріховського висловлював у творі «Про литовські і польські права» (Варшава, 1800-1801) Тадеуш Чацький, особливо суворо засуджуючи «Квінкункс» (т.1, с.182; т.2, с.38, 79, 83). Відомості про Оріховського містила також і книга італійського історика церкви Франческо-Антоніо Заккарія (1714 – 1795)⁴⁴.

Прикметно, що в Україні-Гетьманщині з вивершенням у XVIII ст. т.зв. козацької історіографії праці Оріховського також потрапляють до кола її базових джерел. Зокрема відомо, що Юрій Кониський надсилав твори Роксолана Григорію Полетиці⁴⁵. Взагалі, природно, що на царсько/гетьмансько-автори-

⁴² *Klimowicz M. Oświecenie. – Warszawa, 1972. – S.23.*

⁴³ *Bohomolec F. Życie Orzechowskiego // Orzechowski S. Żywot i smierc Jana Tarnowskiego. – Sanok, 1855. – S.5-31.*

⁴⁴ *Zaccaria Francescantonio. Dissertazioni varie italiane a storia ecclesiastica appartenenti. – Т.П. – Rzym, 1780. – S.318-331 (це окремий розділ-дисертація VIII з додатком листа нунція Бонджованні до кардинала Мороні від 20.IV.1561 р., листа Оріховського до Бонджованні від 7. IV.1561 р. та міркуваннями у справі Роксолана).*

⁴⁵ *Ковальський М. Іван Крип'якевич про українську історіографію з давніх часів до останньої третини XIX ст. (Спостереження над першим лекційним університетським курсом з української історіографії) // На службі Клію. Збірник на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди*

тарній та войовничо-православній підросійській Україні перемиський канонік поцінувався більше як історик-хроніст свого часу – до зацікавленості унійно-єкуменічною проблематикою та питанням громадянських свобод треба було ще зачекати.

Таким чином, вивчення життя і творчості С.Оріховського за ранньомодерної доби пережило кілька етапів, підчас яких публіцистичний запал поволі змінювався академічною виваженістю. Особливо слід відзначити пластичність творчої спадщини Роксолана (що взагалі характерна для ренесансних авторів), яка дозволяла знову і знову знаходити в ній свої «точки опертя» новим поколінням інтелектуалів. А її суголосність власне українському інтелектуальному досвіду, як за ранньомодерного, так і за пізніших, ближчих до сьогодення відтінків історії, сподіваюсь, ще не раз покличе звернутися «свого, до свого, по своє».

* * *

Наступні етапи дослідження діяльності Роксолана пов'язані вже з добою модерну та цілком академічним інтересом істориків ХІХ – початку ХХ ст. (класичний «вік історії»). Перед у цих студіях вели, безперечно, зачаровані «зігмунтовською добою»^{*} польські історики. Серед причин такого стану речей – не тільки факти приналежності С.Оріховського до католицької церкви, польська або латинська мова залишених ним творів, а й шляхетське походження гуманіста. Адже рід Оріховських мав історію й після пана Станіслава і ступінь його спольщеності з часом тільки зростала, а «роксолансько-українська» родова традиція занепадала і нівелювалась. Тому цілком природно, що «польськість» нащадків стали трактувати як одвічну, екстраполюючи її і на предків.

Окрім цього, слід завважити, що безвідрадне животіння Польщі згаданого періоду сприяло міфологізації її минулого,

50-ліття його наукової діяльності. – К.–Нью-Йорк–Торонто–Париж–Львів, 2000. – С.317.

* Часи трьох польських королів на ім'я Сигізмунд (Зігмунт) – двох останніх Ягелонів *Сигізмунда I Старого* (1506 – 1548) і *Сигізмунда II Августа* (1548 – 1572), а також *Сигізмунда III Ваза* (1587 – 1632).

історіографія ставала засобом національного виживання. Доба Роксолана в цьому контексті ставала істинним «золотим віком» нації, часом величі «найсправжніших» поляків, а не якихось «gente ruthenus».

Утім, саме завдяки розділам Польщі і підпорядкуванню російським царям значної частини земель колишньої Речі Посполитої надбання польської історіографії стали легкодоступні академічним колам імперії. Це особливо стосується науковців України, де тоді мешкала активна польська меншина, вплив якої на українські університети та інші місцеві наукові центри важко недооцінити.

Та звернемося безпосередньо до історіографічних пам'яток цього періоду. Як і повсюди в Європі науковий аналіз постаті Оріховського був заініційований інтересом до історії словесності, відчутно забарвленим тонами романтизму. Безсумнівні письменницькі таланти Роксолана не могли пройти повз увагу істориків польської літератури, причому аналіз діяльності письменника йшов пліч-о-пліч із виданням оригінальних текстів. Так, коротенький нарис життя і творчості гуманіста передує вже польськомовному виданню «Анналів» Оріховського, що побачило світ у Варшаві в 1805 р. в серії «Добірка письменників польських. Історія»⁴⁶. Більш докладний він у ґрунтовному двотомному виданні праць Оріховського з 1826 р.⁴⁷. Автором обох був Сигізмунд-Александр Влинський (1740 – 1831), професор Краківського університету (перекладати польською тексти Оріховського та приписувати йому вчений почав від 1767 р.). Він добачав велику схожість своєї епохи та доби Оріховського – передусім як часу великих революційних зрушень у суспільстві.

⁴⁶ *Orzechowski S. Kroniki Polskie od zgonu Zygmunta I-go.* – Warszawa, 1805. – S.5-6. Перше видання польського перекладу Влинського «Анналів» Оріховського вийшло ще 1767 р. у Кракові.

⁴⁷ *Dzieła w niektórych przedmiotach pisane Stanisława Orzechowskiego.* – Wrocław, 1826. – Т.1. – 278 s., Т.2. – 288 s. Біографічний нарис – Т.2. – S.243-288.

Утім, згаданий нарис діяльності С.Оріховського з 1826 р. є лише витягом з праці Юзефа-Максиміліана Оссолінського з історії польської літератури («Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej»), третій том якої цілком присвячений Роксолану⁴⁸. Саме цей знаний дослідник і творець знаного Оссолінеума у Львові, який вельми ретельно опрацював стосовні оріховознавства документальні акти і рукописні пам'ятки, надовго став найавторитетнішим у польській історіографії знавцем життя та творчості гуманіста*.

Написаний протягом 1815-1820 рр. цей том вийшов друком лише в 1822 році. Він складався з двох частин. Перша (507 стор.) була повністю присвячена біографії Оріховського, друга (338 стор. плюс 8 стор. вступу) містила витяги з його творів. Про незвичайну зацікавленість автора Роксоланом свідчить не лише те, що тільки він «сподобився» окремого тому. Існує й певна звістка, що первісний намір Оссолінського був випустити монографію під назвою «Життя і писання Станіслава Оріховського»⁴⁹.

Загальна оцінка Оссолінським постаті Роксолана носить досить критичний характер. Оріховський для нього людина хоча й обдарована, але порочна – вона діє за велінням власних пристрастей і зневажає існуючі суспільні норми.

Після пожежі 1850 р., що почасти знищила залежалу частину цього видання, вцілілий 3-й том «Відомостей» Оссолінського був заново представлений публіці Юзефом Чехом як окрема книжка з новою назвою – «Життя і справи Станіслава Оріховського». Бачення Оссолінським постаті стало взірцевим для пізніших істориків польської літератури, зокрема М.Вишневецького, твір якого побачив світ у 1845 р.⁵⁰.

⁴⁸ *Ossolinski J.M.* Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej. – Tom.III. p.1 et 2. – Kraków, 1822. – 861 s.

* Сучасну оцінку «піонерського» характеру праці Оссолінського див.: *Kosmanowa B.* Recesja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku. – S.76-77; *Kapuścik J.* Mecenat i uczone J.M.Ossolinski i jego działalność historycznoliteracka. – S.110.

⁴⁹ Там само. – S.40-41.

⁵⁰ Там само. – S.110-111.

Невеличкий нарис про Оріховського публікує 1840 р. у Львові і класик галицького краєзнавства – Жегота (Ігнацій) Паулі⁵¹. Її супроводжувала і публікація портрету Роксолана.

Значною історіографічною подією стало видання зусиллями Титуса Дзялинського у Познані 1854 р. латинського оригіналу «Анналів» Оріховського. За ним невдовзі підготував свою працю молодий польський філолог-латиніст Альфред-Рох Брандовський («*De Stanisłai Oxii Orichovii Annalibus Polonicis*». Берлін, 1860). А вже на неї відгукнувся його майже одноліток – познанський історик і курницький бібліотекар Ян-Непомуцен Романовський («*Notaty przeciw dysertacyi dra Brandowskiego o Annalach Orzechowskiego*»⁵²).

Погляди Оссолінського популяризувала і німецькомовна брошура о. Богумила Кресінського, що вийшла у Познані в 1891 р.⁵³. Суголосно з ними висловлювався і Людвік Кондратович (Владислав Сирокомля) в своїй фундаментальній російськомовній праці з історії польської літератури (1860-1861), називаючи Оріховського «дивним явищем» в історії Польщі⁵⁴.

Значно проникливішим був підхід Юзефа Шуйського, який акцентував на русинському підґрунті творчості Роксолана. Вчений писав: «...повсяк не з Риму і не з Віттенбергу черпає він [Оріховський] свою думку, котра його із існуючим порядком речей у Церкві католицькій розсварила, він її черпає з Русі, з Русі із неясним стосунком до Апостольської Столиці [Риму], із

⁵¹ *Starożytności galicyjskie / zebrał i wydał Ż.Pauli*. – Lwów, 1840. – S.30-32.

⁵² *Kosmanowa B. Recepcja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku*. – S.79.

⁵³ *Stanislaus Orzechowski. Biographische skizze als Beitrag zur Geschichte der Katholischen Kirche in Polen im XVI. Jahrhundert*. Von Krzesinski, Pfarrer. – Posen, gedruckt in der Buchdruckerei des «Kuryer Poznanski», 1891. – 28 s.

⁵⁴ *Кондратович Л. История польской литературы от начала века до настоящего времени: В 3 тт.* – М., 1862. – Т.2. – С.38; це видання друкувалося згодом і польською мовою (Варшава, 1875).

тієї Русі, де владика перемиський виразно не визнавав зв'язку із Римом та Польщею»⁵⁵.

Окрім цього, виявляв зацікавлення постаттю Роксолана й інший відомий польський історик – граф Станіслав Тарновський. Останній приділив увагу гуманісту в першому томі роботи «Письменники політичні XVI ст.» (1886). Тарновський не лише проаналізував основні твори Оріховського («Фрич», «Химера», «Розмова навколо езекуції», «Квінкункс», «Політія польського королівства», «Зем'янин»), а й присвятив окремий підрозділ характеристиці Роксолана⁵⁶.

Остання загалом збігається з оцінками Оссолінського та, зрештою, наголошує на тому, що Оріховський був «дитям» свого бурхливого віку, причому дитятком радше шкідливим, аніж корисним для Польщі. Утім, спромігся Тарновський відшукати дещо і на захист Роксолана. Він вважав, що Оріховський завжди, навіть у помилках, залишався щирим і вітчизну свою любив. Як політичного теоретика Тарновський цінував Роксолана невисоко, основний талант його вбачав у публіцистиці.

Утім, введення до наукового обігу все більшого числа творів Оріховського, увінчане у 1891 р. грандіозною «Оріховіаною» – латиномовним виданням творчої та епістолярної спадщини Роксолана⁵⁷, здійсненим зусиллями польського історика Юзефа Коженювського (Корженювського), на той час керуючого бібліотекою Баворовських у

⁵⁵ *Szujski J.* Odrodzenie i reformacja w Polsce. – Kraków, 1881. – S.112. Шуйський на той час вже зробив внесок до Оріховіани, див.: *Szujski J.* Mowa Stanisława Orzechowskiego na sejmiku w Sądowej Wiszni 1566 r. // *Przegląd Polski.* – Rok III, zeszyt X 1 kwietnia 1869 roku. – Kraków, 1869 (цю промову тоді вже опублікували в: *Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski* / wyd. A.Grabowski. – Kraków, 1845. – Т.1. – S.11-19).

⁵⁶ *Tarnowski St.* Pisarze polityczne XVI w. – Kraków, 1886. – Т.1. – S.318-333.

⁵⁷ *Orichoviana.* Opera inedita et epistulae Stanisłai Orzechowski. 1543-1566. Edid. Joseph Korzeniowski. – Vol.I. – Cracoviae, 1891. – 697 p. Власне – це незавершений проект, бо за т.1-м жодного продовження не надійшло (хоча згадки про підготовку бл.1900 р. 2-го тому знані).

Львові, поставило під сумнів критицизм Оссолінського та Тарновського щодо цієї історичної постаті.

Результатом її «першого відчитання» була ось і розлога стаття-квазімонографія Ромуальда Коппенса з 1893 р., присвячена двом «переломним» рокам у житті Оріховського (1548 і 1549 рр.)⁵⁸. Зрозуміло, ксьондз-єзуїт різко засуджував будь-які відхилення Роксолана від офіційного католицизму та прояви нелояльності до польського короля (у справі його промов-памфлетів на шлюб Сигізмунда-Августа із Барбарою Радзивіл).

Пошуки нового розуміння ролі С.Оріховського в історії очолив відомий польський історик Людвік Кубала, який видав у Львові в 1870 р. пономовну монографію «Станіслав Оріховський і вплив його на Річ Посполиту в зв'язку з реформацією XVI ст.»⁵⁹. У переробленому і доопрацьованому вигляді, із дещо зміненим заголовком, ця праця вийшла в серії «Наука і штука» у Львові та Варшаві у 1906 р.⁶⁰. З легкої руки Кубалі Роксолан став трактуватись як недооцінений польський геній, «уособлення цілої Речі Посполитої» та «батько XVII століття в Польщі»⁶¹.

Слід зазначити, що ця праця Л.Кубалі, написана у вишуканій літературній манері і чудово ілюстрована, стала подією у польській історіографії того часу і справді варта відомого піднесеного відгуку Станіслава Коссовського. Останній ще більш виопуклив трагедійний пафос діяльності Роксолана та поставив гуманіста в один ряд з Миколаєм Реєм, канонічним «батьком» модерної польської літератури. Крім

⁵⁸ *Koppens R.* Dwa lata w życiu St. Orzechowskiego. 1548 i 1549 // *Przegląd Powszechny*. – R.10. – T.XXXVIII. – Kwiecień, maj, czerwiec 1893. – Kraków, 1893. – S.47-69, 173-187, 369-385.

⁵⁹ *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczpospolitą wobec Reformacji XVI wieku. *Rzecz historyczna*. – Lwów, 1870. – 120 s.

⁶⁰ *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów, 1906. – 105 s. (книжка була більшого формату за попередню).

⁶¹ *Там само*. – S.96.

того, Коссовський симпатизував «легенді» про *solo tibi*, сподівався, що подальші студії підтвердять її достовірність⁶².

З цього часу як сама постать Оріховського, так і окремі аспекти його діяльності, знаходять з-поміж польських істориків численних ретельних дослідників. Так, в Тарнові у 1894-1895 рр. побачила світ праця Аполлінарія Мачуги «Останні літа в житті Станіслава Оріховського»⁶³, у 1906 р. свою невелику розвідку про молодість Роксолана видав Тадеуш Смоленський⁶⁴. Остання робота цінна також тим, що містить історіографічний огляд проблеми⁶⁵.

Дослідженню переломного етапу в житті Оріховського (1550-1552 рр.) була присвячена праця Францишека Пенкали, що вийшла друком в Тарнові у 1914 р.⁶⁶. А в 1917 р., знову у Львові, світ побачило перше історико-генеалогічне дослідження роду С.Оріховського, написане Юлією Туменовою⁶⁷. Використовуючи численні документальні джерела, дослідниця спромоглася скласти цілісну картину історії сім'ї Оріховських з часів їх появи на Перемиській Русі.

Щодо зацікавлення Оріховським з боку російських і українських істориків, то воно носить протягом усього означе-

⁶² *Kossowski St.* Trybun ludu szlacheckiego (Z powody książki dr Ludwika Kubali o Orzechowskim). – Lwów, 1907. – S.12.

⁶³ *Maczuga A.* Ostatnie lata w życiu Stanisława Orzechowskiego (1562-1566), na podstawie «Orichovian'ów», wydanych przez dr. J.Korzeniowskiego w Krakowie w r. 1891 // Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazyum w Tarnowie za r. 1894/5. – Kraków, 1895. – S.1-34.

⁶⁴ *Smolenski T.* Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532). – Warszawa, 1906. – 30 s. (відбитка з «Przegląd Historyczny»).

⁶⁵ *Там само.* – S.5-8.

⁶⁶ *Penkala F.* Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552 // Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazyum II w Tarnowie za rok szkolny 1913/14. – Tarnów, 1914. – S.1-36. Власне, оповідь дослідник починає з 1547 і доводить до 1550 рр. (друга частина за 1551-1552 рр. мала б бути у наступному випуску цього видання, але мені виявити його не вдалося; перерване через російську окупацію Тарнова 1914/1915 р.?).

⁶⁷ *Thuménówna J.* Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego. – Lwów, 1917. – 34 s. (видрук з «Kwartalnik Historyczny», t.31, 1917).

ного періоду досить спорадичний характер. Як католик, шляхетич-апологет конституціоналізму та латино- і польськомовний письменник гуманіст не вкладався в офіційні рамки «руськості» – «православ'я, самодержавства, народності».

Перші згадки про діяльність гуманіста з'являються в російськомовних наукових працях лише наприкінці XIX ст. Так, Роксолан принагідно згадується у роботах Платона Жуковича «Кардинал Гозій і польська церква його часу» (1882)⁶⁸, Миколи Любовича «Історія реформації в Польщі: Кальвіністи і антитринітарії» (1883)⁶⁹, Костянтина Харламповича «Західноруські православні школи XVI та початку XVII віку» (1898)⁷⁰.

Усі згадані автори активно користали із здобутків польської «оріховіани», утім акценти розставляли інші. Так, Любович пише про Роксолана як про «росіянина за народженням»⁷¹, наголошує на його критичному ставленні до чеснот польської шляхти⁷² та католицької церкви⁷³. Докладно історик зупиняється і на справі зі шлюбом перемиського каноніка⁷⁴.

Симптоматично, що Любович, однак, воліє не виопуклювати пропротестанські ухили Роксолана. Він пише, що «Оріховський ... лише випадково, можна сказати, знехочу сприяє пробудженню у суспільстві реформаційного руху...»⁷⁵. Варто зауважити, що звідси не так вже і далеко до такого собі образу «руського (російського) Валенрода», таємного приятеля у стані поляків (чи то католиків, як у Жуковича – мовляв, Роксолан, хоч

⁶⁸ Жукович П. Кардинал Гозий и польская церковь его времени. – СПб., 1882. – VIII, 542, IV с. Згадки про «невгамовного Оріховського» див. с.103-106, 150-154, 159-160, 166, 172, 175, 179-182, 207-208, 242, 297. Автор також постійно цитує «Аннали» Роксолана.

⁶⁹ Любович Н. История реформации в Польше: Кальвинисты и антитринитариан. – Варшава, 1883. – 347 с.

⁷⁰ Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века. – Казань, 1898. – С.174.

⁷¹ Любович Н. История реформации в Польше... – С.74.

⁷² Там само. – С.9-10.

⁷³ Там само. – С.73-78.

⁷⁴ Там само. – С.91-95, 123-124, 137.

⁷⁵ Там само. – С.78.

так до кінця і не порвав з католицизмом, але приніс йому найбільше шкоди).

Утім, згаданий образ Оріховського набув зовсім оригінального звучання в «мелодії» українського відламу загальноімперської історичної науки. Остання, небезпідставно, виявляла скепсис щодо «російськості» Роксолана, трактуючи «руське» в ньому як передусім «українське». Ця настанова вповні присутня вже у першій фаховій статті, присвяченій Оріховському українським істориком Миколою Сумцовим, що вийшла у 1888 р. в «Киевской старине»⁷⁶.

Сумцов першим уловив у Роксолані тип українського інтелектуала, змушеного шукати по світах щастя і долі, розриватися «серед внутрішніх протиріч між своїм природженим руським gens і культурно-прищепленим польським natio»⁷⁷. Вчений писав, що «якщо в історії Польщі Оріховський став дивним явищем, то в історії південної Русі особа і діяльність його предстає явищем сумним та глибокоповчальним»⁷⁸. Він також вважав, що «в перших своїх творах Оріховський виступає українцем за власними симпатіями і думками, в усьому тому, де не домішувалось латинство»⁷⁹.

Утім, в остаточному підсумку Сумцов зазначив, що Роксолан висадив у повітря, «розсіяв по-пустому свою велику силу, без всякої користі для ‘своєї’ Русі і з сумнівною користю для Польщі»⁸⁰. Він також тяжів до абсолютизації значення конфесійної приналежності як передумови розвитку національної культури. Так, вчений підкреслював як найбільш характерну особливість української («южнорусской») народності, греко-східне віросповідання⁸¹.

⁷⁶ Сумцов Н.Ф. Станислав Ориховский // Киевская старина. – К., 1888. – Ноябрь. – Т.23. – С.215-234.

⁷⁷ Там само. – С.234.

⁷⁸ Там само. – С.233.

⁷⁹ Там само. – С.218.

⁸⁰ Там само. – С.234.

⁸¹ Там само.

Згадані думки Сумцова надовго визначили основні трактування постаті Оріховського в модерній українській історіографії. Причому, зріст національної самосвідомості українців, який спостерігався на рубежі XIX-XX ст., позначився і на радикалізації оцінок Роксолана в українській історичній науці цієї доби. Тому, можливо, ми і не зустрічаємо в фундаментальній «Історії України-Русі» Михайла Грушевського згадок про діяльність Оріховського, хоча вчений й описував перемиську шляхту Роксоланової доби як таку, що найбільше зберегла свій етнічно-український характер⁸², а деякі рядки історика звучать як прямі парафрази з творів Оріховського*.

На користь цієї думки може свідчити і одна з ранніх робіт В'ячеслава Липинського «Шляхта на Україні. Місце її в житті народу українського на тлі його історії», що вийшла польською мовою в 1909 р. Задумана як до певної міри публіцистичний заклик до пробудження української свідомості серед правобережної спольщеної шляхти, вона проголосила загибель без вороття того типу «поляка *gente Ruthenus*, котрий для нової Польщі вже цілком непотрібний» і вимагала, щоб «не роздвоєне польсько-українське», а тільки «єдине українське серце» билося в грудях шляхетства України. Тому не дивно, що Оріховського в цій книзі кваліфіковано як «до шпику костей поляшеного»⁸³. Не слід забувати і про насторожене і навіть упереджене ставлення до «вищих» верств суспільства т.зв. «народницької»

⁸² Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т.V. – С.240.

* Порівняй, наприклад, характеристику шляхтича у Оріховського як людини майже вільної від обов'язків, котра задоволена життям співає і танцює (див.: Оріховський С. Квінкункс, тобто взірець устрою Польської держави // Українські гуманісти епохи Відродження. – К., 1995. – Ч.1. – С.361) із згадкою про «танцюристський рай» польської шляхти у М.Грушевського, див.: Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т.VI. – С.409.

⁸³ Яковенко Н. *Gente Ruthenus natione Polonus* – зміст і еволюція поняття у баченні В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.-Філадельфія, 1994. – С.99.

історіографії, настанови якої були в тогочасній Україні вельми шановані.

Утім, щодо М.Грушевського, треба зазначити, що він таки не проминув зовсім увагою Оріховського у власних студіях. Так, в «Історії української літератури» (1920-і рр.) вчений подав, хоч і невеликий, але досить змістовний нарис його життя і творчості, в якому демонстрував обізнаність з сучасною йому «оріховіаною»⁸⁴.

У цьому нарисі історик характеризує Роксолана як «талановиту, вразливу і похопливу» особу з *«релігійною і культурною двоїстю»*. Грушевський також спеціально зупиняється на сюжетах з біографії Оріховського, пов'язаних з його обороною православного обряду та боротьби проти целібату. У підсумку, вчений констатував, що «завдяки Оріховському протягом цілих двадцяти літ (1544-1566) справа реабілітації жонатого священства, а з тим разом – і грецького обряду, стояла на черзі релігійно-політичного життя Польщі-Литви, дебатовалась, боронилась, збивалась, і незмінно витягала за собою питання одности між церквою латинською і грецькою, між ріжновірцями і православними в інших пунктах...»⁸⁵.

Окремо слід згадати про зацікавлення персоною С.Оріховського, присутнє у творах Івана Франка. Так, він згадує Оріховського у праці «Іван Вишенський та його твори» (1895) як протестантського письменника-новатора, який сприяв популяризації нових літературних форм в Україні⁸⁶. Та найбільше уваги Франко приділив Роксолану у творі «Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.» (1900). У ньому вчений пише, що «...ще в половині XVI в. дуже голосною і рухливою була купка людей, що хилилися до протестантизму, в їх числі Станіслав Оріховський, син [!] руського священника, що сам себе завсїгди називав

⁸⁴ Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 тт. – Т.5. Культурні і літературні течії на Україні в XV-XVI вв. і перше відродження (1580-1610 рр.). – Нью-Йорк, 1960. – С.215-220.

⁸⁵ Там само. – С.219.

⁸⁶ Франко І. Іван Вишенський і його твори // Зібрання творів у 50-ти тт. – К., 1981. – Т.30. – С.71.

русином і значно перед руськими полемістами написав книжку в обороні руського обряду, особливо ж права священників на женячку»⁸⁷. Отже, попри деякі неточності (Роксолан був онуком, а не сином православного священника), бачимо у Франка досить виразне розуміння Оріховського як представника культури української. Такі настанови І.Франка закладали традицію дослідження творчості гуманіста на Галичині, продовження якої буде розглянуте нижче.

* * *

Новий етап у вивченні творчості Роксолана припав на кінець 10-х – першу половину 80-х рр. ХХ ст. *. Він позначений впливом тоталітарних ідеологій («вік екстремізму») і суттєво поступається попередньому за числом та виразністю наукових розвідок з проблеми (хоча менш ідеологічно затиснутій польській оріховіані тут було легше).

Загальною тенденцією цього етапу є спроби «канонізації» гуманіста, намагання вписати його діяльність до якогось «монокультурного» контексту. Адже унезалежнення Польщі та постання на місці Російської імперії держави «нового типу» – Радянського Союзу, сприяло наробкам польської і радянської історіографій у царині схем цілісного і – за можливістю – «славного» минулого нації і держави. «Сірі» зони, де зіштовхувались різні культурні традиції та діяли такі непересічні особи, що їх важко було укласти в «прокрустове ложе» національної чи пак «інтернаціональної» візії історії, загалом «приватизувалися», їх «польськість» або «нерозривне братерство» з іншими народами СРСР гіпертрофувалися. Тоталітарні способи вирішення національних проблем, продемонстровані протягом цієї доби, в тому числі й у сфері українсько-польських відносин, лише посилювали спокусу «розрубувати» незручні вузлики і в царині історії та історичного знання.

⁸⁷ Франко І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. // Зібрання творів у 50-ти тт. – Т.32. – С.210.

* Свідомий, що така періодизація найбільше пасує саме українській історіографії оріховіани.

Відтак, питома українські риси особистості і творчості Оріховського польськими істориками зазвичай або ігнорувалися, або не вважалися за важливі. Утім, у міжвоєнний період з'являються, зокрема, фундаментальні дослідження Александра Коссовського⁸⁸ та Юзефа Ліхтенштула⁸⁹, Тадеуша Синька⁹⁰, присвячені окремим аспектам діяльності Роксолана.

З посиленням ідеологічного тиску на академічні структури Польщі зростає значення закордонної полоністики. Так, у 1953 р. у оксфордському часописі опублікував свою важливу для оріховіани працю Станіслав Кот⁹¹. А 1958 р. в Оксфорді захистила докторат по Оріховському Ханна Швідерська (опублікований 1960 р. під назвою «Stanisław Orzechowski (1513 – 1566)»)⁹².

Утім, загалом польська історіографія як міжвоєнного, так і періода другої половини ХХ ст. радше продовжувала традиції вивчення наукової і літературної спадщини Оріховського, намічені ще у ХІХ – на початку ХХ ст. Щодо періоду після 1945 р. можна хіба додати, що як і повсюдно за тоталітаризму тут наявна і своєрідна тенденція до «втечі у джерелознавство». Вона подарувала історичній науці чимало перевидань (на сучасному археографічному рівні) великої кількості творів і листування

⁸⁸ *Kossowski A. Hozjusz i Orzechowski w ostatnim roku Sobora Trydenckiego // Przegląd powszechny. – Lwów, 1928. – R.45, t.177. – S.162-186.*

⁸⁹ *Lichtensztul J. Poglądy filozoficzno-prawne St. Orzechowskiego. – Warszawa, 1939. – VII, 171 s.*

⁹⁰ *Sinko T. Erudycja klasyczna Orzechowskiego. – Kraków, 1939. – 118 s.*

⁹¹ *Kot S. Opposition to the pope by the Polish bishops, 1557-1560. Three unique Polish Reformation pamphlets // Oxford Slavonic Papers. – Vol.IV. – 1953. – S.38-70.*

⁹² Частина цього докторату публікувалась ще й у США як стаття: *Świdarska H. Stanisław Orzechowski: The Uneasy Years, 1550-1559 // The Polish Review. – Vol.8. – No.3 (Summer, 1963). – University of Illinois Press, 1963. – P.3-45.*

Роксолана⁹³. Тут особливо варто відзначити джерелознавчу і видавничу активність Єжи Старнавського⁹⁴.

Стало цікавилися постаттю Оріховського такі відомі польські історики як Генрік Барич⁹⁵ і Богумила Косманова⁹⁶. Наприкінці цього періоду розпочинає свою вартісну оріховіану і Йоланта Малиновська⁹⁷. Утім, до назрілої загальної монографії

⁹³ *Orzechowski St.* Wybor pism. – Warszawa-Wrocław-Kraków, 1972. – 612 s.; *Його ж.* Politia Królestwa Polskiego na Kształt Arystotelesowych polityk. – Przemyśl, 1984. – 145 s.

⁹⁴ Див. основні праці: *Starnawski J.* Wstęp // *Orzechowski St.* Wybor pism. – Warszawa-Wrocław-Kraków, 1972. – S.I-LX; *Його ж.* Światowa sława Orzechowskiego // *Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej.* – T.1. – Przemyśl, 1969. – S.17-24; *Його ж.* Stanisław Orzechowski w sądach współczesnych i potomnych // *Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej.* – T.2. – Przemyśl, 1973. – S.11-21; *Його ж.* Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do końca wieku XVIII). – Wrocław, 1984. – 423 s.; *Його ж.* Wstęp // *Orzechowski St.* Politia Królestwa Polskiego na Kształt Arystotelesowych polityk. – Przemyśl, 1984. – S.5-13.

⁹⁵ *Barycz H.* Kulturalna działalność Piotra Kmity. – Przemyśl, 1924. – 71 s.; *Його ж.* Marcin Krowicki: z dziejów reformacji w Polsce. – Kraków, 1924. – 50 s.; *Його ж.* Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440-1600). – Kraków, 1938. – IV, 274 s.; *Його ж.* Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego // *Studia z dziejów kultury Polskiej.* Księga zbiorowa. – Warszawa, 1949. – S.206-231; *Його ж.* Z epistolografii szesnastowiecznej // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce.* – Warszawa, 1975. – T.20. – S.119-139.

⁹⁶ *Kosmanowa B.* Stanisław Orzechowski (1513 – 1566) jako polemista religijny // *Euhemer.* Przegląd Religioznawczy. – 1975. – nr.4. – S.21-33; *Ї ж.* Popularność Stanisława Orzechowskiego w Rzeczypospolitej szlacheckiej // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce.* – T.XXII. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. – S.74-91; *Ї ж.* Recepcja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku // *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej.* – Z.13. – Kórnik, 1977. – S.67-82.

⁹⁷ *Malinowska J.* Epistola clari viri de quamplurimis optimis selecta, List Stanisława Orzechowskiego do Pawła Ramusia // *Roczniki Humanistyczne.* – T.33, z.3. – Lublin, 1985. – S.125-132; *Ї ж.* «Fidei catholicae confessio» Stanisława Orzechowskiego. Wyznanie wiary – apologia // *Roczniki Humanistyczne.* – T.34, z.3. – Lublin, 1986. – S.97-104; *Ї ж.* Kilka uwag o kompozycji Roczników Stanisława Orzechowskiego // *Roczniki*

про його життя і творчість справа так і не дійшла. Відсутність «класика» констатувала і підсумкова біорама про С.Оріховського у престижному енциклопедичному виданні «Polski słownik biograficzny» – підписана анонімно-колективним ярликом «Редакція»⁹⁸.

Окрім цього, Роксолан згадується в численних загальних працях з історії польського Відродження, історії панства в Польщі та краєзнавчих студіях істориків Перемишлянщини, територія котрої після II світової війни остаточно перейшла під суверенітет польської держави⁹⁹. Взагалі, можна казати, що ім'я Оріховського належить до знаних і по-своєму популярних у

Humanistyczne. – Т.35, з.3. – Lublin, 1987. – S.97-104; *Її ж.* Kilka uwag o adresacie listu Stanisława Orzechowskiego «Pro exequiis Sigismundi Jagellonis Poloniae Regis» // Roczniki Humanistyczne. – Т.36, з.3. – Lublin, 1988. – S.170-174; *Її ж.* Colores rhetorici niektórych mów Stanisława Orzechowskiego // Roczniki Humanistyczne. – Т.39/40, з.3. – Lublin, 1991/1992. – S.107-122; *Її ж.* Stanisław Orzechowski – gente Ruthenus // Roczniki Humanistyczne. – Т.50, з.3. – Lublin, 2002. – S.57-63. Каім у своїй монографії згадує ще машинописну версію праці Малиновської: *Stanisław Orzechowski jako pisarz łaciński*. – Lublin, 1990.
⁹⁸ Orzechowski Stanisław (Red.) // *Polski słownik biograficzny*. – Т.24. – Wrocław, 1979. – S.287-292.

⁹⁹ *Ślaski J.* O chronologii polskich dialogów politycznych Stanisława Orzechowskiego // *Przegląd Humanistyczny*. – R.10, №4. – Warszawa, 1966. – S.109-124; *Ludwikowska M., Ludwikowski R.R.* Stanisław Orzechowski – prekursor szlacheckiego anarchizmu // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. – DXXXIII, Prace prawnicze. – Z.86. – Kraków, 1980; *Dendura W.* Nieznany fragment biografii Stanisława Orzechowskiego // *Rocznik Przemyski*. – 1988. – Т.26. – S.385-389; *Grzybowski S.* Prorok z Rusi w siódlach Odrodzenie – Stanisław Orzechowski // *Pisarze staropolscy. Sylwetki*. – Т.1. / red. S. Grzeszczuk. – Warszawa, 1991. – S.588-622; *Urban W.* Zapomniany list Stanisława Orzechowskiego // *Rocznik Przemyski*. – 1990. – Т.27. – S.365-371; *Urban W.* Orzechowski Stanisław // *Słownik historyków polskich*. – Warszawa, 1994. – S.383-384; *Wyczawski H.E.* Orzechowski Stanisław // *Słownik polskich teologów katolickich*. – Т.3. – Warszawa, 1982. – S.265-271.

середовищі тогочасних польських істориків зацікавлених ранньомодерною проблематикою¹⁰⁰.

Утім, для нас цікаві передусім думки польських дослідників про «пограничну» свідомість гуманіста та східний (український та православний) контекст його творчості. Тут горують здебільшого історики Церкви. Зокрема, красномовні спостереження відомого польського історика Оскара Галецького, який писав у праці «Від унії Флорентийської до Брестської» (1-е видання: «From Florence to Brest (1439-1596)». Рим, 1958) про тривалу «кампанію» Оріховського щодо з'єднання (церковного) з «русинами», зауважуючи, що рушієм її був власний досвід Роксолана¹⁰¹. Вартий уваги також висновок Яна Дзенгелевського, що С.Оріховський, як ідеолог, став чи не найприйнятніший для русько-литовського боярства Великого князівства Литовського, яке прагнуло «свобод» поляків і інтеграції у межах Речі Посполитої¹⁰².

Щодо радянських істориків, то прояви інтересу до постаті Оріховського зазвичай були здетерміновані потребами підкріплення тези про унікальну обдарованість східнослов'янських народів і певну самодостатність їх культурних набутків. Не чужа цьому, зокрема, і монографія відомого славіста Іллі Голенищева-Кутузова «Гуманізм у східних слов'ян (Україна і Білорусь)»¹⁰³.

Цей автор кваліфікує Оріховського як «помітного представника західноруських освічених кіл», називає «першим значним письменником Західної Русі нового часу». Змальовуючи

¹⁰⁰ Хоча реінтерпретатори творчості Оріховського люблять згадувати статтю-провокацію історика літератури Юліуша Новак-Длужевського, див.: *Nowak-Dłużewski J.* Stanisław Orzechowski – pisarz nieznanu // *Z historii polskiej literatury i kultury.* – Warszawa, 1967 (стаття уперше друкована у «Przegląd Humanistyczny», Warszawa 1965, t.9, №3 (48), s.1-9).

¹⁰¹ *Halecki O.* Od unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – Lublin, 1997. – Т.1. – S.191-192.

¹⁰² *Dzięgielewski J.* O tolerancji w Wielkim Księstwie Litewskim // *Przegląd historyczny.* – Warszawa, 1980. – Т.IXXI. – Zeszyt 1. – S.134.

¹⁰³ *Голенищев-Кутузов И.Н.* Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). – М., 1963. – 96 с.

творчий шлях Роксолана, Голеніщев-Кутузов підкреслює критичність його постави щодо католицизму та суспільного ладу Польщі, наголошує на проправославних симпатіях гуманіста¹⁰⁴. Варто зазначити, що, попри деяку тенденційність підходів цього автора, вказівка авторитетним московським істориком на українські (бодай і у формі «русско-украинские») складники у світогляді Оріховського в тих умовах існування історичної науки фактично легітимізувала вивчення творчості Роксолана у контексті культури України.

Та все ж інтерес українських радянських істориків до постаті Оріховського у цей час проглядається досить невиразно. Тим не менш, згадки про Роксолана трапляються, зокрема, у статті західноукраїнського історика Михайла Білика «Український елемент у польській літературі XVI ст. писаній латинською мовою» (1958)¹⁰⁵. Сам по собі факт «галичанської прописки» студій щодо Оріховського видається досить-таки симптоматичним, бо й перша монографія присвячена українському культурному діячеві доби Ренесансу – Юрію Дрогобичу, вийшла з-під пера львівського історика Ярослава Ісаєвича¹⁰⁶. Останній також є автором § 1 глави IV 10-томної «Истории Украинской ССР», що присвячувалась культурі в Україні протягом другої половини XIII – першої половини XVI ст., де коротко згадується і Оріховський¹⁰⁷. Зацікавленню сюжетами з історії ранньомодерної України серед західноукраїнських вчених сприяли як значні масиви відносно приступних джерел та збереження традиції медієвістських студій у львівському університеті, так і, зрештою, красзнавчі інтереси місцевих істориків.

Та все ж таки загальний стан розробки даної проблематики в українській радянській історіографії можна кваліфіку-

¹⁰⁴ Там само. – С.10-14.

¹⁰⁵ Білик М.Й. Український елемент у польській літературі XVI ст. писаній латинською мовою // Слов'янське літературне єднання. – Львів, 1958. – С.41.

¹⁰⁶ Ісаєвич Я. Юрій Дрогобич. – К., 1972. – 124 с.

¹⁰⁷ История Украинской ССР. В 10 т. – Т.2. – К., 1982. – С.191.

вати як незадовільний*. Здебільшого, на той час радше йшлося про досягнення «дорадянських» рівнів опрацювання ранньомодерних тем.

Серед причин «непопулярності» власне постаті Оріховського можна назвати як неподолані «народницькі» штампи у сприйнятті культурних діячів української домодерної культури (віра – православ'я, мова творів – українська або церковнослов'янська, «демократичний» світогляд і, бажано, зв'язок із селянським світом), так і нові «класові» підходи. Останні, зазвичай, піддавали сумніву культурні здобутки та будь-яку позитивну роль в історії представників класів-визискувачів.

Утім, без ретельної підготовчої роботи, яка особливо пожвавилася наприкінці цього періоду, важко пояснити майбутній сплеск публікацій з проблеми у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Є факти того, що деякі нароби радянських часів в Україні не друкувалися лише з цензурних (в тому числі і «самоцензурних») міркувань¹⁰⁸.

Треба також згадати про переклади польських авторів (літературознавців та істориків) в Радянському Союзі як джерела інформації про Оріховського для місцевих науковців (за майже тотальної відсутності доступу до закордонних бібліотек і видань). Так, невеликий нарис життя і творчості Роксолана присутній у «Історії польської літератури» В'ячеслава Оболевича (1960)¹⁰⁹. Є згадка про нього й у більш пізньому, академічному виданні такого роду¹¹⁰.

* Це, зокрема, констатувало чимало українських істориків, див.: Смолій В.А., Головка О.Б. Проблема українсько-польських зв'язків доби феодалізму в українській радянській історіографії // Україна і Польща в період феодалізму... – С.7; Матях В.М. Медієвістика на сторінках «Українського історичного журналу» // Укр. істор. журн. – К., 1997. – № 4. – С.42.

¹⁰⁸ *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі ХІ-ХVІІІ ст. – К., 1998. – С.4.

¹⁰⁹ *Оболевич В.Б.* История польской литературы. – Л., 1960. – 366 с.; Пізніша «вужча» версія: *Його ж.* История польской литературы: (Средневековье, Ренессанс). – Л., 1983. – 168 с.

¹¹⁰ *История польской литературы.* – Т.1. – М., 1968. – С.47.

Крім цього, можна пригадати, що в російськомовному перекладі (1990) книги «Алхімія слова» відомого польського філолога Яна Парандовського (1895 – 1978), написаній у 1951 р., Ст.Оріховський згаданий як письменник надзвичайного таланту, котрий втілював «свої обурення, поривання, турботи, ненависть і надії в чудову, золотого карбу прозу». Роксолан, на думку дослідника, володів особливим даром відчувати, «скільки сили чаїться в слові і як цю силу можна зробити слухняною»¹¹¹. Парандовський також вважав, що після Оріховського польська проза не піднімається на досягнутий ним рівень протягом цілих століть¹¹².

Знайомству науковців Радянського Союзу з постаттю Роксолана сприяли й спільні (міжнародні) видавничі проекти. Так, у збірці «Культурні зв'язки народів Східної Європи в XVI ст.», що вийшла в Москві під редакцією Бориса Рибаківа, були вміщені статті польських істориків Александра Гейштора та Людвіка Базилева, де були згадки про творчість Оріховського¹¹³. Слід відзначити також спеціальний номер московського часопису «Вопросы истории» за 1977 р., присвячений проблемам історії Польщі. Ім'я Оріховського як відомого політичного письменника зустрічаємо тут у статті польського дослідника Владислава Чаплинського¹¹⁴.

Щодо українських істориків за межами Радянського Союзу, то їх увага здебільшого була спрямована на державотворчі процеси в Україні, тому проблематика першої половини – середини XVI ст. зазвичай залишалася у затінку студій з наступного православного відродження та козацьких змагань кінця XVI –

¹¹¹ Парандовский Я. Алхимия слова. Петрарка. Король жизни. – М., 1990. – С.30.

¹¹² Там само. – С.147.

¹¹³ Гейштор А. Теория исторической науки в Польше XVI в. // *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения*. – М., 1976. – С.34; Базылев Л. Россия в польско-латинской политической литературе XVI в. // Там само. – С.143.

¹¹⁴ Чаплинский В. Органы государственной власти в Польше XVI-XVII вв. // *Вопросы истории*. – М., 1977. – №12. – С.149.

першої половини XVII ст. Так, індикатором малої зацікавленості Оріховським у закордонних українських історичних колах може правити відсутність згадок про Роксолана у 10-томній «Енциклопедії українознавства». Утім, розробка підходів щодо ментальності ранньомодерних українців, європейських контекстів буття України означеного періоду, здійснена, зокрема, такими дослідниками як Франк Сисин¹¹⁵ та Орест Субтельний¹¹⁶, сприяла підвищенню загальнометодологічного рівня української історичної науки.

* * *

Останній, так би мовити сучасний етап у дослідженні діяльності С.Оріховського пов'язаний з «добою Постмодерну», що так полюбляє «повороти» в науці і наполегливо намагається навіть крізь «ікону» розгледіти «повсякденну» людину. Цікаво, що він розпочався «мікроренесансом» української оріховіани (друга половина 80-х – 90-ті рр. XX ст.) і пов'язані з процесами незалежнення України і остаточним оформленням окремішності національної історичної науки. Той імпульс здебільшого не вигас і до сьогодні, хоч певні ознаки кризи тут і очевидні.

Щодо польської оріховіани, то її еволюція знову виглядає значно менш революційно, аніж в Україні. Новою рисою для цього періоду є зростання питомої ваги монографічних форматів дослідження. Книжки Анджея Каїма¹¹⁷, Пшемислава Кривошинського¹¹⁸, Владзімежа Ольшанця¹¹⁹ та особливо

¹¹⁵ *Sysyn Frank E. Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653.* – Cambridge, 1985.

¹¹⁶ *Субтельний О.* Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. – К., 1994 (англомовний оригінал 1981 р.).

¹¹⁷ *Kaim A.* Ekumenia w dobie Renesansu: Jedność Kościoła w ujęciu Stanisława Orzechowskiego. – Lublin, 2002. – 178 s. З останніх статей Каїма див.: *Kaim A.* Stanisław Orzechowski i dylematy chrześcijańskiego humanizmu // *Rocznik Przemyski.* – T.XLVII: 2011. – Z.3. – Przemysł, 2011. – S.11-30.

¹¹⁸ *Krzywoszyński P.* Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji szlacheckiej. – Poznań, 2010. – 172 s. Ця книжка ближча до науково-популярного формату. З останніх статей Кривошинського див.: *Krzywoszyński P.* Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji nie tylko

Кшиштофа Кехлера¹²⁰, виразно засигналізували про вихід сюжету на новий рівень опрацювання. Не рідкість і праці із загальніших тем, які виразно-відчутною мірою ґрунтуються-ілюструються доробком Роксолана¹²¹.

Згадана монографія знаного у Польщі літературознавця та письменника Кехлера «Станіслав Оріховський і дилеми ренесансного гуманізму» стала фактично новою *basic book* для сучасного оріховознавства. За формою, вона є вельми новаторською спробою розшифрування риторичних контекстів творчості Роксолана (за повнотою опрацювання цілості текстів Оріховського книжка не має собі рівних і містить чимало «відкриттів»). Для цього автор охоче звертається до методологічних пропозицій добре знайомої йому англо-американської гуманітаристики. Утім, на відміну від літературознавства, пропозиції «від історії» Кехлером враховані принаймні не повністю. Зосередженість на «масках» цікава і навіть бароково-«вражаюча», але для історика впадає в очі певна редуція живих історичних контекстів діяльності героя (зрештою, сам Кехлер пише, що опрацювання постаті Оріховського за класичним каноном «життя і творчість» – ще нереалізована справа).

Новою рисою сучасної історіографічної ситуації як у Польщі, так і в Україні, що проявляється з кінця 1980-х рр. є і більша відкритість для польсько-українського діалогу. На

szlacheckiej // Rocznik Przemyski. – T.XLVII: 2011. – Z.3. – Przemysł, 2011. – S.31-47.

¹¹⁹ *Olszaniec W.* Technika kompilacyjna Orzechowskiego w traktacie «Baptismus Ruthenorum». – Warszawa, 2013. – 178 s.

¹²⁰ *Koehler K.* Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego. – Kraków, 2004. – 565 s. Кехлер також «підхопив» прапор видання джерел оріховіани (дещо занедбаний після Старнавського), див.: *Stanisława Orzechowskiego i Augustyna Rotundusa* debata o Rzeczypospolitej / wybór i opracowanie K.Koehler. – Kraków, 2009.

¹²¹ Ось наприклад: *Pfeiffer B.* Caelum et Regnum. Studia nad symboliką państwa i władcy w polskiej literaturze i sztuce XVI i XVII stulecia. – Zielona Góra, 2002; *Świdarska-Włodarczyk U.* Mentalność szlachty polskiej XV i XVI wieku. – Poznań, 2003.

початку цього періоду особливо помітною тут була діяльність перемиських науковців, згуртованих навколо Південно-східного наукового інституту в м.Перемишлі. Вони започаткували видання збірників «Польща-Україна: 1000 років сусідства», де друкувалися праці істориків обох держав, що стосувалися різних аспектів польсько-українських відносин в історичний час. Для оріховознавців особливо цікавим був 2-й том (1994) – «Студії з історії християнства на культурному та етнічному прикордонні»¹²² та 4-й том (1998) – «Католицькі унії церковні у Центрально-Східній Європі – Ідея і дійсність»¹²³, які містять статті перемишлянина Августа С. Фенчака з історії католицького уніонізму¹²⁴ на Перемишлянщині XVI ст. та Ігоря Мицька про релігійну полеміку в перемиській землі¹²⁵.

У XXI ст. найцікавіші «голоси» маємо з Любліна, Кракова, Перемишля та, меншою мірою, Познані. Для України особливо «ніжними» є відозви люблінських дослідників (відтак, улюблена українська асоціація Любліна – Люблінська унія 1569 р. – звучить наразі вельми «дзвінко»). Природній же центр оріхівіани – Перемишль, мабуть через свою задавнену і нині

¹²² *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.2. – *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym (pod redakcją Stanisława Stępnia).* – Przemyśl, 1994. – 429 s.

¹²³ *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.4. – *Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – Idea a rzeczywistość (pod redakcją Stanisława Stępnia).* – Przemyśl, 1998. – 464 s.

¹²⁴ *Fenczak A.S. Ziemia przemyska a polski nurt unionizmu katolickiego w XVI wieku // Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.2. – S.33-59; *Його ж.* «Amplissimum Christi Regnum» – wizja jedności kościoła w pismach teologicznych Stanisława Orzechowskiego z lat 1544-1563 // *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.4. – S.85-96.

Фенчак є автором ще принаймні однієї оріховознавчої позиції, див.: *Fenczak A.S. Stanisława Orzechowskiego «z Rusi proroka» wierność «narodowi swemu polskiemu». Kwestia tożsamości etnicznej propagatora unii kościelnej Rusinów ze Stolicą Apostolską // Biuletyn Informacyjny PWIN.* – Przemyśl, 1996. – №2. – S.120-128.

¹²⁵ *Myćko I. Przyczynki do dziejow polemiki religijnej w Przemyskiem w XVI wieku. Benedykt Herbst, Andrij Kotodyński, Iwan Wiszeński // Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.2. – S.61-68.

вже трохи смішну фобію стати/лічитися «українським містом», зазвичай акцентує на загально- і щиропольськості своїх героїв з минулого, у т.ч. і Оріховського.

Тут вельми симптоматична перемисько-краківська реакція на, як підозрюю, статтю люблінської дослідниці Йоланти Малиновської про «руське коріння» діянь Роксолана¹²⁶. На сторінках щорічника «Rocznik Przemyski» К.Кехлер розлого опонував подібним міркуванням (Малиновська прямо не названа, зрештою схожі із нею думки висловлювалися неодноразово), явно намагаючись звести «руську ідентичність» до ідентичності суто локально-регіональної – власне перемиської¹²⁷.

Російські ж історики продовжили традицію дослідження «православного» чи то східнослов'янського культурного поля і цікавляться неправославними діячами ранньомодерних часів переважно у контексті їх зв'язків із «світом православ'я» та розголосом їх діяльності на контрольованій Російською державою території. Саме такі підходи демонструє монографія Михайла Дмитрієва «Православ'я і Реформація»^{128*}, в якій, до речі, повністю Оріховський проігнорований. Утім, в одній з своїх статей, присвяченій аналізу концепцій унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст., цей московський вчений

¹²⁶ *Malinowska J.* Stanisław Orzechowski – gente Ruthenus // Roczniki Humanistyczne. – T.L, z.3. – Lublin, 2002. – S.57-63.

¹²⁷ *Koehler K.* «Ojczyzna bliższa» Stanisława Orzechowskiego // Rocznik Przemyski. – T.XLIII: 2007. – Z.3. – Przemyśl, 2007. – S.9-22. Міркування цікаві, але підборка висловів Оріховського тут явно неповно-вибіркова, що змушує підозрювати автора у тенденційності. Попри любов до «малої батьківщини», у Роксолана достатньо тверджень про Русь, які не зводяться лише до Перемишльщини.

¹²⁸ *Дмитриев М.В.* Православие и Реформація. – М., 1990. – 134 с.

* Див. зокрема розділи 1-3: «Памятники реформационного движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в.», «Предпосылки и складывание реформационного движения в восточнославянских землях Речи Посполитой в 50-е годы XVI в.», «Реформационные движения в 60-е годы XVI в.».

згадує Роксолана як автора «‘романтичних’, утопічних в своїй основі екуменічних проєктів»¹²⁹.

Природно, що багато в чому пробудженню і зростанню інтересу до Оріховського в Україні сприяла археографічна діяльність. Наприкінці 1980-х рр. зусиллями Володимира Литвинова розпочинається видання творчої спадщини Роксолана українською мовою. Досьогодні, в численних антологіях та окремому виданні творів Оріховського (2004) побачило світ чимало таких перекладів.

Згаданий етап у дослідях, стосовних постаті Оріховського в українській історіографії, не уник і «дитячої хвороби» націоналізації і спроб уніфікації різноманітних культурних традицій, чинних в історії України, що безпосередньо торкалося й особи Роксолана. Основні ознаки цієї «хвороби» розглядалися попередньо, на прикладі польської та радянської історіографій.

Спроби «канонізації» Оріховського як «прогресивного діяча» та «свідомого українця» особливо характерні у цей час для популярної та навчальної історичної літератури¹³⁰. Утім, не позбавлені подібних штампів і деякі серйозні тогочасні наукові видання. Так, загальною тенденцією стало виопуклення ранніх робіт письменника, в яких він висловлював «прогресивні погляди». Відхід від них пізнього Оріховського зазвичай пояснюється зовнішніми несприятливими обставинами і тиском, а не власними переконаннями мислителя. Має місце також гонитва за «пріоритетом», коли підкреслюється, що Роксолан висловив ту чи іншу «прогресивну» думку набагато раніше від тих чи інших знаменитостей. Зокрема, це характерно для статей В.Литвинова

¹²⁹ *Дмитрієв М.* Концепції унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст. // Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських читань» Львів, Івано-Франківськ, Кої, 1-6 жовтня 1994 р. – Львів, 1995. – С.43.

¹³⁰ *Рубанець М.* Станіслав Оріховський-Русин // Людина і світ. – К., 1996. – № 5. – С.44-46.

«Історіографічні погляди Станіслава Оріховського» (1987)¹³¹, «Проблеми держави в працях Ст.Оріховського» (1988)¹³² та колективній праці за участю цього ж автора «Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.)» (1990)¹³³.

Незначно коригував свої погляди дослідник і у 2000-х роках¹³⁴. Його шляхом вже йдуть і молодші «спадкоємці», зокрема Руслана Множинська, авторка кандидатської дисертації (2006)¹³⁵ та відповідної монографії (2007)¹³⁶. На мій погляд, такий вибірковий підхід до творчості Роксолана дещо спотворює, «функціоналізує» цю непересічну історичну особистість. Певною мірою також маємо справу із легковаженням оригінальними історичними контекстами, що характерно для вітчизняної історії філософії (тут часто воліють шукати типові риси мислителів з різних часів, що наближає їх підхід до агіографії – за принципом – усі святі мають подібні ознаки і єдині канони зображення). Утім, віддаючи належне Литвинову та його учням,

¹³¹ *Литвинов В.Д.* Историографические взгляды Станислава Ориховского // Человек и история в философской мысли русского, украинского и белорусского народов. – К., 1987. – С.111-121.

¹³² *Литвинов В.Д.* Проблемы государства в трудах Ст.Ориховского // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Историко-философский очерк). – К., 1988. – С.237-254.

¹³³ *Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1990. – 384 с. (див. особливо розділ «Становлення гуманізму на Україні та його зв'язки з духовною культурою Західної Європи», с.12-63).

¹³⁴ *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття). – К., 2000. – 472 с.; *Його ж.* Станіслав Ориховський – український Демостен першої половини XVI ст.// Оріховський С. Твори. – К., 2004. – С.5-30; *Його ж.* Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI – початок XVII ст. Историко-філософський нарис. – К., 2008. – 527 с. та ін.

¹³⁵ *Множинська Р.В.* Релігійно-філософські погляди Станіслава Оріховського в контексті віросповідного розмаїття в Україні (XVI ст.): автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2006. – 16 с.

¹³⁶ *Множинська Р.В.* Релігійно-філософські погляди Станіслава Оріховського. – К., 2007. – 150 с.

варто підкреслити, що аналіз ідей Оріховського, зроблений ними на сторінках численних праць, базується безпосередньо на творах мислителя, і, попри деякі ухили у «філософську спекуляцію», є на сьогодні чи не найповнішим в рамках української історіографії.

З іншого доробку вітчизняної філософської оріховіани нагадаємо, що Роксолан згадується вже у фундаментальній колективній праці «Філософія Відродження на Україні», що вийшла друком у 1990 р. під загальною редакцією львівської дослідниці Марії Кашуби. Тут, зокрема, звернуто особливу увагу на вплив ідей Е.Роттердамського на формування світогляду Роксолана¹³⁷.

Досить екзотичною є стаття Володимира Шевченко, що порушує питання поглядів Оріховського на історію української філософської думки¹³⁸. Інформація про Роксолана та його погляди з'являється і на сторінках підручників з історії філософської думки в Україні¹³⁹. Узагалі, посилання на мислителя з Перемишля стають майже «модою», ознакою, так би мовити, респектабельності предмета дослідження.

Крім філософів, слід відзначити і роль філологів та істориків літератури у вивченні творчості С.Оріховського-Роксолана (особливо на початковій фазі даного етапу – наприкінці 1980-х – у 1990-х рр.). Так, багато сприяв її популяризації відомий український дослідник Дмитро Наливайко, автор статей «Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження»¹⁴⁰, «Українське

¹³⁷ Кашуба М.В., Паславський І.В., Захара І.С. та ін. Філософія Відродження на Україні. – К., 1990. – С.172.

¹³⁸ Шевченко В. Філософська думка на терені України до Київської Русі // Філософська і соціологічна думка. – К., 1996. – № 5-6. – С.3-15.

¹³⁹ Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996. – С.49-52; Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. – К., 1999. – С.96-104.

¹⁴⁰ Наливайко Д.С. Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – К., 1984. – С.161-185.

літературне барокко в європейському контексті»¹⁴¹ та монографії «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.»¹⁴², що або прямо присвячені окремим аспектам діяльності С.Оріховського, або досліджують його твори в широкому європейському контексті. Визнанням високої компетентності цього дослідника стало запрошення його для написання науково-популярної статті про Оріховського у збірнику «Історія України в особах: литовсько-польська доба»¹⁴³. Сприяла популяризації імені Оріховського і згадка про нього (з портретною ілюстрацією) в статті-передмові Василя Яременка до антології «Українська поезія XVI століття»¹⁴⁴, художнє оповідання Сергія Єкельчика «Роксолан»¹⁴⁵ та невелика філологічна робота Ольги Лефетерової про категорію пресупозиції та її реалізацію в латиномовних трактатах С.Оріховського¹⁴⁶.

¹⁴¹ *Наливайко Д.С.* Українське літературне барокко в європейському контексті // Українське літературне барокко. Зб. наук. праць. – К., 1987. – С.46-75.

¹⁴² *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К., 1998. – 578 с.; *Його ж.* Україна очима Заходу. – Вид. 2-ге, доп. – К., 2008. – 787 с.

¹⁴³ *Наливайко Д.С.* Станіслав Оріховський // Історія України в особах: литовсько-польська доба. – К., 1997. – С.97-105. Свіжу її версію див.: *Історія України в особах: Давньоруська держава. Литовсько-польська доба* / Авт. кол.: Русина О.В. (кер. авт. кол.), Дзюба О.М., Довбищенко М.В., Ісаєвич Я.Д., Котляр М.Ф., Лепявко С.А., Назарук М.Й., Наливайко Д.С., Пшеничний Є.В., Савчук О.М., Семчинський С.В., Щербак В.О. – К., 2012. – С.303-310.

¹⁴⁴ *Яременко В.В.* Українська поезія XVI століття // Українська поезія XVI століття. – К., 1987. – С.12.

¹⁴⁵ *Єкельчик С.* Роксолан // Дерево пам'яті: Кн. укр. іст. оповідання: У 4 вип. – Вип.4: Присвячений митцям минулого. – К., 1995. – С.52-60.

¹⁴⁶ *Лефтерова О.М.* Категорія пресупозиції та її реалізація в латиномовних трактатах С.Оріховського. – К., 1998. – 32 с. Лефтерова збагатила вітчизняну філологічну оріховіану і кандидатською дисертацією, див.: *Її ж.* Фонова інформація та її роль в індивідуальному мовленні (на матеріалі латиномовних творів С.Оріховського): автореф.

Утім, професійні історики також не сиділи склавши руки. Зокрема, проблематику унії церков у творчості Оріховського досліджував Сергій Плохій у монографії «Папство і Україна. (Політика римської курії на українських землях в XVI-XVII ст.)»¹⁴⁷. Торкалися обставин біографії і творчості Оріховського і інші дослідники історії церкви та релігійного життя в Україні – Василь Ульяновський¹⁴⁸ та Вікторія Любащенко¹⁴⁹.

Автором кількох наукових і науково-популярних статей про Роксолана є Петро Сас. Перші присвячені проблемам людини та історизму у творчості гуманіста, аналізу державно-політичних концепцій Оріховського¹⁵⁰. Другі є белетризованими біографічними нарисами¹⁵¹. Згадує Оріховського він і на сторінках свого цікавого навчального посібника (фактично монографії) «Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.)»¹⁵². Сасові належать також і короткі

дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 16 с.

¹⁴⁷ *Плохій С.Н.* Папство и Украина. (Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв.). – К., 1989. – С.7-9, 11, 22.

¹⁴⁸ *Ульяновський В.І.* Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. – Кн.1-2. Середина XV – кінець XVI століття. – К., 1994. – Кн.2. – С.42, 154.

¹⁴⁹ *Любащенко В.* Історія протестантизму в Україні. – Львів, 1995. – С.90, 98, 133.

¹⁵⁰ *Сас П.М.* Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. Ст. Оріховського // Україна і Польща в період феодалізму: Зб. наук. пр. – К., 1991. – С.34-46; *Його ж.* Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу // Укр. істор. журн. – К., 1991. – № 1. – С.87-98; *Його ж.* С.Оріховський, Й.Верещинський: політико-правові концепції державного устрою // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. (Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський 29-31 травня 1992 р.). – К., 1992.

¹⁵¹ *Сас П.М.* Станіслав Оріховський // Історія України в особах IX-XVIII ст. – К., 1993. – С.163-169.

¹⁵² *Сас П.М.* Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998. – 296 с. (див. особливо підрозділ «Давньоруська спадщина в історичній думці»); *Його ж.*

статті про Оріховського в «Малому словнику історії України» та «Енциклопедії історії України» (Т.7)¹⁵³.

Особливо слід відзначити нові методологічні підходи щодо вивчення історичних діячів України ранньомодерного часу, в тому числі і С.Оріховського, запропоновані Наталею Яковенко на сторінках монографії «Українська шляхта»¹⁵⁴, навчального посібника «Нарис історії України з найдавніших часів до XVIII ст.»¹⁵⁵ та у шерезі вартісних статей¹⁵⁶.

Окрім цього, трактату С.Оріховського «Напучення польському королеві Сигізмунду-Августу» присвятив свою статтю Володимир Скиба¹⁵⁷. Вона стала першим прикладом в українській історіографії докладного джерелознавчого аналізу окремого твору Роксолана.

Станіслав Оріховський // Історія України в особах IX-XVIII ст. – К., 1993. – С.84-97.

¹⁵³ *Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін.* – К., 1997. – С.285-286; *Енциклопедія історії України.* – Т.7. – К., 2010. – С.634-635.

¹⁵⁴ *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – 413 с.; Вид. 2-ге, переглянуте і виправлене. – К., 2008. – 472 с.

¹⁵⁵ *Яковенко Н.М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – 312 с.; *Її ж.* Нарис історії середньовічної і ранньомодерної України. – К., 2009. – 584 с.

¹⁵⁶ *Яковенко Н.* Gente Ruthenus natione Polonus – зміст і еволюція поняття у баченні В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.-Філадельфія, 1994. – С.97-102; *Її ж.* Україна аристократична // *На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст.* – К., 1994. – С.301-343; *Її ж.* Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII-XVIII ст.) // *Генеза.* – К., 1997. – №1 (5). – С.121.

¹⁵⁷ *Скиба В.Й.* Про трактат С.Оріховського «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» // *Укр. істор. журн.* – К., 1996. – № 3. – С.119-130.

Зрештою, до 1990-х рр. належать і мої перші публікації про Оріховського¹⁵⁸. Їх підсумком стала кандидатська дисер-

¹⁵⁸ *Вирський Д.С.* С.Оріховський-Роксолан і козащина (До проблеми витоків ідеології українського козацтва) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ІІІ. – Дрогобич, 1998. – С.121-133; *Його ж.* Питання аграрних відносин в українських землях польського королівства у творчості С.Оріховського-Роксолана // Питання аграрної історії України та Росії (XVIII-XX ст.). Матеріали третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П.Пойди. – Дн-ськ, 1999. – С.77-82; *Його ж.* «Гетьманські чесноти»: образ полководця та державного діяча в політичній свідомості українсько-польського суспільства XVI ст. (за творами Ст.Оріховського-Роксолана) // Грані. – № 3(5) травень-червень 1999 р. – Дн-ськ, 1999. – С.38-41; *Його ж.* «Цивілізаційна» проблематика у творчості С.Оріховського-Роксолана (переважно за матеріалами «Турчик») // Збірник наукових праць молодих вчених. Історія. – Вип.1. – Дн-ськ, 1999. – С.94-107; *Його ж.* В пошуках «золотого віку» (ренесансні історичні міфологеми в історіографічній спадщині С.Оріховського-Роксолана) // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип.2. – Херсон, 1999. – С.88-100; *Його ж.* «Польська політія» – ідеальна держава Ст.Оріховського-Роксолана // Гуманітарний журнал. – №3 (3). – Дн-ськ, 1999 (літо). – С.36-43; *Його ж.* «Коло джерел» як «коло ідей» (за читацькими уподобаннями Ст.Оріховського-Роксолана) // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія. Історія та археографія. – Вип.8. – Дн-ськ, 2000. – С.97-100; *Його ж.* «Solo tibi» проти «solo fide» (східноєвропейський інтелектуал і тупики Реформації) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ІV. – Дрогобич, 2000. – С.65-72; *Його ж.* Пам'ятка ренесансного історіописання в Україні: «Аннали» С.Оріховського-Роксолана // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник / Упорядн. Кравченко В.В. – Вип.3. – Харків, 2000. – С.31-38; *Його ж.* Ст.Оріховський-Роксолан як дзеркало національних історіографій // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Т.6(8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С.215-221; *Його ж.* «Зразковий громадянин» Ст.Оріховського-Роксолана: шляхетські «вольності» на античному тлі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.V. – Дрогобич, 2001. – С.82-96; *Його ж.* Рід С.Оріховського-Роксолана // Генеалогічні записки Українського генеалогічного товариства. – Біла Церква, 2001. – С.101-105; *Його ж.* Рецепція Ст.Оріховського-Роксолана в історіографічній традиції

тація (2000) та монографія «Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель» (2001)¹⁵⁹. На жаль, на час написання цих робіт я міг скористатись лише вітчизняними бібліотеками (Києва, Львова та ін.) і чимало сюжетів новітньої польської оріховіани були в них проігноровані. Сподіваюся, що у цій книжці мені вдалося належним чином «виправити і доповнити» свої первісні начерки.

За специфіку кінця 1980-х – 1990-х років можна полічити й зацікавлення Оріховським такої «нової» для України галузі гуманітарного знання як політологія. Остання тоді явно «шукала» свій предмет та «вибудовувала» власний родовід. Відтак, автор «Зразкового підданого», «Політії» та «Квінкункса» не міг не зворушити це середовище.

Так, Олексій Кресін цікавився роллю Роксолана у формуванні ідеології українського сарматизму¹⁶⁰. Чимало сторінок у підручнику «З історії української політичної думки» приділив йому і Борис Кухта¹⁶¹. А у виданні «Політологічного енциклопедичного словника», яке побачило світ у 1997 р. аналізу політичних поглядів Оріховського присвячена значна частина статті «Козацько-Гетьманської доби політична думка»¹⁶². Сталість «захоплення» політологічними контекстами творчості Роксолана демонструє ось і «свіжа» стаття Романа Пятковського

(доакадемічна доба) // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.11. – К., 2002. – С.175-183; *Його ж.* «Зем'янин» Псевдо-Оріховського як пам'ятка консервативної суспільної думки України XVI ст. // Укр. істор. журн. – К., 2005. – №6. – С.190-198; *Його ж.* Роксолани серед Сарматів: річпосполитська історіографія України (кінець XV ст. – 1659). – К., 2013. – 295 с.

¹⁵⁹ *Вирський Д.* Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. – К.-Кременчук, 2001. – 215 с.

¹⁶⁰ *Кресін О.* Сарматизм український // Політологічні читання. – К., 1995. – № 3. – С.267-268; *Його ж.* Сарматизм український // Мала енциклопедія етнології та етнографії. – К., 1996. – С.136.

¹⁶¹ *Кухта Б.Л.* З історії української політичної думки. – К., 1994. – С34-38.

¹⁶² *Політологічний енциклопедичний словник.* – К., 1997. – С.158-159.

«Станіслав Оріховський про мистецтво управління державою»¹⁶³.

Взагалі підкреслимо, що «відкриття» Оріховського сприймалося в колах українських науковців-гуманітаріїв кінця 80-х – початку 90-х рр. як своєрідна сенсація, про що недвозначно свідчить Василь Микитась, який в одній із своїх робіт, що вийшла друком в 1994 р., називає творчу спадщину Роксолана «безпрецедентним явищем української культури» і сумує, що вона «довгий час була в забутті»¹⁶⁴. «Сенсаційний» присмак у представленні українській публіці перемиського вільнодумця не вивітрився, зрештою, і до сього дня (згадаймо тут відкриту лекцію Миколи Корпанюка у Спілці письменників України 15 січня 2013 р. затитуловану «Станіслав Оріховський та український римо-католицизм як національний паневропеїзм XVI століття»).

Утім, у 2000-х – початку 2010-х рр. можна казати про певний спад української оріховіани. Почасти, це пов'язане із зрослими вимогами до досліджень ранньомодерних тем в Україні (у купі із розумінням явної «складності» оріховознавчих студій – це, мабуть, стримало вже багатьох). Але присутній тут і момент громадського скептицизму до «відродженського канону» кінця 1980-х – 1990-х рр., а міцями маємо і прояви реліктів ще радянських і дорадянських фобій щодо «річпосполитського досвіду». Та й зрештою, Роксолан не єдиний герой минулого, якого дещо аісторична сучасність оптимізує-витискає у «гетто» суто академічної науки.

Таким чином, вивчення життя і творчості С.Оріховського пережило кілька етапів, кожний з яких мав власні ознаки, проте можна окреслити і певні спільні тенденції в цьому процесі. Зокрема, зазвичай ініціаторами досліджень ставали філологиджерелознавці, котрі вводили до наукового обігу та провадили

¹⁶³ *Пятковський Р.* Станіслав Оріховський про мистецтво управління державою // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Вип.14. – Івано-Франківськ, 2011. – С.57-62.

¹⁶⁴ *Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994. – С.39. Весь нарис про Оріховського займає с.39-41 цієї праці.

первісну обробку літературної спадщини гуманіста, що в свою чергу заохочувало до роботи істориків, філософів та політологів. Літературознавчі пріоритети подекуди тяжіють над оріховіаною і сьогодні, що не сприяє цілісності оцінки ролі Роксолана в сучасній історичній науці.

* * *

Наприкінці історіографічного огляду зроблю декілька технічних та термінологічних зауважень. У тексті книжки, крім латинсько-польських оригіналів та їх пізніших полонізованих перевидань, я мав змогу уживати і українські переклади творів Оріховського (здійснені В.Литвиновим). Мова йде про видання*: *Українська література XIV-XVI ст.* (К., 1988) та *Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2-х ч.* (К., 1995. – Ч.1) та *Станіслав Оріховський. Твори.* (К., 2004).

У першому з них містяться такі роботи гуманіста як «Напучення польському королеві Сигізмунду-Августу», «Про турецьку загрозу. Слово друге», «Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого», «Лист до Павла Рамузю».

В другому, на додачу до згаданих творів, вміщені, зокрема, такі значні роботи Оріховського як перша «Турчика» («Про турецьку загрозу. Слово I»), «Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона», «Лист до короля Сигізмунда», «Промова у справі закону про целібат», «Супліка до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу», вірш «На промову Станіслава Оріховського, спрямовану проти запеклих оборонців ганебного целібату», «Квінкункс, тобто взірець устрою Польської держави», «Життя і смерть Яна Гарновського» та один з листів італійського гуманіста Пауло Рамузю до Станіслава Оріховського, а також його ж передмова до венеціанського видання одної з праць Роксолана («До читача»).

У третьому, крім перелічених, маємо «Диалог, або Розмову навколо езекуції Польської держави», уривки з «Анналів» («Хроніка польська від смерті Сигізмунда I»), «Хрещення руси-

* Окремі частини цих видань републікувалися і в інших сучасних друках – переважно відповідних хрестоматіях.

нів» («Лист Петрові Гармату від 1544») та деякі дрібніші листи і вірші, пов'язані із Оріховським.

Серед понять, уживаних у тексті книжки, на особливу увагу заслуговують такі, що торкаються специфіки української ранньонаціональної (протонаціональної) свідомості та «річпосполитського універсалістського проекту». Стосовно першої зауважимо, що спираючись на висновки Ф.Броделя, дотримуємося думки про панівність для XVI ст. в Європі ідентичності регіонального (провінційного) рівня, межі якої територіально окреслює простір приблизно у 2000-2500 км². Французький історик називав провінцію «політичним підприємством оптимальної величини» і вважав, що в умовах середньовічного (постсередньовічного) суспільства провінція (регіональне князівство, що оформилося чи ні) й була «здебільшого вітчизною»¹⁶⁵.

У випадку Оріховського такою «вітчиною» є безперечно Руське воєводство Польського королівства, стародавня земля «королів галицьких». З цієї точки зору етнічна і конфесійна приналежності мають для з'ясування характеру його ідентичності другорядне (підпорядковане) значення і не можуть бути підставою для ідентифікації його з польською чи українською нацією в сучасному розумінні. «Рутенсько-роксоланська» ідентичність підживлювала і формувала «ліпила» національні культури обох народів-сусідів¹⁶⁶.

Термін «річпосполитський універсалістський проект» генетично пов'язаний з поняттям «універсальної (світової) держави» опрацьованим А.Дж.Тойнбі. Дозволимо собі нагадати його дефініцію¹⁶⁷:

«По-перше, ці держави виникають опісля, а не до надламів цивілізацій, чийм суспільствам вони надають політичної єдності. Вони являють собою, сказати б, не літо, а бабине літо, за яким ховається прихід осені та недалека зима. По-друге, вони є породженням панівних меншин, цебто тих соціальних верств, які колись мали творчу потугу, а тепер втратили її. Це негативне

¹⁶⁵ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. – Т.3. Час світу. – К., 1998. – С.252.

¹⁶⁶ Попович М.В. Нарис історії України. – К., 1999. – С.174.

¹⁶⁷ Тойнбі А. Дослідження історії. В 2 т. – К., 1995. – Т.1. – С.13.

тавро лежить на світових державах від самого початку і воно ж таки є доконечною передумовою їх становлення та існування.

Однак сказане ще не дає повної картини, бо поза тим, що світові держави виникають водночас із суспільним надламом і є породженням панівних меншин, у них виявляється ще й третя істотна риса: вони знаменують собою тимчасове – але дуже помітне – піднесення в процесі розпаду, який відбувається з послідовним чергуванням занепадів і відроджень; і саме ця остання риса збуджує увагу й викликає вдячність покоління, що є свідком того, як успішне становлення світової держави нарешті кладе край лихоліттю, що перед тим за кожною невдалою спробою зупинити його набирало ще більшого розмаху.

Зведені до купи, ці три риси утворюють таку картину світової держави, яка на перший погляд може здатися двозначною. З одного боку, ці держави є знаменням суспільного розпаду, проте водночас вони являють спробу взяти цей розпад під контроль і протистояти йому. Впертість, з якою світові держави, раз виникнувши, чіпляються за життя, є одною з найпомітніших їхніх рис, але не слід помилково ототожнювати її зі справжньою життєздатністю. Це радше затяте довголіття перестарілої людини, яка не хоче вмирати. Хоча кожна світова держава й виявляє сильну тенденцію поводитися так, ніби вона є метою для самої себе, проте насправді вона становить лише фазу в процесі суспільного розпаду, а коли й відіграє ще якусь роль, то це роль засобу досягнення певної мети поза й понад нею».

Отже, окреслення «річпосполитський універсалістський проект» використане в роботі для позначення всього розмаїття новочасних «модернізаційних» процесів, що сприяли утворенню «шляхетської імперії» (термін М.Грушевського) – Речі Посполитої обох народів. У зв'язку з тим, що до згаданих модернізаційних процесів у світовій історіографії застосовується поняття «революції» та існує стійка традиція характеристики останньої за провідною верствою (рушійною силою), вважаємо також доречним вживання в роботі терміну «шляхетська революція».

Розділ 2

Життєпис ренесансного Сармата

Розквіт «довгого XVI ст.»* відомий французький історик Ф.Бродель пояснював за допомогою такого історичного явища як «вікова тенденція» (*trend*). Ілюструючи його, він згадав образний вислів свого колеги Дж.Гемілтона, який твердив, що «в XVI ст. будь-яка рана гоїться, будь-яка несправедливість виправляється, будь-який відступ компенсується». Бродель додав, що «так у всіх сферах: виробництво загалом у доброму стані, держава має кошти, щоб діяти, суспільство дає змогу зростати своїй нечисленній аристократії, культура рухається своїм шляхом, економіка, яку підкріплює зростання народонаселення, ускладнює свої кругообіги»¹.

Відтак, не дивно, що саме в XVI ст. час, у черговий раз, змінює свій «колір» – закладаються основи «новевропейської цивілізації» (доби Модерну). Серед загальних європейських тенденцій цієї епохи особливо помітне піднесення територіальних держав, які, зрештою, змінили самий масштаб історії Європи. Багатополярність традиційного середньовічного суспільства та певний паритет у відносинах держави і громади порушилась на користь першої, породжуючи слинного гоббсового Левіафана. XVI століття – це століття імперій, час «розбудови» різноманітних «універсалістських» проектів.

Серед останніх був і «річпосполитський проект», який сміливо можна кваліфікувати як один з найліберальніших. Притаманна йому компромісність щодо старих форм суспільної організації забезпечила новому державному утворенню як випереджаючий чимало суперників зріст власної потуги, так і більшу зрілість культурних форм, що чарували сусідів навіть

* За Броделем, розквіт цього «довгого століття» відрховується від 1470 р. і приблизно до 1580 р., після чого іде повільний спад, увінчаний кризою середини XVII ст., див.: *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. – Т.2. Ігри обміну. – К., 1997. – С.405; Т.3. Час світу. – К., 1998. – С.65.

¹ Там само. – Т.3. – С.71.

коли Перша Річ Посполита (1505-1795) пішла у політичне небуття.

Відтак, погодимось із популярною думкою, що в XVI ст. Польща вступала до свого «золотого віку», проте завважимо, що останній був для «польськості» так само небезпечним, як і для ідентичностей залежних від польської держави етнонаціональних спільнот. Адже універсалістський «річпосполитський проєкт» перемелював всіх: поляків, литовців, німців, українців etc. (виразнішою ця «мішанка» була хіба лише у «кривому дзеркалі» Речі Посполитої та сусідніх «імперій» – на Запоріжжі). І згодом, саме спадщина «шляхетської імперії» новітніх «сарматів» стане чи не прокляттям модерної Польщі*.

Утім, для сучасників-співвітчизників Оріховського час мерехтів найприємнішими барвами і чимало з них підписалося б під його оцінкою (з 1548 р.) військово-політичного та економічного потенціалу країни: «Донедавна всюди було запустіння. Нині в новій славі могутності й достатку, все ... сяє, міцніє, підноситься задля найвищої користі й гідності республіки. Цих плодів у нас достатньо. Тому жодна війна, якою б жорстокою і довготривалою не була, не зможе їх вичерпати»². Щодо культурного розвитку, то і його характеристика Роксоланом свідчить про тогочасний суспільний оптимізм. «Польща вже не варварка, – виголосив гуманіст-перемишлянин, – бо стала Грецією, не Сарматія вже вона, а Італія»³.

Вважаємо за потрібне трохи зупинитися на з'ясуванні постави русинів-українців щодо «річпосполитського проєкту». Адже саме українська позиція на «шляху до Любліна», до «ідеї Речі Посполитої» (яку не слід цілком ототожнювати з реальною «державою Річчю Посполитою»), може дати ключі для розу-

* Див. яскраву аргументацію Бовуа щодо цього, див.: *Бовуа Д.* Шляхетич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К., 1996. – 416 с.; *Його ж.* Битва за землю в Україні. 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К., 1998. – 334 с.

² *Оріховський С.* Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона // *Українські гуманісти...* – С.196.

³ *Там само.* – С.197.

міння історико-політичних поглядів і героя цього дослідження – С.Оріховського.

У цьому контексті варто нагадати, що русини-українці як бездержавний і більш того, розділений народ, могли плекати надію, що універсалістський річпосполитський проект відмінить штучні кордони та існуючі розбіжності у статусі різних етнічних груп у державі. Обіцянка рівних прав з «державними» народами (поляками і литовцями) та сподівання на підтримку нових «братів»-співгромадян у вирішенні власне українських проблем, обумовили широку підтримку «річпосполитського проекту» українцями будь-якого походження.

З огляду на статус «гінтерланду»⁴ тогочасної України та традиції «політичного русинства»⁵, попри за давню державну приналежність до Корони Польської, природно, що саме західноукраїнські землі стали центром прорічпосполитських настроїв в українському суспільстві. Вони були місцем, де вироблялося власне, «українське», бачення «універсалістського проекту» і саме з цими процесами узгоджується діяльність одного з найяскравіших представників покоління творців згаданого проекту – Станіслава Оріховського, який волів залишитись у пам'яті нащадків як «Роксолан».

2.1. Походження та родина С.Оріховського

С.Оріховський належав до старовинного герба «Окша» (Сокира). За гербовою легендою першим носієм його був рід Вершовичів, виїзжий з Чехії у XII ст.⁶. Первинний осередок

⁴ *Дашкевич Я.* Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.) // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССXXII. – С.30.

⁵ *Ісаєвич Я.Д.* Українська культура в середньовіччі і на світанку Нової доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідомчий зб. наук. праць. – К., 1992. – Вип.1. – С.37.

⁶ *Лакиєр А.Б.* Русская геральдика. – М., 1990. – С.261. Версія про Вершовичів була відома вже Б.Папроцькому (див. «Gniazdo Spotu,

польських Окшичів Ю.Туменовна, znana дослідниця родоводу Оріховських, виокремлює в Сандомирській і Краківській землях, що безпосередньо межували з Руссю. За її ж даними, майбутній родовий маєток Роксолана – село Оріховці – в 1353 р. належало руському боярину Осташку Потрутовичу. На підставі свідчень самого С.Оріховського Туменовна припускає, що саме з цим русинським родом «пошлюбилися» його предки, і у спадок від Потрутовичів одержали Оріховці⁷. Таким чином, свій перший родовий маєток і саме прізвище предки Роксолана набули вже в Русі⁸.

Перша пряма згадка про Оріховських датується 13 березня 1424 р., коли в перемиських актах гродських і земських зустрічається, як свідок вироку, Миколай Оріховський. З запису стає відомим, що він мав брата Яна, і вже їх батько сидів у Оріховцях, а мати другим шлюбом була пов'язана з Миколаєм Солецьким⁹. Туменовна схиляється до датування першої появи предків Оріховського на Русі кінцем XIV ст., вірогідно за Яна з Тарнова, руського старости (1387 – 1401) і воєводи Сандомирського, або навіть раніше, за руського старости Оттона

Zkąd Herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego...» / «Гніздо цноти». Краків, 1578, s.701).

⁷ *Thumenówna J. Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego.* – Lwów, 1917. – S.6.

⁸ Цікаво, що теза про проникнення поляків на Русь через шлюби з руськими дівчатами-самотніми спадкоємицями, а також і вдовами, була популярна у місцевій історичній свідомості, див. твір про походження роду Прухницьких з 1629 р.: *Грушевський М.* Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом Яном Прохніцким // *Записки НТШ.* – Т.XLVIII. – Львів, 1902, кн.IV. – С.6. Отже, якщо «першошлюб з поляком» це не родинний спомин, а суспільний стереотип, то теза, що Оріховські – це нове прізвище Потрутовичів, виглядає міцніше (у самого Роксолана в «Суплиці до папи Юлія III є твердження, що його предки залишили православ'я і перейшли на католицизм під примусом-оманою і заради кар'єри – отже чи справді «поляком» був перший Оріховський?).

⁹ *Thumenówna J. Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego.* – S.7.

Пілецького (1350 – 1370)¹⁰. На користь першої версії можуть свідчити клієнтарні зв'язки з домом Тарновських, які простежуються в Оріховських протягом XV-XVI ст. Цікаво, що сам Роксолан писав, що його володіння «трьома селами у перемиській землі» походить з монарших надань Владислава-Ягайла (польський король з 1386 по 1434 рр.)¹¹.

Ян, молодший з двох вперше згаданих у джерелах братів-Оріховських, був прадідом Роксолана. Він одружився з Катериною, племінницею Михайла Ваповського¹².

Трохи більше відомо про діда Роксолана – Олександра. Він брав участь у нещасливій варненській війні 1444 р., коли хрестоносне військо польсько-угорських Ягелонів було розгромлене турками під болгарською Варною. У битві загинув і молодий король Польщі (з 1434) та Угорщини (з 1440) Владислав Варненчик (1424 – 1444). Пам'ять про хрестоносні подвиги діда автор «Турчик» беріг свято. Як припускає Туменовна, хрестоносна родова традиція покріплювала Оріховських у вірності католицизму¹³. Проте, однозначних фактів на користь цього твердження польська дослідниця не наводить. Адже і руське православ'я було зовсім не чуже хрестоносній ідеї, а нещаслива варненська кампанія мала за мету допомогу Візантії. Відтак, висновок Туменовної, що пам'ять про предків хрестоносців плекала у Оріховських негативне ставлення до православного оточення і робила з них ревних католиків, виглядає натужним і не досить обгрунтованим.

Більш того, цьому непрямо суперечить продовження Олександром Оріховським родової традиції породичання з руси-

¹⁰ Там само. – С.9.

¹¹ Orzechowski S. Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około ekekucyjnej i Quincunx). 1563-1564. – Kraków, 1919. – С.95. Цікаво, що з точки зору родових «персонадань» рід матері Оріховського, який мав привілей від князя Лева Даниловича, був старший-древніший у регіоні-вітчизні, а відтак і русинська традиція родини сприймалася С.Оріховським як незаперечно «старша» за польську.

¹² Thuménówna J. Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego. – С.10.

¹³ Там само. – С.11.

нами. Він взяв шлюб з Малгожатою Кривецькою, русинського герба Кердея. Багатий посаг за дружиною та господарські здібності Олександра значно покращили добробут його родини. Він також зробив вдалу кар'єру в провінційній адміністрації, дослужившись до посади перемиського гродського судді. Усе це виводило Оріховських на почесне місце у середовищі шляхти руських провінцій Польської Корони¹⁴.

Олександр мав трьох синів: Станіслава, Олександра і Яна. Усі вони вдало одружилися. Олександр взяв шлюб з Барбарою, дочкою хорунжого перемиського Яна (Стечка) Боратинського, сестрою підстарости краківського Петра (потім каштеляна перемиського). Оріховські були сусідами Боратинських, будинки їх у Перемишлі стояли поруч. Тому не дивно, що й другий Оріховський, Ян оженився з іншою сестрою впливового сусіда – Катериною. За Андрія Боратинського з Дубковичів вийшла заміж і дочка стрія братів Оріховських. Боратинські, гербу Корчак, також належали до старовинних русинських родів, отже знов маємо констатувати розгалужені зв'язки Оріховських з місцевою, староруською за походженням, аристократією.

Крім того, у цьому поколінні Оріховські породичалися з іншою впливовою українською родиною – Дрогоївських, також герба Корчак, які мали в роду православних єпископів. Катерина, сестра братів Олександровичів, стала матір'ю Яна Дрогоївського, католицького кувявського єпископа, з яким ми ще зустрінемося як з покровителем Роксолана. Їх же кузина Анна була за Олександром Дрогоївським.

З двох інших дочок перемиського судді, одна, Софія, вийшла заміж за найближчого сусіда Оріховських – Петра Голубка з Натковичів і Дмитровичів. Другу ж дочку Дороту проти її волі, вже по смерті батька, пошлюбили з Михалом Войтицьким, сином підстоля львівського (його опікуном був Станіслав Кміта)¹⁵.

¹⁴ Там само. – S.11-15.

¹⁵ Там само. – S.15-17. Дорота скаржилася, що вийшла заміж за невідому людину під примусом брата Станіслава та мати Малгожати.

Про найстаршого (напевно) з синів перемиського судді і батька нашого героя – Станіслава, дійшло немало цікавих подробиць¹⁶. Так, він був студентом краківського університету в 1494 р. за ректорату відомого Яна Сакрана (Яна з Освенціма молодшого, 1443 – 1527). Свою молодість батько Роксолана провів при дворах королів Яна-Ольбрахта і Олександра, куди потрапив, напевно, за протекцією могутніх Кміт, іншого староруського за походженням роду, з яким Оріховських довгий час в'язали клієнтарні стосунки. На той час придворна служба давала широкі можливості до ознайомлення із справами держави та для кар'єри військового.

Станіслав Оріховський тут не пас задніх. Він відзначився на військовій службі під час молдавської війни 1497 р.¹⁷, а також взяв участь і в литовсько-московській війні у кампанії 1502 р.¹⁸

Окрім цього, перебуваючи при королівському дворі, Станіслав Оріховський, ймовірно, не залишився осторонь громадської полеміки навколо справи унії русько-православної церкви з католицьким костьолом. Актуальність її на той час підсилювалась фактом одруження короля Олександра з московською княжною Оленою Іванівною. На цей шлюб покладали надії не лише політичного замирення Литви і Москви, але сподівання на консенсус між західно- і східнохристиянськими світами. Саме в цьому ключі діяв київський митрополит Іосіф I Болгаринович (1498 – 1501), прибічник унії церков – на засадах реалізації постанов Флорентійського собору 1439 р. У тому ж напрямку діяли і деякі католицькі ієрархи Литви і Польщі, зокрема, єпископ віленський Войтех Табор (1453 – 1507). Папський уряд підтримував цей рух, хоча й мав певні сумніви щодо його успіху. Увага Риму до унійного руху виразилась,

¹⁶ Там само. – S.17-29.

¹⁷ У таборі під Чернівцями отримав надання на добра «*Odoschicze et Vezwrotmicze*» в Перемиській землі.

¹⁸ Король у 11.VII.1502 р. в Новогрудку звільнив від обов'язку військової служби Олександра Оріховського, поки його син Станіслав воює при королівському боці.

наприклад, у буллі папи Олександра VI з 1501 р. про заборону перехрещення русинів при їх переході у католицтво.

Ю.Туменовна припускає, що батько Роксолана в цей час міг познайомитися з працями католицького ортодокса, краківського каноніка Яна Сакрана «*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*» / «Пояснення облуд руського обряду» (Краків, 1501?), за ректорства якого, як це вже мовилось вище, він навчався в університеті¹⁹. Твори цього автора стануть пізніше об'єктом критики сина пана Станіслава (про це йтиметься нижче), що може бути витлумачено як непрямий доказ толерантного ставлення до православ'я і батька автора «Хрещення русинів». На користь такого припущення має свідчити і шлюб С.Оріховського з дочкою православного священника, про який мова піде далі.

На двірській службі батько Роксолана неодноразово використовувався як посланець. Відомі його поїздки з дорученнями до Кракова, Сандомира, Вільна, а також на власну перемиську батьківщину. Отже, загалом соціальне просування, якому присвятив свою молодість Станіслав Оріховський-старший, вводило його, а разом з ним і весь цей вибуялий рід, до істеблшменту Корони Польської, а шляхетська революція*, позначена прийняттям Радомської конституції (1505), відкривала перед Оріховськими нові привабливі перспективи.

Наприкінці 1504 чи на початку 1505 р. помер батько королівського дворянина Станіслава, вищезгаданий хрестоносець і перемиський гродський суддя Олександр Оріховський. Це, напевно, стало приводом для повернення старшого з його синів додому, де він мав зайняти місце батька у місцевій ієрархії. Справді, невдовзі Ян Розборський відмовляється на користь Станіслава від уряду перемиського земського писаря. 8 лютого 1505 р. на Люблінському сеймі король затверджує це призначення. З цього часу основним полем діяльності С.Оріховського стає господарська та громадська праця. Він одружився з дочкою

¹⁹ Там само. – С.19.

* Власне, дискусія про шляхетські привілеї розпочалася у Польському королівстві 1493 р.

православного священика (на той час вже померлого) із старого «руського» шляхетського роду Баранецьких, герба Тронби (Труби/Сурми), за деякими даними відомого в Русі з часів князювання Лева Даниловича (у родині переховувався привілей князя Лева, щоправда, оригінал чи фальсифікат – неясно)²⁰.

Зв'язки між цими двома «домами» з'явилися ще до згаданого шлюбу. Тітка пана Станіслава – Фенна Оріховська вийшла заміж за Яна Ковиницького, котрий походив з Баранчиць (нині с.Баранівці Самбірського р-ну Львівської обл.). Батьком Ядвіги, матері Роксолана, був або Лукаш або Ян Баранецькі, які мали ще одного брата Миколу, котрий прозивався Ковиницьким, за своєю маєтністю Ковинчиці. Баранецькі були близькими родичами іншого русинського роду Березницьких, співвласників Баранчиць, в роду яких також були православні священики.

Про сувору релігійність пані Ядвіги нам може свідчити один красномовний факт, збережений у записах актів перемиської консисторії. Серед них подибуємо вістку (1544), що шанована шляхтянка відмовилася платити звичайну десятину плебанові з Войтичів (Voyticze, Воютичі під Самбором?). На консисторському суді з'ясувалося, що причиною цього вчинку було нехтування цим кліриком власним священицьким обов'язком. Він, тричі кликаний, відмовився прийти прийняти останню сповідь помираючого селянина, а на справедливі докори сина небіжчика, який закидав йому недбальство у службі, відповів лайкою, побиттям і наказав вкинути правдошукача до в'язниці²¹.

Такі основні, відомі на сьогодні, події з історії родини Оріховських до появи на світ героя нашого дослідження – чергового Станіслава у цьому роду, який залишиться у пам'яті нащадків з самочинно доданим до власного прізвища гордим титулом – Роксолан. Отже, звернемося до відомостей про дитинство та виховання сина амбітного перемиського писаря.

²⁰ Там само. – S.22.

²¹ Там само. – S.23.

За власним свідченням Роксолана, він народився 11 листопада 1513 р. Батько бажав бачити у сині зняття до здійснення честолюбних родинних амбіцій. Він звернув увагу на духовну ниву, як на таку, що відносно легко може забезпечити синівську кар'єру і піднесення загального статусу родини Оріховських у суспільстві. Подібні розрахунки цілком вкладалися в класичну схему соціальної еволюції, коли людина або сім'я, котра піднімається щаблями суспільної ієрархії, опановує нові, загалом більш «престижні» сфери діяльності. Саме тому Оріховські – досі військові та провінційні чиновники на початку XVI ст., звернули свою увагу і на «духовний хліб».

Відтак, коли Станіславу було тільки 12 років, батько виклопотав для нього канонію перемиську (акт капітули з 5 липня 1526 р.). Утім, юний Роксолан не був першим з Оріховських, хто вдався до священницької ниви. Трьома роками раніше, Олександр, вже згадуваний брат перемиського писаря, куштував хліба духовного: в 1522 р. був він каноніком перемиським, проте, мабуть, не припав цей «хліб» до смаку нащадку войовничих предків. Олександр швидко відмовився від кар'єри священника та взяв шлюб. Отже, опанування нового поля діяльності не відбувалося серед Оріховських зовсім гладко, що пізніше ще раз підтвердить і приклад самого Роксолана. Утім, маємо свідчення і вдалого пристосування до священницького життя в роду Оріховських. Петро Оріховський, син Яна, брата батька Роксолана, жив духовним хлібом. Його кандидатуру двоюрідні брати Ян і Миколай пропонували на пробоштво в Кривчі; є він потім плебаном у Стречишках²².

Невипадковість дій перемиського писаря щодо старшого сина підтверджує і факт, що не лише йому, але й іншому своєму синові – Олександру – він виклопотав духовний уряд. У 1535 р. брат Роксолана став пробошем в Змігроді²³. Відтак, це має свідчити про високий престиж священницького сану в очах перемиського писаря.

²² Там само. – S.25.

²³ Там само. – S.26.

Взагалі батько Роксолана мав шість синів: Станіслава, Яна, Миколая, Олександра, Давида і Роха. Жили вони недовго, за винятком Станіслава і Миколая (Ян помер до 1541²⁴, Олександр, Давид і Рох – після). Окрім Станіслава, Ян, Олекса і Рох²⁵ були студентами університету краківського (Ян, разом із Станіславом, ще й віденського).

Миколай, ще за життя батька обійняв по ньому уряд писаря земського перемиського (перша фіксація на цій посаді 29.XII.1542, остання – 4.I.1562). Жонатий він був на Ельжбеті (Єлизаветі) з Плешович (Плешовичі/Pleszowic, то родова маєтність знаних Фредрів, то, може, і Ельжбета з них?). Про Олександра (Alexio) відомо що його також готували до церковної кар'єри – 1535 р. він посів посаду пробоща у Змігроді (родова маєтність впливових Стадницьких, з них Анджей Стадницький одружений із Катериною Кмітою). Можливо, саме йому²⁶ присвячена епітафія К.Яницького (стор.Gii в «Clementis Ianitii Poetae Lavreati Tristivm. Liber I. Variarum elegiarum. Liber I. Epigrammatum. Liber I», Краків, 1542).

²⁴ Так твердить Туменовна, але у неї ж на s.25 є згадка братів Яна (судді перемиського) і Миколая (писаря перемиського) Оріховських, згаданих під 1557 р. Хоча, тоді справді важко пояснити відсутність Яна у переліку синів батька Роксолана в королівському привілеї від 23.VIII.1541 р. на ділянку в Перемишлі, див.: *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich / zebrał T.Wierzbowski. – T.2. – Warszawa, 1904. – S.6.* Є й інші згадки Яна Оріховського, судді гродського перемиського і підчасого перемиського з 1551 і 1572 pp. *Urządnicy wojewódstwa Ruskiego XIV-XVIII wieku: ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka: spisy. – Kórnik, 1987. – S.217.*²⁵ Щодо *Роха* – не певний, текст Туменовни на s.26 можна відчитати і так, що замість Роха буде *Миколай*.

²⁶ Інший варіант – йдеться про його дядька, також Олександра.

Дочка пана Станіслава, сестра Роксолана, Ельжибета вийшла заміж за Станіслава Броньовського* з Образова (хорунжий, а згодом конюший перемиський?), а по його смерті – за Єжи Скоруту, герба Корчак. Друга дочка – Барбара – пошлюбилася Станіслава Яскманицького з Боланович. Проте це подружжя швидко розлучилось – через близький кривний зв'язок між пошлюбленими («четвертого ступеню»). Третя дочка (на ім'я неznана) була жінкою Міхала Підфіліпського. Четверта сестра перемиського каноніка (на ім'я також неznана) була за Адамом Семушовським, підсудком землі перемиської (йому 4 лютого 1550 р. Роксолан заставив за 300 злотих свою маєтність Журавиці, а 21 березня 1550 р. віддав в аренду на три роки – за 100 злотих щорічно – прибутки з сяноцької парафії)²⁷. Сам Роксолан у автобіографічному листі 1564 р. писав, що коли повернувся із закордонного навчання (1541/1543 рр.) застав дома «у доброму здоров'ї» п'ять братів і п'ять сестер (у «Суплиці до папи Юлія III» згадує, що сестер у нього було шість, отже тоді одна на той час вже померла). Таким чином, про ще двох його сестер відомостей не маємо.

Слід згадати ще двох кузенів Роксолана – Валенту (Валентина) та Яна, синів Яна, молодшого брата батька перемиського каноніка. Валента Оріховський († 1588), душоприказник Роксолана, став спочатку підсудком (12.XII.1554), а потім суддею земським перемиським (3.I.1562, 1566, 20.IX.1587), принаймні п'ять разів (1563/1564, 1566, 1567, 1569, 1572) був послом на сейм²⁸, а Ян Оріховський згадується як суддя гродський пере-

* Разом з сином Ельжибети і Станіслава, Миколаєм навчався у Відні старший син Роксолана Андрій, що також свідчить про близькі стосунки між двома сім'ями.

²⁷ *Penkala F.* Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552. – S.22. Борги Роксолана Семушовському, тоді вже підстарості львівському, згадав і Уханський у записі про смерть Оріховського в 1566 р. (див. нижче).

²⁸ *Orzechowski Walenta (Irena Kaniewska)* // *Polski słownik biograficzny.* – Т.24. – Kraków, 1979. – S.296-298.

миський (28.VII.1551, 16.X.1572) та чашник перемиський (28.VII.1551, 1557, 16.X.1572)²⁹.

Цікаво, що за Папроцьким, «брати» перемиського каноніка – «перемиський писар» та «перемиський суддя» мали нащадків³⁰ (тоді, натяки Роксолана, що він своїм одруженням рятував рід від вигасання³¹, варто сприймати як явне риторичне перебільшення). «Писар» – то очевидно Миколай, а «суддею» може бути як кузен Валента, так і кузен Ян. Це суперечить родословному розпису Ю.Туменовної, за яким, лише останній Ян мав сина Петра, котрий став кліриком і, звідси виходить, що таки лише діти Роксолана продовжили рід Оріховських (який у другій половині XVII ст. сягнув сенаторських посад у Речі Посполитій). Гадаю, Туменовна «полічила» не всіх Оріховських, бо 8 травня 1587 р. на з'їзді шляхти Руського воєводства у Судовій Вишні бачимо Валенту Оріховського, суддю перемиського, Олександра Оріховського, Станіслава Оріховського, Якуба Оріховського, Героніма Оріховського, Яна Оріховського, плюс ще одного Яна Оріховського³². Отже, з усіх лише один вірогідний нащадок Роксолана – Станіслав (середній з трьох його синів).

Взагалі, «урядницька» іпостась родини автора «Політії Польської», її міцна закоріненість у структури шляхетського самоврядування була завважена ще сучасниками. Так, Миколай

²⁹ *Urządnicy wojewódstwa Ruskiego XIV-XVIII wieku...* – S.217; *Thuménówna J. Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego.* – S.25 (згадка з 1557 р.).

³⁰ *Paprocki B. Herby...* – S.565. У «Гнізді цноти...» (Краків, 1578) Папроцький окрему епіграму присвятив Валенті Оріховському з синовцем (або синовцями – у тексті скорочено «synow.»), себто сином/синами брата/братів.

³¹ У «Супліці до папи Юлія III» С.Оріховський твердив, що, на момент взяття шлюбу, він мав лише одного живого брата – одруженого, але бездітного. Той таки, мовляв, всіляко закликав Роксолана одружитись і продовжити їх рід.

³² *Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza koronnego i hetmanna z jego popiersiem / wydał A.Batowski.* – Lwów, 1861. – S.143-144.

Рей на рід Оріховських у «Звіринці» (1562) написав такого вірша:

Orzechowscy z przemyskiej ziemie
 Zaprawdę, to Oksyców czyste gniazdo zawždy,
 A musi mi to zeznać bez pochlebstwa każdy:
 Bo dworstwo, rozum, cnota tam gospodę mają,
 Urzędy to wyświadczą, iż to ludzie znają:
 Bo ktoś dziurą dostawa urzędy jakiego,
 Mniej możemy rozumieć o godności jego;
 Ale na który ludzie spólnie obierają,
 Tam i rozum i cnotę iuż podobno znają³³

[Направду, то Окшичів завжди чисте гніздо, | І кожен мусить мені визнати це без лестощів: | Бо гречність, розум, цнота там господо мають, | Уряди то засвідчують, що люди і так знають: | Бо як хтось крізь шпарину достає уряду якогось, | Менше можемо зрозуміти про чесноти його; | Але на котрий [уряд] люди спільно обирають, | Там і про розум, і про цноту вже точно знають]

Щодо маєтностей пана перемиського писаря, батька нашого героя, то він, безперечно, був людиною заможною: володів селами Гречполе, Купне, Купенки, Батичі, Баранчиці Великі й Малі, Ваньковичі, Журавиці (під Пшеворськом) і, напевно, частиною Оріховців. Мав також будинок у Перемишлі (власність дідичну) і мабуть ненайгірший, бо стояв поруч з будинком самого бургомістра.

Пан Станіслав особисто збільшив родинний маєток купівлею Журавиць під Пшеворськом. Їх слід відрізнати від Журавиць під Перемишлем, де Роксолан був пробощем, у той час як у Журавицях під Пшеворськом – дідичем.

Під час тривалого закордонного навчання старшого сина перемиський писар сам порядкував у маєтку юного каноніка. Безперечно, це було порушенням канонічних правил, на що звернув увагу перемиський капітул у 1533 р., зобов'язавши пана писаря в двомісячний термін відкликати сина із закордону задля виконання службових обов'язків або повернути отримані з цього уряду прибутки³⁴.

³³ *Mikołaja Reja z Nagłowic Zwierzyniec 1562 / wydał W.Bruchnalski. – Kraków, 1895. – S.175-176.*

³⁴ *Thumenówna J. Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego. – S.28.*

Остання згадка про батька Роксолана датується 23 серпня 1541 р., а вже у липні 1542 р. його, напевно, не було серед живих³⁵. Як вже згадувалось, свій писарський уряд він передав сину Миколаю. Господарськими справами родини займалась вдова пана писаря, мати Роксолана, яка надовго пережила свого чоловіка. Вона згадується ще у 1552 р. Ю.Туменовна саме впливом матері-русинки на свого старшого сина обумовлює ту увагу до відносин між поляками та українцями, яка простежується протягом всього життя Роксолана³⁶. Безумовно, і у справі із одруженням мати-попівна була на боці бунтівного ксьондза.

Іншим важливим аспектом життя будь-якої шляхетської сім'ї у XIV-XVI ст. були її клієнтарні відносини з потужними магнатськими домами – «стовпами» суспільства та держави. Найтісніші зв'язки здавна в'язали Оріховських з могутнім магнатським родом з Русі – Кмітами. Перші свідчення таких клієнтарних стосунків зустрічаємо ще на початку XV ст., коли Миколай Оріховський, брат прадіда Роксолана, був солтисом (сільським старостою) в Угерчах, які належали Янові Кміті. Останній був одружений з Барбарою, дочкою Ватробки зі Стрельч, *Окшича*. Можливо, саме гербове породичання було коренем подальших стосунків між обома родами. І це не єдиний випадок кривих зв'язків Кміт з Окшичами. Відомо, що дід Петра Кміти (який зіграє важливу роль у житті Роксолана) Ян, каштелян львівський, мав за жінку Марту з Дроздовиць Окшичівну. Стосунки Оріховських із Кмітами не припинялися до смерті останнього Кміти (1553)³⁷.

Дід Роксолана, Олександр, в документах неодноразово виступає як «procurator Kmithae». За проханням Петра Кміти, король Сигізмунд I Старий вивільнив будинок і лан батька Роксолана у місті Перемишлі від міського права, передавши їх у шляхетську юрисдикцію. На угоду Кмітам був укладений і вже згаданий нещасливий шлюб сестри перемиського писаря Дороти із Михайлом Войтицьким. Сам канонік Станіслав

³⁵ Там само. – S.29.

³⁶ Там само. – S.30.

³⁷ Там само. – S.30-31.

отримує в 1540 р. парафію в Побіднику Краківської діоцезії за представництвом П.Кміти. Утім, про особисті стосунки Роксолана з цим норавливим магнатом мова піде далі, зараз ми торкнемося лише загальних аспектів відносин двох родин. У листі до Я.Пшилуського (1547?) гуманіст чітко висловився щодо свого розуміння патронату Кміт над його родиною. Він пише: «Всі мої сили, ціла моя наука для Кміт. Не покажусь у ревності для Кміти гіршим ніж мої предки. Всяк пам'ятає діда, про прадіда чули, батька ще донедавна бачили, з якою вони вірністю, але й гідністю зверталися до дому Кміт... Відомо добре на Русі, що жоден краю того пан можний не мав знакомітшої клієнтели ніж Кміти, над дідичами Оріховськими»³⁸.

Проте не завжди відносини сім'ї Роксолана з Кмітами були безхмарними. З часом, завдяки сприятливим обставинам і власним зусиллям представників родини Оріховських, їх статус на батьківщині настільки зміцнів, що вони стали розглядатися магнатами як небажані конкуренти. За життя Роксолана дійшло навіть до поважних конфліктів, які відбувалися між родами – на тлі спорів через маєтності. С.Оріховський скаржився, що П.Кміта забрав у брата його Миколая володіння по обох берегах Сяну, також частину річки Сяну несправедно забрав, віддавши рибалкам перемиським за певну суму грошей. Крім цього, вирубав ліс, що належав тому ж брату Роксолана, а маєтки його кривих – Сливницьких і Красицьких – знищив вогнем і мечем³⁹.

Невдовзі, однак, С.Оріховський залагодив стосунки із Кмітою і в найбільшій для себе скруті, по одруженню, звертався до нього як до старого патрона, щоб той оборонив людину, яку змалечку виховував і щедро обдаровував⁴⁰.

Утім, не лише із Кмітами Оріховських в'язали клієнтарні відносини. Ми вже згадували про їх давній зв'язок із родом могутніх малопольських і руських магнатів Тарновських. За

³⁸ *Orichoviana. Opera inedita...* – P.99-100.

³⁹ *Thuménówna J. Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego.* – S.32.

⁴⁰ *Там само.* – S.33.

життя Роксолана ці стосунки поновилися і пожвавішали, можливо, через згадану кризу у відносинах із Кмітами. Патронат коронного гетьмана Яна з Тарнова (Ян-Амор Тарновський, 1488 – 1561) дуже багато важив у долі гуманіста. По смерті ж старого патрона, Роксолан знаходив підтримку у його сина – Яна-Кшиштофа Тарновського (1537 – 1567)⁴¹. Проте докладніше на цих стосунках ми зупинимось в іншому місці.

Підсумовуючи відомості XV-XVI ст. про рід Оріховських, слід ще раз відзначити їх незмінний тісний зв'язок з «руським світом». Інкорпорація Окшичів до кола русько-української аристократії, до шляхетства Перемиської землі, яке найбільше серед інших давньоруських земель Польської Корони (з-перед 1569 р.) зберегло свій автохтонний характер, відбулася без помітних проблем. І саме Русі завдячували Оріховські своїм ім'ям, маєтками та просуванням шаблями соціальної драбини, відтак не дивно, що «політичне русинство» стало їх сімейною традицією. Проте і польська, а особливо малопольська шляхта Сандомирської та Краківської земель, прикордонних із Руссю, не була чужою родині Роксолана. Між іншим, протягом XV-XVI ст. накреслився союз руської і малопольської аристократії у межах політичного цілого Корони Польської, тож випадок Оріховських не був винятком. Така ситуація мала сприяти формуванню у молодого Роксолана системи чисельних політичних і культурних лояльностей, існування якої він сам усвідомлював. У його «Химері» зустрічається така сентенція: «Є мені родоначальниця Польща, мати церква, вихователька Роксоланія».

Можливість черпати з різних криниць духовної традиції інтелектуально збагачувала майбутнього гуманіста, давала йому змогу більш об'єктивно судити про потенціал своєї батьківщини – Русі-України. Те, що її в житті Роксолана не змогли повністю затьмарити ані блиск шляхетської імперії, ані велич гуманістичної Європи, свідчить про самобутню силу і стійкість староукраїнського світу XVI ст. та про, відзначену Броделем, пріоритетність ідентичності рівня «провінції» для того часу.

⁴¹ Там само. – S.33-34.

2.2. Едукація Роксолана

Батько нашого героя, як мовилося вище, сам достатньо освічена для свого часу людина, волів дати старшому сину найкращу освіту, жертвуючи навіть почасти інтересами інших дітей⁴². Початкову освіту С.Оріховський здобув у Перемишлі, де навчався «грецьким [підкреслимо це як свідчення на користь знайомства гуманіста з православно-давньоруською традицією українців – Д.В.] і латинським наукам»⁴³. За даними Н.Яковенко, Перемиська школа надавала освіту підвищено-елементарного рівня і набула у цей час статусу колонії Краківського університету, розширивши викладання до семи вільних мистецтв: арифметики, геометрії, астрономії, музики, граматики, поетики і риторики⁴⁴. Від шкільництва у рідному Перемишлі, мабуть, походить і знання церковнослов'янської мови, яке пізніше часто ставало у нагоді Роксолану.

Польський дослідник Тадеуш Смоленський серед «здобутків» Оріховського Перемиського періоду згадував перше знайомство з ерессю⁴⁵. На підтвердження цієї думки він наводить твердження Францішка Павловського, дослідника церковної історії Перемишля, що у місті «ширилася ересь»⁴⁶. Цьому не стала на заваді навіть активна протидія єпископа перемиського в 1523-1527 рр. Анджея Кшицького (Krzycki),

⁴² *Оріховський С.* Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // *Українські гуманісти...* – С.412; *Його ж.* Супліка до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу // Там само. – С.229.

⁴³ *Його ж.* Супліка до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу // Там само. – С.229.

⁴⁴ *Яковенко Н.М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С.87. Розлогіше про Перемиську кафедральну школу див.: *Budzyński Z.* Fundacje stypendialne z terenu ziemi przemyskiej dla studentów Akademii Krakowskiej w XVI-XVIII wieku // *Rocznik Przemyski.* – Т.XXI. – Прzemysł, 1979. – S.155-172.

⁴⁵ *Smolenski T.* Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532). – Warszawa, 1906. – S.10.

⁴⁶ *Premisla sacra.* – Cracovie, 1869. – S.218-219.

котрий здобув від Е.Роттердамського наступну характеристику: «*strenuus propugnator ecclesiae, pedestri simul et equestri pugna cum Lutheranorum exercitu confligens*» («діяльний захисник церкви, який піший і одночасно кінний бій з лютеранською зграєю точить»)⁴⁷.

Від 1526 р. Оріховський, коли йому ще не виповнилося 13, продовжив подальше навчання у Краківському університеті (до університетської метрики вписався 5 серпня 1526 р.). На час студій Роксолана припав певний рух за оновлення університетських програм у цьому вищому закладі освіти, пов'язаний з ідеями і духом європейського Ренесансу. Його прихильниками стала низка знаних університетських вчених, серед яких старий вже Станіслав Бел з Нового Міста біля Перемишля (*Albinus*, 1457 – 1541), відомий як оратор; Абрахам, обраний ректором, та група молодих викладачів – Станіслав з Ловича, неспокійний Ян Гадус, поет Коксус, Себастьян *de Halis*, Антоній з Напаханії. В університеті зріс інтерес до античності, викладали класичну латину, промови Цицерона (незвичні для середньовічних навчальних закладів). Зверталися навіть до грецької спадщини: від 1526 р. тут викладали граматику грецьку і гексаметр Іліади⁴⁸.

С.Оріховський вступив до університету за ректората Яна Аміціна з Кракова (*Amicinus*, † 1526). Був відданий у піклування магістра Антонія з Напаханія (*Narachania* під Познанню, 1494 – 1561), під керівництвом якого робив перші кроки у поважних науках. Зауважимо, що сам Роксолан про свій побут в Краківському університеті ніде не згадував, відтак реконструювати його університетське життя, можна лише за даними сторонніх джерел. В університеті він, напевно, уперше взяв до рук Аристотеля, познайомився з іншими античними авторами та творами Еразма Роттердамського, можливо також вивчав грецьку мову (його наставник Антоній відомий як знавець грецької мови та культури). Антоній з Напаханія, пізніше відомий як теолог і королівський проповідник, ректор університету в 1552-

⁴⁷ Там само. – S.207.

⁴⁸ *Smolenski T. Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532).* – S.11-12.

1554 рр., видав античний підручник «Мистецтво граматики» Елія Доната, на якому певно навчав і Роксолана. Відомо, що протягом 1526-1529 рр. магістр Антоній викладав Аристотеля, «Іліаду» і граматику грецьку. За припущенням Т.Смоленського, Оріховський міг слухати згаданого англійця Леонарда Коксуса, який викладав Цицерона, Вергілія, Квінтіліана, Горація⁴⁹.

Цікава згадка про життя Оріховського у Кракові існує в ректорських актах університету. Там зберігся запис, що Роксолан заставив у магістра Антонія з Напаханія книгу Еразма Роттердамського «Апофемати». На що йому знадобилися гроші – невідомо⁵⁰.

З метрики університету відомі й колеги С.Оріховського. Серед них: Станіслав і Тибурцій, сини Станіслава Мелецького, каштеляна завихойського; Ян і Сигізмунд, брати Мишковці; Станіслав Шлумовський, Бартоломій Зебжидовський, Клемент Гербурт, Ян Кшицький, Мацей Кровицький, Пйотр Мишковський, Станіслав і Миколай – брати Мишковські; Миколай Олесницький та ін.⁵¹. З перемиської діоцезії, крім Роксолана, був 1526 р. лише один студент – Адам Петрович Побединський (вписаний перед Оріховським – 31 липня)⁵².

Можна також припускати, що сам Краків, тогочасна столиця Польського королівства, не міг залишити юнака байдужим. Триб життя міста був тісно пов'язаний з бюргерською Німеччиною і віяння Реформації, що набирала силу у Північній Європі, не обходили його стороною. Протягом всього наступного життя Оріховський мав у Кракові чимало знайомих і, цілком ймовірно, що коріння деяких таких знайомств сягає часів університетського навчання.

Наступний етап навчання Роксолана пов'язаний з Віденським університетом. Останній на той час переживав не кращі свої дні. С.Оріховський разом з братом Яном записався на

⁴⁹ Там само. – С.12.

⁵⁰ Там само. – С.12-13.

⁵¹ Там само. – С.13.

⁵² *Metrica seu Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis*. P. 2, inde ab anno 1509 usque ad annum 1551, p.115.

літній семестр, який розпочинався 14 квітня 1528 р. Був вписаний до «нації» угорської*. Життям Роксолана у Відні опікувалась одна з місцевих купецьких родин.

Навчальний курс Оріховський слухав у школі найвідомішого тогочасного віденського гуманіста, професора ораторського мистецтва Іоанна (Яна)-Олександра Брасікана (Brassican, 1500 – 1539), молодого блискучого літератора і правознавця. Це була талановита людина і обдарований викладач, що умів запалити студентів. Він також був відомий як високоосвічений теолог, який не підтримав «модне» в німецьких інтелектуальних колах лютеранство. Оріховський і на схилі життя з великою теплою відгукувався про своє навчання у Брасікана⁵³.

Утім, 1529 р. був для Відня дуже важким, у зв'язку з турецькою війною. Восени турки взяли його в облогу. Купці-опікуни, незважаючи на нехоть Роксолана, який бажав продовжити навчання у Брасікана, ще до 21 вересня, коли під стінами Відня з'явилися перші турки, вивезли його з міста, що стало небезпечним, у Віттенберг в Саксонії. Загалом слід зазначити, що Відень полюбився Роксолану, протягом всього життя він плекав проавстрійські настрої і сина віддав у навчання до віденських єзуїтів.

Віттенберг, до якого потрапив Оріховський у вересні 1529 р., був славнозвісний перш за все як місце, де мешкали і навчали лідери протестантизму – Мартин Лютер зі своїм ученим другом і соратником Філіпом Меланхтоном. Утім, на момент прибуття Роксолана до міста обох їх там не було, юнак мусив

* У Віденському університеті всіх студентів зазвичай ділили на 4 «нації»-земляцтва: австрійську, рейнську, угорську і саксонську. Причому, цей поділ був досить довільний. До «австрійців», наприклад, зараховували вихідців з Італії, до «рейнської» нації – французів та іспанців, до «угорців» – греків, а до «саксів» – англійців, шведів та північних слов'ян. По ідеї й Оріховського повинні зарахувати до цих останніх, проте, через малочисельність контингенту студентів на той час, на чотири вже не ділили, див.: *Smolinski T. Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532).* – S.15.

⁵³ *Оріховський С.* Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // *Українські гуманісти...* – С.407.

чекати на них. Однак, зустрів Лютер юного втікача від турок напевно прихильно. Саме тоді проблема турецької загрози особливо займала духовного вождя протестантів*. Крім того, Лютер і Роксолан мали один день народження і, не виключено, разом його святкували в 1529 році**.

3 квітня 1530 р. Лютер і Меланхтон знову на кілька місяців від'їжджали з Віттенбергу. Можливо, тому й Роксолан залишив це місто. 17 травня знаходимо його у Кракові, де, за вимогою батька студента, відбувся суд через заставлені «Апофемати». Антоній з Напаханія був змушений повернути книгу. Т.Смоленський також висловлював думку, що Оріховський якийсь час міг знову навчатись в Краківському університеті, а також відвідати рідних у Перемишлі⁵⁴.

Подальші відомості про Роксолана надходять вже з 1531 р. Він записаний у метриці Лейпцігського університету (на літнє півріччя 1531 р.) – до «нації польської», до речі, з додатком «*Russus*» при імені⁵⁵. Лейпциг був ще католицьким і цим ймовірно пояснюється те, що Оріховський продовжив навчання тут, а не повернувся до Віттенбергу (можливо, це була воля батька, стурбованого впливом протестантів на сина).

Лейпцігський університет на той час був досить пересічним навчальним закладом. Він не мав тоді авторитетних вчених, а імпульси до оновлення надходили здебільшого із сусіднього Віттенбергу. В університеті студенти ділилися на 4 «нації»: міснійську (мейсенську), саксонську, баварську та польську. Отже, вихідців з Корони Польської у ньому було досить багато. Згідно з метрикою в 1529-1532 рр., тут навчалися Ян Виламов-

* У цей час Лютер пише твір «*Vom Krieg wider den Türken*» / «Про війну проти турків», а після звістки про відступ турків «*Heerpredigt wider den Türken*» / «Проповідь війську проти турків». Досить вірогідно, що ці твори справили вплив на перемиського автора «Турчик».

** М.Лютер народився в ніч з 10 на 11 листопада 1483 р. і був на 30 років старший за С.Оріховського.

⁵⁴ *Smolenski T. Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532).* – S.22-23.

⁵⁵ *Barycz H. Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego // Studia z dziejów kultury Polskiej. Księga zbiorowa.* – Warszawa, 1949. – S.212-213.

ський, Павло Гозій, Станіслав Чеховський, Фелікс Радзановський, Петро Хвалчевський, Якуб Остророг, Станіслав Ласоцький та ін.⁵⁶.

Лейпциг не залишив по собі великого сліду в житті Оріховського, він жодного разу не згадував про нього в своїх творах. Невдовзі Роксолан покинув це місто заради Віттенберга.

Достоту невідомі строки нового перебування Оріховського у Віттенберзі. У списках студентів місцевого університету він не значиться, проте в той час облік не завжди був повним і формальний запис не вважався обов'язковим. Сам Роксолан твердить, що навчався тут три роки, а після цього поїхав до Швейцарії слухати ще більших радикалів – Андреаса Карлштадта, а потім Ульріха Цвінглі. Проте Т.Смоленський вважав це маловірогідним⁵⁷. Дослідник гадає, що поїздка з Віттенберга, у згадках про перебування в якому Оріховський висловлюється захоплено щодо «науки» Меланхтона і Лютера, до ворога останнього – Цвінглі, виглядає досить дивно. Та й Цвінглі помер у 1531 р., а відтак навряд чи встиг би стати вчителем Оріховського*. Утім, можливо, Роксолан дійсно проїжджав Базель і на цьому ґрунтується його згадка про Цвінглі. В іншому місті сам Оріховський пише, що Віттенберг він залишив на вимогу батька, який звелів йому їхати до Італії⁵⁸.

Є свідчення, що Лютер на час віттенберзького навчання Роксолана оселив здібного юнака у власному будинку⁵⁹, хоча навряд чи цей факт дозволяє з певністю говорити про особливе

⁵⁶ *Smolenski T. Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532).* – S.24.

⁵⁷ *Там само.* – S.29. «Вигадкою» зустріч із Цвінглі вважав і Г.Барич, див.: *Barycz H. Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego...* – S.213.

* Тут я не згодний зі Смоленським і Баричем, Цвінглі помер 11 жовтня 1531 р. – отже шанс послухати його у студента з Перемишля був, якщо ті «три роки» у Віттенберзі лічити з 1529 по 1531 (що з року в Римі Оріховський зробив інші «три роки» – знаємо напевно).

⁵⁸ *Smolenski T. Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532).* – S.29-30.

⁵⁹ *Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратіїв Я.М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1990. – С.18.

ставлення реформатора до Оріховського. Справа в тому, що резиденцією Лютера була будова Чорного августинського монастиря в Віттенберзі (остаточно стала його власністю в 1532 р.) і кімнати в його просторому будинку здавалися студентам безкоштовно⁶⁰. Дім завжди був переповнений. У Віттенберзі Роксолан мав нагоду зустрітися з художником Лукасом Кранахом-Старшим (місцевим бургомістром і другом Лютера), а також познайомитися з творчістю Альбрехта Дюрера*.

Про характер тогочасного навчання взагалі і у Віттенберзькому університеті зокрема можемо судити з педагогічних творів одного з наставників Оріховського – видатного німецького гуманіста, «наставника Німеччини» Філіпа Меланхтона⁶¹. Так, його праця «Про школи» (1527-1528), написана якраз напередодні Віттенберзького періоду в студіях Роксолана, дає докладні рекомендації про організацію шкіл і програму навчання. У ній пропонується розділити учнів на три групи за рівнем їх початкової підготовки.

Перша група, що складається з найменш підготовлених початківців, повинна вивчати абетку, вчитися читати, заучувати основні молитви, такі як «Отче наш», «Віруу» та ін. З часом

⁶⁰ Гарин И.И. Лютер. – Харьков, 1994. – С.252-253.

* Зустріч з Дюрером (помер 6 квітня 1528 р.), про яку невизначено прохопився Роксолан («...ми бачили колись у Німеччині: Дюрера у Нюрнберзі...», див.: *Оріховський С.* Напучення польському королеві Сигізмунду Августу // *Українські гуманісти...* – С.42) є мабуть його вигадкою, адже має передбачати поїздку до Нюрнбергу, де художник провів останні роки життя, у віденський період навчання або, що ще менш вірогідно, раніше. Слід відкінути також повідомлення про дружні відносини Оріховського з відомими німецьким гуманістом Ульріхом фон Гуттенем, див.: *Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратий Я.М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1990. – С.18, адже в рік смерті останнього (1523) Роксолан був у 10-річному віці і мабуть ще не залишав рідних місць.

⁶¹ До речі, Ш.Старовольський на початку XVII ст. бачив у Кракові – у збірці краківського професора Яна Рибковича – якусь кореспонденцію Меланхтона з С.Оріховським, див.: *Starnawski J.* Wstęp // *Orzechowski S.* Wybór pism. – S.IV.

вони повинні почати читати тексти з Доната та Катона – традиційних тогочасних «підручників» (при чому їх корисно давати для переказу), декламувати на пам'ять латинські вірші, вчитися писати та принадуватися до музики та хорового співу.

Друга група, приступає до вивчення граматики, продовжує знайомство з кращими зразками античної та сучасної літератури. Так, у програму пропонується включити байки Езопа, твори Теренція, Плавта, розповіді про зміст «Педології» Петра Мозеллануса та вибірки з «Бесід» Еразма Роттердамського. Ввечері додому задавали заучувати сентенції поетів та ін.

Третя група, що складається з найбільш підготовлених учнів, удосконалює свої знання в граматиці; коли вони оволодіють етимологією та синтаксисом, з ними починають займатись метрикою, щоб привчити складати вірші. Далі переходять до вивчення діалектики і риторики. Раз на тиждень учні другої та третьої груп пишуть твір у формі послань або віршів. Велике значення надається латині, вчитель повинен сам говорити з підлеглими, наскільки це можливо, лише латинською мовою, а вони цією ж мовою відповідати. До навчальної програми третьої групи включаються твори Вергілія, Овідія, Цицерона⁶².

Один із учнів Меланхтона, відомий педагог і ректор школи в сілезькому Гольдберзі (нині Злоторія) Валентин Тротцендорф, додавав до вищезгаданих пунктів програми шкільного навчання ще арифметику, сферіку (науку про рух планет) та моральну філософію. Особливе значення він надавав вивченню катехізису Лютера⁶³.

За згадуваною та цитованою у власних творах С.Оріховського літературою, можемо приблизно окреслити коло читання, що його основи мали закладатися в роки університетських студій гуманіста. Так, серед постійної лектури гуманіста чільне місце посідають літературні шедеври античності – «Іліада» Гомера, «Енеїда» Вергілія, твори Гесіода,

⁶² Меланхтон Ф. Речь во славу новой школы // Идеи эстетического воспитания... – С.359-360.

⁶³ Тротцендорф В. Гольдбергский школьный устав // Там само. – С.363-364.

Горація, Марціала. Особливо слід відзначити його зацікавленість комедіями Аристофана. Досить вірогідно, що саме цей давньогрецький апологет «здорового глузду» прищепив юному гуманісту його славнозвісний сарказм щодо різноманітних «революційних» віянь, нехить до «розхитування основ».

Знайомі Оріховському й філософські ідеї Сократа, Платона, Аристотеля. Останній був особливо шанований майбутнім автором «Політії Польського королівства». Обізнаний Роксолан і з творчістю славних римлян: Цицерона, Квінтіліана, Варрона, Колумелли. Доволі широко в його читанні представлені й історики: Фулідід, Плутарх, Тіт Лівій, Юлій Цезар та ін. Особливо слід відзначити «Філіпики» Демосфена, що стануть прообразом славнозвісних «Турчик»*.

Іншим джерелом інтелектуального розвитку Роксолана була християнська «класика» – Святе Письмо, твори «отців церкви» та середньовічних християнських теологів – Августина, Діонісія Ареопагіта, Фоми Аквінського та ін.

Зрештою, слід відзначити широкі пізнання Оріховського в сучасній йому літературі, перелік якої, лише за прямими посиланнями у творах гуманіста, зайняв би чимало місця на сторінці. Відтак, згадаємо тільки особливо прикметні і широковідомі твори: новели Д.Бокаччо, праці Е.Роттердамського**, «Історію Польщі» Я.Длугоша тощо.

Італійський період у студіях Роксолана має особливе значення як період завершальний, коли вже певною мірою

* Утім, тут можливе посередництво М.Лютера як творця творів *a la* «Філіпики».

** Цікаво, що Е.Роттердамський багато уваги приділяв проблемі шлюбу, явно схилившись при цьому на бік його корисності для всіх членів суспільства. Дивись, наприклад, його новели «Залицяльник і дівчина», «Ганьбителька шлюбу, або Подружнє життя», «Юнак і розпусниця» та ін. Вміщені в надзвичайно популярному у той час збірнику «Домашні бесіди», вони мали привернути увагу Роксолана, який відстоював своє право на шлюб протягом всього життя, див.: *Роттердамський Е. Похвала Глупоті. Домашні бесіди.* – К., 1993. – 319 с.

окреслилися майбутні творчі інтереси гуманіста. До того ж, оглядаючи життєвий шлях Оріховського, ми вправі твердити, що досвідчена і вишукана Італія Високого Відродження затьмарила у його свідомості новонароджену і галасливу протестантську Німеччину.

За споминами Роксолана, віттенберзькі вчителі не бажали відпускати юнака до Італії, небезпідставно вбачаючи у цій мандрівці загрозу його світоглядним орієнтирам, набутим у Німеччині⁶⁴. Проте, воля батька мабуть-таки переважила і в 1532 р. Оріховський вже в Падуї⁶⁵, а десь на початку 1539 р. переїжджає до Болонь^{*}. Крім падуанського та болоньського університету, Роксолан у цей час відвідує і Венецію. На жаль, цей період життя гуманіста є досить слабкодослідженим і ми здебільшого можемо апелювати лише до споминів самого Оріховського, в яких є чимало неточностей⁶⁶.

⁶⁴ Оріховський С. Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // Українські гуманісти... – С.408.

⁶⁵ За час перебування Роксолана в Падуї є дві точні дати – 21.X.1533 і 14.VI.1535 рр. – коли він брав участь у захистах докторатів своїх земляків – Героніма Лопатецького і Яна Островицького відповідно, див.: *Barycz H. Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego...* – S.213-214.

* Цікаве зауваження Оріховського, що у цей час папським легатом в Болоньї був кардинал Санта Фіора (Гвідо Асканіо Сфорца ді Санта Фіора, 1518 – 1564) – адже це представник родини Сфорца, з якої походила і польська королева Бона (яка згодом профінансувала видання у Венеції Роксоланової мови на погреб Сигізмунда I).

⁶⁶ Так, Оріховський повідомляє, що був присутній на коронації папою римським Климентом VII імператора Священної Римської імперії Карла V, що відбулася в Болоньї 24.II.1530 р., див.: *Оріховський С. Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // Українські гуманісти...* – С.408. Це твердження змусило Г.Барича припустити, що Оріховський наприкінці 1529 р. виїжджав з Відня до Падуї, звідки зробив коротку екскурсію в Болонью на коронацію у лютні 1530 р., див.: *Barycz H. Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego...* – S.212. Втім, здається, що тут, як і у випадку зі знайомством з А.Дюрером, Роксолан робить себе очевидцем подій, відомих йому з переказів. Хоча, Карла V в Болоньї Оріховський, напевно, таки бачив – у 1532 р., коли, через два роки після коронації, імператор відвідав це місто знову.

Вірогідно, з Падуї Роксолан кілька разів їздив «на побивку» додому⁶⁷. Достеменно відомо, що 21 жовтня 1537 р. він виступив перед біскупським судом у Перемишлі у справі з Миколаєм-Святополком Болестрашицьким, котрий не бажав сплачувати Оріховському (як ще невисвяченому на священника) церковну десятину. Того ж року юнак став свідком т.зв. «курячої війни» під Львовом – важливої віхи в історії шляхетської демократії. Ймовірно, тоді його перо вперше послужило П.Кміті.

Тоді ж бо перемиський канонік уклав (розпочав укладати?) діаріуш (чи то збірку промов головних учасників подій) тієї «курячої війни» – «Contiones in maximo totius Regni Poloniae conventu apud Leopolum de republica habitae» / «Зібрання максимальне цілого Королівства Польського сейму під Львовом про державний лад»⁶⁸. Як патріот Русі автор жалкував, що таке велике і добре озброєне військо, що, мовляв, цілу «Азію» здатне було звоювати, так і не рушило на Волощину. Але як прихильник шляхетської демократії Оріховський явно симпатизував її речникам. Цей твір буде виданий вже аж 1611 р. – як доповнення до «Анналів» (як окремих – умовно 6-й – рік-хроніка, без хронологічного зв'язку із попередніми).

Кміта віддячив Роксолану трохи згодом. За протекцією цього магната, Оріховський отримав священницьку посаду-

⁶⁷ Таку ймовірність укладачі біорами С.Оріховського в «PSB» вбачають на рубежі 1533/1534 рр. (вони згадують думку Барича, що Роксолан був тим самим невідомим поляком, який, проїжджаючи через Німеччину у листопаді 1533 р., відвідав Меланхтона), див.: Orzechowski Stanisław (Red.) // *Polski słownik biograficzny*. – Т.24. – Wrocław, 1979. – S.287. У Ю.Туменовни Станіслава та Олексу Оріховських 1535 р. згадано як студентів Краківського університету, див.: *Thuménówna J. Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego*. – S.17. Але це непорозуміння – в університетській метриці (*Metrica seu Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis*. P. 2, inde ab anno 1509 usque ad annum 1551, p.152) «Alexius | Stanislai | Orzechowski». Тут це слід читати – Олекса *син* Станіслава Оріховського.

⁶⁸ Про цей твір див.: *Bostel F. Orzechowski czy Górski: studium krytyczne* // *Kwartalnik historyczny*. – Lwów, 1887. – Т.1. – S.1-23.

бенефіцію (пробоцтво) в Побіднику Краківського біскупства (1540)⁶⁹.

Знову до Падуї Роксолан виїхав, напевно, 1538 р., разом із новим «літературним» клієнтом П.Кміти, поетом Клеменсом Яніцьким (1516 – 1543). До речі, на якійсь промові Яніцького Оріховський вперше спробував себе у жанрі літературної (риторичної) критики. Адже, йому атрибуують лист від 5 липня 1539 р. до Мартина Кромера. Автор цього тексту виступає як добрий знавець творів Цицерона. Яніцькому він закидає надмірну монотонність, характерну для поезії⁷⁰.

Спадщиною цього перебування у Падуї стали і приятельські стосунки з Мартином Кромером, спільно з яким у цьому місті Роксолан винаймав помешкання. Хоч, зрештою, ця приязнь і була зруйнована наприкінці життя Оріховського, через критику Кромером шлюбу перемиського каноніка, але тривалий час ці двоє не останніх у Польському королівстві вчених підтримували доволі тісні стосунки.

Прикметно, що своїх італійських вчителів юнак-перемишлянин спочатку шукав переважно серед прихильників реформаційних ідей⁷¹. З особливим пієтетом він згадує риторів Ромула Амазеуса⁷² († 1558) та Лазаро Бонаміко (1479 – 1552), а також коментатора Аристотеля Антоніо Паризеуса (Марк-Антоніо

⁶⁹ *Barycz H.* Kulturalna działalność Piotra Kmity. – Przemyśl, 1924. – S.49.

⁷⁰ *Koehler K.* Stanisław Orzechowski i dylematy... – S.486, 545 (оригінал листа див.: *Bibl. Jagiell.*, rkps 28, t.1, k.166-167). Відомий вірш Яніцького «In calumniis Stanislai Orzechowski» / «На наклепи Станіслава Оріховського» (див. Бібліотеки Оссолінських рукопис 158, s.287), ймовірно, є відповіддю на ці закиди (Цей вірш надрукований як епіграма «De innocentia» / «Про безвинність» у вже згаданому виданні «Clementis Ianitii Poetae Lavreati Tristivm. Liber I. Variarum elegiarum. Liber I. Epigrammatum. Liber I». Краків, 1542). У ньому Яніцький захищає свою позицію перед своїм меценатом П.Кмітою. Утім, наврод чи образа на Роксолана була смертельна, адже вже 1543 р. Яніцький пише супровідний віршик до видання «Гурчки» Оріховського.

⁷¹ *Оріховський С.* Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // Українські гуманісти... – С.409.

⁷² Знаний як перекладач Павсанія.

Пасера, † 1563) – професорів Падуанського університету. У Болоньї Роксолана вразила лекція філософа-аристотеліста Лодовіко Бокадіферо (Vocadiferro, Vossaferro, 1482 – 1545)⁷³.

У автобіографії 1564 р. колишній студент акцентує на якісно вищому рівні, порівняно із відвіданими протестантськими школами Німеччини, викладання в італійських університетах філософських предметів. Утім, сучасні дослідники освітніх практик відзначають певний регрес тогочасних занять філософією (навіть порівняно із середньовіччям) та відчутний ухил в риторику, підстьобнутий «відкриттям»-виданням цілої низки античних першоджерел.

Про навчання у Егнаціо* (1478 – 1553), професора риторики та відомого історика – знавця історії імператорського Риму та сучасної Священної Римської імперії, Оріховський згадував в іншому своєму творі («Розмова навколо езекуції». Краків, 1563)⁷⁴. Отже, виїжджав Роксолан з Болоньї і до сусідньої Венеції, де мешкав цей вчений. З «венеціанських вражень» Оріховський згадував і зустрічі з потурченцями, колишніми християнами із завойованих турками країн⁷⁵.

Утім, до поїздки в Рим світоглядні орієнтири, набуті за часів навчання в Німеччині, не піддавались Роксоланом серйозній ревізії (навіть зміцнили⁷⁶). Відтак, римський період у студіях Оріховського (1540⁷⁷) вартий нашої особливої уваги.

⁷³ Оріховський С. Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // Українські гуманісти... – С.408-409.

* Власне, *Джованні-Баттиста Ціпеллі*, Егнаціо/Egnazio (Егнаціо Венеціанець) – то «наукове» ім'я. Батько Пауло Рамузіо.

⁷⁴ *Orzechowski S. Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około ezeкусуеі і Quincunx)*. – Kraków, 1919. – S.93.

⁷⁵ Оріховський С. Про турецьку загрозу. Слово перше (промова до польської шляхти) // Українські гуманісти... – С.73 (Оріховський оповідає про розмову з одним таким потурнаком – «статечною, і, як здавалося, освіченою людиною з Македонії», який на питання Роксолана, на що він надіявся відрікаючись від Христової віри, відказав, що таким чином хотів обезпечитись від несправедливостей тиранії).

⁷⁶ Див. у автобіографії 1564 р.: «...у Падуї я став стійким, рішучим і переконаним оборонцем секти Лютера» (Оріховський С. Лист до Яна

У Римі, на той час, діяло декілька академічних гуртків. Вони вважалися, за висловом сучасника, «майстернями красномовства та обителями всякого славного добродійства», де щоденно збиралися чисельні високообдаровані мужі та приходили «більш молодші, що бажали розвивати свої кращі якості», «щоб до свого задоволення проводити тут час»⁷⁸. Перепусткою в місцеві гуманістичні кола для Роксолана могли стати рекомендації його університетських вчителів. Адже відомо, що, наприклад, Л.Бонаміко підтримував контакти з такими уславленими письменниками як П'єтро Бембо, Бальдассаре Кастильоне, Джакомо Садолето, поетами Марко-Джироламо Віда (Vida), Філіппо Бераальдо, Андреа Наваджеро, істориком Паоло Джовіо, ораторами Джироламо Негрі, Франческо Біні та ін.

Значний вплив на світогляд Роксолана мали зустрічі і спілкування з найвизначнішими італійськими державними та церковними діячами – кардиналами Гаспаро Контаріні (1483 – 1542), Алессандро Фарнезе (1520 – 1589), Джироламо (Ієронімо) Гінуччі (1480 – 1541). Останній запросив юнака до власного двору, де він мав змогу спілкуватися з вишуканим гуманістичним товариством. Майже всі вищезгадані достойники церкви

Франціска Коммендоні про себе самого... // Українські гуманісти... – С.409).

⁷⁷ Барич гадав, що час перебування у Римі – 3 роки (1540-1543) – Оріховський перебільшив – він точно фіксується тут у січні 1540 р., але вже навесні 1541 р. молодик-перемишлянин повернувся додому, див.: *Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w eposie Odrodzenia* (1440-1600). – Kraków, 1938. – S.100. Згодом уточнив – Роксолан вирушив додому у середині грудня 1540 р. Їхав із земляком і колегою з капітули перемиської – доктором «декретів» Яном Чермінським. 30.XII.1540 р. в альпійському містечку Сан-Авокато їх зустрів Ян Опеський, посол короля Сигізмунда I до Риму. У другій половині січня 1541 р. С.Оріховський уже дома, див.: *Barycz H. Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego...* – S.230. Роксолан у автобіографії 1564 р. явно «заокруглив» закінчення власного навчання на своє 30-річчя (1543 р.). Тут можна пригадати, що 30 років – це антично-спартанський вік повноліття.

⁷⁸ Цит. за: *Кудрявцев О.Ф.* Гуманистические академии итальянского Возрождения // Культура Возрождения и общество. – М., 1986. – С.73.

належали до руху католицької реформи*, що концентрувався навколо гуртка Вітторії Колонна і Мікеланджело та проекту реформ – «Ради про покращення церкви» (серед його авторів був і майбутній папа Павло III). Їх подальший життєвий шлях був досить-таки тернистий. Як зазначав відомий радянський дослідник Ренесансу А.Х.Горфункель: «...пізніше прибічники помірних реформ або були вимушені прийняти участь в придушенні реформаційного руху, або ... самі стали жертвами інквізиційних переслідувань, або вимушені були грати роль переслідувачів і переслідуваних відразу...»⁷⁹.

Як відзначав Оріховський, саме впливу діячів цього напрямку зобов'язаний він власним «спасінням». Ось як він пише про це: «Гострі суперечки з ними [прибічниками офіційної церкви – Д.В.] зламали мене, надали думкам ліпшого спрямування, і я зрікся шаленства Лютера. Отож після трьох років занять зі мною у Римі цей муж [Гінуччі – Д.В.] на власних раменах приніс мене як заблукалу вівцю до христової вівчарні, з якої підступно викрав мене Лютер у Віттенберзі»⁸⁰. Цікаво також, що у справі із celibатом, зрікшись аргументації Лютера, Оріховський став акцентувати на прикладах вірменської і православної церков – і проти цього знайомі римські інтелектуали особливо не заперечували.

Це дозволяє нам зрозуміти чому на відміну від значної частини польських інтелектуалів, що також навчалися за кордо-

* В деяких працях цей напрямок громадсько-релігійної думки прямо відносять до «італійської реформації», її «помірного» струменя. Чи не найтрагічнішою фігурою серед його прибічників вважається великий італійський митець Мікеланджело, див.: *Дажина В.Д.* Мікеланджело и движение итальянской Реформации // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Л., 1981. – С.86-91.

⁷⁹ Горфункель А.Х. Гуманизм – Реформация – Контрреформация // Там само. – С.14.

⁸⁰ Оріховський С. Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // Українські гуманісти... – С.411. Секретарем Гінуччі у 1520-х рр. був Ян Дрогоївський, родич Роксолана (двоюрідний брат). Отже, він міг надати родичу-студенту якісь рекомендації до кардинала, див.: *Varycz H.* Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego... – S.228.

ном, Роксолан не розірвав стосунків з офіційним католицизмом, не став під стяги протестантизму. Віра в легальні способи реформи, в досяжність церковного оновлення засобами самої церкви, що прищепилась Оріховському в Римі, стала дороговказом подальшої діяльності гуманіста. Відтак, не таким вже й раптовим видається і перехід його на бік контрреформації в Речі Посполитій на схилі життя.

Закінчуючи параграф, підсумуємо, з яким «багажем» повертався на Батьківщину Роксолан. Адже, протягом свого тривалого перебування за кордоном С.Оріховський неодноразово опинявся в центрі політичних та культурно-релігійних подій, що хвилювали всю Європу. Він міг вповні оцінити блиск об'єднаного «християнського світу» – його кращі університети (Краків, Відень, Віттенберг, Лейпциг, Падуя, Болонья, Венеція, Рим), з квітучою в їх стінах культурою «Високого Відродження», його панівні міські центри – досвідчену і казково багату Венецію та «Вічне місто» Рим – серце західного християнства, а також пізнати потугу давніх «друзів-суперників» – папства та імперії.

Зіткнувся Роксолан на власному досвіді і з «загрозами», спроможними знищити цей величний світ. Повз його очі пройшли наступ військ турецького султана Сулеймана Пишного на Угорщину та Австрію, картини Німеччини невдовзі по Селянській війні⁸¹, Віттенберг – «Мекка» протестантизму та виклик всевладності Риму і саме «Вічне місто», що вже відчуло під час *Sacco di Roma** наслідки розколу.

Відтак, не дивно, що Роксолан палко жадав «порятунку» старої цілості «християнського світу». Саме в цьому нащадок воїнів-хрестоносців бачив сенс усіх сучасних «реформ» і *ad maiorem Dei gloriam*, задля більшої слави Божої, готовий був покласти власне життя.

⁸¹ У Оріховського є пряма згадка про неї як саме війни *селянської*, див.: *Оріховський С.* Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона // *Українські гуманісти...* – С.215.

* *Sacco di Roma* – «день грабунку» Рима, що був вчинений деморалізованими пропротестантсько налаштованими німецькими найманцями в 1527 р.

2.3. Трибун люду шляхетського

Із поверненням на батьківщину в 1541 рр. С.Оріховський включається у жваві дискусії з церковних і політичних проблем Польщі, намагається прикладом власного життя довести правоту своїх ідей. Вимушений, під тиском батька (до якого приєдналася і мати), дати згоду на посвячення у духовний стан, він задекларував своє право на шлюб, яке вважав природним для кожної людини. При церемонії висвячення (що відбулася по гучній дружній пиятиці) Роксолан ухилився від прийняття обітниць цілібату⁸².

Як вже згадувалося, за материнською лінією предки Оріховського були православні і він ніколи не відмовлявся від їх духовної спадщини. Сприяла цьому й справа із прийняттям священства і шлюбом, де родинна православна традиція використовувалась гуманістом як підстава для ігнорування вимог офіційного католицизму. Так, спонуканий рідними та приятелем батька львівським архієпископом Петром Старіховським* (бл. 1474 – 1554) до прийняття сану Роксолан, «обурений впертими наполяганнями ... відкинув усяке почуття пристойності і, не лякаючись архієпископа, в присутності батька і багатьох присутніх сказав, що як священник піду слідом за родом своєї матері ... і колись таки одружуся»⁸³.

До речі, цікава реакція високого католицького достойника на заяву С.Оріховського. Як пише останній: «Усміхнувся на це архієпископ. То потім побачимо, – мовив, – а тепер чини, як ми хочемо!»⁸⁴.

⁸² *Оріховський С.* Супліка до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу // *Українські гуманісти...* – С.229; *Його ж.* Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // Там само. – С.413.

* У 1525-1527 та 1536-1540 рр. П.Старіховський був вікарієм та генеральним офіціалом перемиської католицької діоцезії. Архієпископом львівський він став 26.IV.1540 р. Отже, висвячення Роксолана трапилось після цієї дати. Йдеться, про весну 1541 р.?

⁸³ *Оріховський С.* Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // *Українські гуманісти...* – С.413.

⁸⁴ Там само.

Така спокійна реакція на «крамольну» заяву зухвалого гуманіста може пояснюватися не тільки «простотою і грубістю» П.Старіховського, характерною, на думку Роксолана, для цього високого ієрарха, а й тим, що православна церква була і йому не чужа. Старіховські, так само як і Оріховські, належали здавна до «шляхти руської», яка поза своїм строкатим етнічним походженням тяжіла до виявлення т.зв. «політичного русинства»⁸⁵. Та і як посадової особи, справи «руської церкви» торкалися його безпосередньо. Відомо, що привілеєм від 15 квітня 1509 р. польський король передав Львівському католицькому архієпископу право призначення намісника православного митрополита, обґрунтовуючи це кращою можливістю навертати схизматиків Галичини в істинну віру⁸⁶. Це фактично робило архієпископа *патроном* православної церкви регіону (у вітальній процесії 1540 р. з приводу в'їзду до Львова новопризначеного архієпископа П.Старіховського йшли і православні русини). Православні вели тривалу боротьбу за повернення права самим обирати митрополичого намісника, що особливо загострилася у 20-і – 40-і рр. XVI ст., проте на час згаданої розмови це питання не було остаточно визначене*.

Примітна активізація руху православних у Галичині, пов'язана з іменами митрополичих намісників Ісакія (Яцька) Гдашицького та Макарія Тучапського. З-поміж «успіхів» цього руху можна згадати відновлення в 1540 р. Галицької єпископії та створення поруч із потужним Успенським братством у Львові (відоме з 1463 р.), ще й львівських братств при Благовіщенській (1542 р.) та Микільській (1544 р.) церквах. Усі ці події зачіпали

⁸⁵ *Ісасвич Я.Д.* Українська культура в середньовіччі і на світанку Нової доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідомчий зб. наук. праць. – К., 1992. – Вип.1. – С.37.

⁸⁶ *Ульяновський В.І.* Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. – Кн.1-2. Середина XV – кінець XVI століття. – К., 1994. – Кн.2. – С.85.

* Див. підрозділ «Східні християни під католицьким цивільним правлінням» в: *Гудзяк Б.* Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С.94-102.

інтереси широких кіл місцевої громадськості, в тому числі і неналежних до православ'я.

Варто пригадати, що, за підрахунками М.Грушевського, люди, безпосередньо пов'язані з православною церквою (священники і їх рідні), становили в Галичині не менш 10% всієї української людності⁸⁷, а кількість вірних цієї конфесії невпинно зростала протягом XVI-XVIII ст. Так, кількість парафіяльних церков, наприклад, у Перемиській православній діоцезії складала від 477 (землі Перемиська і Сяноцька) до 550-600 – на початку XVI ст.; близько 700-750 – напередодні Берестейської унії 1596 р.; 1120 – в 1693 р.; 1253 – в 1772 р.⁸⁸.

Треба також враховувати, що це був час активного поширення протестантських ідей у регіоні. Вістря критики протестантів було спрямоване проти офіційного католицизму, тому всі його християнські суперники, себто й православні, вважалися – зазвичай – нововірцями за союзників. Та й католиків жвава релігійна полеміка, яка не гребувала будь-якими аргументами, змушувала звертатись до історичного досвіду православ'я і навіть симпатизувати йому як – подібно до католицизму – «старій вірі». Так, у першій половині XVI ст. (виданий у Кролевці-Кенігсберзі 1549 р.?) під впливом протестантських творів невідомий автор-протестант написав віршований діалог «римського» ксьондза з «руським» попом на 18 аркушах. Дехто приписував його М.Рею, родичу Роксолана. Діалог завершується моральною перевагою руського попа, хоч сам автор не належав до православ'я⁸⁹. Апеляцію до «греко-руського» православного досвіду зустрічаємо і в правовірнокатолицькій «Розмові дворянина з ченцем» (Краків, 1551-1554) М.Кромера⁹⁰.

⁸⁷ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т.V. – С.272.

⁸⁸ Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн.1. – С.100.

⁸⁹ Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 тт. – Т.5. Культурні і літературні течії на Україні в XV-XVI вв. і перше відродження (1580-1610 рр.). – Кн.2. – К., 1995.

⁹⁰ Kromer M. Rozmowy dworzanina z mnichem (1551-1554) / wydał Jan Łoś. – Kraków, 1915. – S.266-270.

Цікаву інформацію про настрої всередині самої католицької церкви наводить меморіал краківської капітули на пйотрківський синод 1551 р. Так, натякаючи на цілком конкретну особу – єпископа куявського Яна Дрогойовського, до речі, родича С.Оріховського, висуваються закиди в проправославних нахилах у частини католицького духовенства: «вони ... причащають під обома видами світські особи [що у католиків на відміну від православних дозволялося лише для духовних осіб – *Д.В.*], ... *ганяють хрещення римське, а руське хвалять* [курсив – *Д.В.*]»⁹¹. 1556 р. той самий біскуп Дрогойовський на потаємній зустрічі із протестантським діячем Матіасом Флакусом (Flacius, Влачич, Франкович) обіцяв йому шукати «у Литві» руські тексти Біблії.

Колоритним є також факт з життя спадкового патрона Оріховських – Петра Кміти. 1 липня (вівторок після свята святого Петра) 1550 р. ченці православного монастиря в Уневі (нині село Перемишлянського р-ну Львівської обл.), які потерпали від шляхетських наїздів, добилися від короля визначення протектором обителі саме цього могутнього місцевого магната⁹².

Отже, схильність до православ'я С.Оріховського не могла видаватися чимось надзвичайним його знайомим і близьким. І надалі, порушуючи у своїх творах питання церковної історії та

⁹¹ *Andrzeja na Więcborku Zebrzydowskiego Biskupa włocławskiego i krakowskiego korespondencyja z lat 1546-1553 z przydaniem Synodów r. 1547 i 1551, jako też innych dokumentów współczesnych.* – Kraków, 1878 (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795, t.1). – S.478, 483; *Голенченко Г.Я.* Студенты Великого княжества Литовського в Краковском университете в XV-XVI вв. // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в... – С.228-240.

⁹² *AGAD.* – Метрыка Koronna 79. – К.38v.; *Sucheni-Grabowska A.* Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski. 1520-1562. – Warszawa, 1996. – S.320 (дослідниця плуває Унів з Унейовим Лодзького воеводства). Про діяльність П.Кміти як перемиського старости див. також: *Trawka R. De brachio regali. Działalność Piotra Kmity jako starosty przemyskiego (1511-1553)* // *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowozwrotnych* / Red. W.Bukowski, T.Jurek. – Kraków, 2013. – Т.2. – S.981-1032.

міжконфесійних суперечок між східним і західним християнством, Оріховський явно віддавав свої симпатії православ'ю. Підтримував він і особисті контакти з православними ієрархами, зокрема, з перемиським єпископом (1529 – 1549) Лаврентієм Терлецьким⁹³.

Висвячення Оріховського архієпископом львівським образило безпосереднього зверхника новоспеченого клірика – єпископа перемиського (1537 – 1544) Станіслава Тарла (бл.1480 – 14.XII.1544). Він не визнав цього посвячення і, навіть, розпочав судовий процес проти молодого каноніка як володаря кількох перебенд (церковних бенефіцій), відсудив у нього 1543 р. плебанію журавицьку (Журавиці під Перемишлем) і закликав світську владу до виконання решти вироку. Але Оріховський вмів себе оборонити. Приїхавши до Перемишля під час сварки капітули з єпископом, став на бік першої⁹⁴. Він оскаржує дії єпископа у Львові, їде із справою каноніків до примаса і до короля у Краків, де на той час відбувалися сейм і весілля Сигізмунда-Августа – формального володаря країни (затвердженого 1530 р. за наполяганням ще живого батька-короля).

Обставини сприяли Оріховському у столиці. Тоді якраз наспів його перший друкований твір – перша з двох «Турчик»*.

⁹³ *Orichoviana. Opera inedita...* – P.41.

⁹⁴ Тарло мав аналогічні із Оріховським претензії до каноніків Яна Чермінського, Яна Старіховського (Стажеховського) та Войцеха з Пільзна (вони також отримали певні бенефіції в обхід біскупа), див.: *Starożytności galicyjskie / zebrał i wydał Ż.Pauli. – Lwów, 1840. – S.15.* До цього списку слід додати ще й Яна Дрогоївського (з 1542 р. також каноніка перемиського – надання за протекцією П.Кміти). Причому, конфлікт трьох перемиських каноніків (Чермінський, Дрогоївський і Оріховський) згадується ще бл.14.X.1542 р., див.: *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich / zebrał T.Wierzbowski. – T.1. – Warszawa, 1900. – S.83* (Роксолан охарактеризований тут як «зі школи і сваволі італійської зарозумілий і злісної мови»).

* *De bello adversus Turcas suscipiendo, Stanislai Orzechowski ad equites Polonos oratio, aucta et recognita. – Cracoviae, 1543* (знані два варіанти видання – з епіграмою Яніцького і анонімним 2-віршем на герб Кміт). Тоді ж та у тій самій друкарні виданий і полономовний переклад:

Взорований на «Філіпики» Демосфена⁹⁵, вважається, що надихався (і фінансувався?) він «австрійською партією», до якої належав і Я.Тарновський (пізніша обмовка Оріховського про те, що Кміта нічим не допоміг йому в конфлікті з єпископом Тарло, може свідчити на користь того, що Роксолану прийшлося шукати інших заступників⁹⁶).

Крім цього, у рукописах вже кружляли «Зразковий підданий» (1-а редакція)^{*} та інші твори перемиського каноніка⁹⁷, котрі здобули значну популярність. Королівський двір та

Książki Stanisława Orzechowskiego O ruszeniu ziemie polskiej przeciw Turkowi, z łacińskiego języka na polski wyłożone. – Kraków, 1543.

⁹⁵ Традиція використання демосфенових «Філіпик» у антитурецькій пропаганді була вже давня. Ще кардинал Віссаріон († 1472), прибувши з посольством до французького короля, аби схилити його до війни з турками, виголосив промову, що була, поза дрібними змінами, калькою 1-ї «Філіпики». Текстове порівняння «Філіпик» Демосфена і «Турчик» Оріховського див.: *Nadolski B. Demostenesowe natchnienie w «Turcykach» Orzechowskiego // Pamiętnik Literacki.* – Lwów, 1932. – R.29. – S.162-178.

⁹⁶ З іншого боку, навряд чи П.Кміта не схвалював загальних настанов «Турчик», адже невдовзі на цю ж тему видав віршований твір «*Ad equites Polonos pro sacerdotibus Turcicum bellum... elegia*» / «До шляхти польської про священну війну з Турками... елегія» (Краків, 1545) і близький до цього магната Я.Пшилуський. Добрим словом згадав П.Кміту і львівський канонік Анджей Любельчик (бл.1500 – бл.1577), автор ще одного антитурецького твору, дедикованого Я.Тарновському, «*Bellum Theologicum Ex Armamentario omnipotentis, adversum Turcas, instructum ac ordinatum...*» (Краків, 1545; текст написаний у Львові в жовтні 1544).

^{*} *Fidelis subditus sive de instutione regia ad Sigismundum Augustum libri duo* (1-а редакція 1543 р.). В українській літературі уживається ще назва «Напучення польському королеві Сигізмунду-Августу». У тексті анонімний підданий обговорює питання як справжній король має дбати про загальний добробут (мета – виховати з спадкоємця польського трону Сигізмунда-Августа саме такого доброго короля).

⁹⁷ Мова про невеличкий твір «*Respublica Polona proceribus Polonis in conventu generali 1543*» – промова вітчизни до сенаторів (див.: *Orichoviana. Opera inedita...* – Р.1-27), а також трактат «*De Sacerdote*» / «Про Священство» (не зберігся).

освічену публіку вони вразили вишуканістю і жвавністю стилю, високим «науковим» рівнем аргументації (утім, наскільки це дозволяло знайти прихильність придворних неясно, бо зміст текстів мав і критичні щодо короля закиди). Шляхту ж, яка з'їхалася на сейм і королівську шлюбну церемонію між Сигізмундом-Августом і Єлизаветою Габсбург (6 травня 1543 р.), оратор підкупив своєю відвагою та вільністю думки.

До того ж, красномовний канонік сподобався Петру Гамрату⁹⁸, тодішньому примасу Польського королівства. Від нього Роксолан здобув підтвердження своїх прав на плебанію журавицьку та архідияконію, виклопотав вирок проти перемиського єпископа і, як звияжець, повернувся до Перемишля⁹⁹. Там зухвалий канонік, не рахуючись із наказом Тарла, гвалтом розвалив галерею кафедри (міського собору), через яку і ціла сварка біскупа з капітулою вийшла.

Це був час першої слави Роксолана. Гостра критика королівського двору та існуючих соціальних пороків зачинила перед ним двері придворної кар'єри, проте зробила його визнаним трибуном шляхетським, улюбленцем лицарського стану.

Особисті справи Оріховського також йшли на добре. Йому вдалося налагодити непогані стосунки з наступником Тарла на перемиській єпископії – Яном Дзядуським (1496 – 28.VII.1559). Останній був креатурою королеви Бони (отже, клієнтам П.Кміти мав симпатизувати?). «Придворний без великої освіти, людина лінива, священник без покликання» – так характеризує його польській історик Л.Кубаля¹⁰⁰. Новий

⁹⁸ Секретарем П.Гамрата у 1540-1545 рр. був приятель Роксолана М.Кромер. Утім, це не єдиний можливий «заступник» за Оріховського.

⁹⁹ Біскупу інкріміновано, що він заборонив збирати кошти на будівництво кафедрального собору у Перемишлі (за рішенням попереднього біскупа Станіслава Карнковського з 1524 р. мали надавати спільно єпископ і каноніки. Король і примас присудили Тарлові чи його спадкоємцям такі сплатити частину коштів на це будівництво, див.: *Starożytności galicyjskie.* – S.15-16.

¹⁰⁰ *Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce.* – Lwów, 1906. – S.11. Утім, існують і сприятливіші до цього католицького ієрарха відозви, які ставлять під сумнів

єпископ, обійнявши посаду, проявив себе як капризний формаліст, гонитель вчених людей і покровитель підлабузників. Отже, не дивно, що великого авторитету серед оточуючих він не зажив.

Утім, Оріховський припав Дзядуському до душі, бо був вдачі веселої, відрізнявся дотепністю та, сказати б, комунікабельністю. Єпископ полюбив його товариство, називав його «прекрасною людиною»¹⁰¹. Він навіть ставив молодого каноніка у приклад іншим клірикам як майстра залагоджувати свої не завжди канонічні дії. За часів цього біскупа Оріховський отримав нові надання (2 березня 1547 р. стає пробощем сяноцьким) та високий статус офіціала і генерального вікарія перемиського біскупства¹⁰².

Проекти щодо виправлення церковних звичаїв, які подав йому Роксолан Дзядуський не сприйняв серйозно; публічні виступи каноніка вважав забавками; творів його, напевно, не читав. Відтак нічого не порушувало їх добрих стосунків аж до розголосу справи з промовою Оріховського про целібат (1547).

У цей період гуманіст пише свою другу «Турчику»* (березень 1544 р.). Змістом вона тісно пов'язана із попередньою, але спрямована вже не до шляхти, а до короля. Мети вона не досягла – війну Туреччині польський король не оголосив, але підтримала популярність Оріховського серед впливових (а на Русі-

об'єктивність Кубалі, див.: *Kwolek Jan. Odwoływanie herezji za biskupa przemyskiego Walentego Herburtę // Reformacja w Polsce. – Warszawa, 1921. – №4. – S.258-259.*

¹⁰¹ *Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Łwów, 1906. – S.11.*

¹⁰² *Orzechowski Stanisław // Polski słownik biograficzny. – T.24. – S.289.* У біографії П.Кміти («Vita Petri Kmihtae de Wisnicze Palatini Cracoviensis») С.Оріховського окреслено як «*Decanum Premisliensem*», декан перемиський. Це власне титул-відповідник вікарія біскупства.

* *Ad Sigismundum Poloniae Regem Turcica secunda. – Cracoviae, 1544.* Існувала і версія німецькою: *Oratio an den durchleuchtigsten Herrn ... Sigismundum, König in Polen... Die Kriegsrüstung wider den Erzfeind Christliches Bluts, den Turcken, fürznehmen belangend. – B.m., 1544.*

Україні явно панівних) антитурецьких кіл¹⁰³. «Турчики» надовго стали визитівкою «міжнародної» слави Роксолана (2-а «Турчика» видана у німецькому перекладі вже 1544-го року, обидві «Турчики» видані у Базелі 1551 р. – разом із промовою про целібат, а краківське перевидання 1590 р. потягнуло за собою видання латинського оригіналу в Римі 1594 р.; згодом знане ще видання у Відні 1663 р.).

Для української інтелектуальної традиції велике значення мав скромний за обсягом вчений (теологічний) трактат Оріховського «Хрещення русинів»* (Краків, 1544). Адресатом його найвищий ієрарх католицької церкви в Польщі – примас П.Гамрат**, тлумачений Роксоланом як духовний зверхник цілої «Сарматії». Присвячений твір доволі вузькому питанню – чи необхідно перехрещувати православних русинів при прийнятті ними католицизму. На думку Оріховського – ні. Він переконаний, що православні є частиною християнської церкви і православне хрещення нічим не відрізняється від католицького. Цікаво, що себе Оріховський позиціонує як окреслення «*homo ex Ruthenis ortus, Romano tamen ritu*» [людина русько-українського походження, римо-католицької віри], що, на його думку, дає йому перевагу над основним його вченим опонентом – сілезцем Яном Сакраном (Яном з Освенціма молодшим, 1443 – 1527), краківським професором, знаним католицьким теологом-ворогом православ'я¹⁰⁴.

¹⁰³ Про явище жанру «Турчик» за життя Оріховського див. свіжу працю: *Tafiłowski P.* *Imago Turci. Studium z dziejów komunikacji społecznej w dawnej Polsce (1453-1572)*. – Lublin, 2013. – 378 s.

* Повна назва: *Baptismus Ruthenorum. Bulla de non rebaptisandis Ruthenis. Iuramentum a Rutheno Pon. Rom. praesandum*. – Cracoviae, 1544 (звернення до читачів підписане у Перемишлі 1.III.1544 р.).

** Іноді в літературі назву цього твору Оріховського подають як «*лист до Петра Гамрата*».

¹⁰⁴ Головна праця Я.Сакрана, написана на замовлення віленського католицького єпископа: «*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*» (Краків, 1501?; Спіра, 1582). Вона вираховувала 40 «помилочок» православ'я-«віри русинів». Про неї див.: *Niechwiej M.* *O błędach rusińskiego obrządku, to jest Elucidarius errorum ritus Ruthenici (1501), czyli Jan z*

Роксолан твердив, що Флорентійська унія 1439 р. мала всі шанси на успіх. Реалізуватись їй завадила папська партія у католицькій церкві, яка жорстко наполягала на підкоренні православної ієрархії римським папам. Оріховський натомість вважав, що заради єдності християнської церкви слід іти на поступки православним (зокрема, усуваючи процедури перехрещення). З огляду на подальшу історію справи унії церков, відзначимо, що саме негнучкість позиції католиків сильно зашкодила її успіхам.

Так само закликом до гнучкості офіційного католицизму можна вважати і наступний твір перемиського каноніка. Мова про лист до Самуеля Мацейовського* (1 лютого 1546 р.), з нагоди призначення його краківським біскупом – це перший антипротестантський твір Оріховського. Він спрямований проти лютеранства, але також і проти зіпсутості та недбальства кліру католицького, що і творить, на думку автора, поживний ґрунт для протестантизму¹⁰⁵. Відсутність поважної реакції на Роксоланову позитивну програму офіційної церкви штовхало перемиського каноніка на радикальніші дії.

Відтак, Оріховський сідає за працю, яка мала найбільші наслідки для його власної долі – «У справі закону про celibat»¹⁰⁶. Написана в 1547 р., вона, здається, була погоджена із

Oświęcimia wobec idei unii kościelnej z prawosławnymi Rusinami. – Kraków, 2012. – 482 s. (про полеміку Оріховського з Сакраном див. § 6.6.2.1 «Sakran a Orzechowski» – S.105-110).

* *Pro Ecclesia Christi ad Samuelem Matieiovium Episcopum Crac. – Cracoviae, 1546.*

¹⁰⁵ Зрештою, Оріховський, напевно, ще сподівався на «возз'єднання» лютеран і католиків. Ось і його приятель Я.Пшилуський тоді ж видав латинський вірш із закликом до такого порозуміння (а після смерті Лютера 18 лютого 1546 р. це не виглядало вже аж так за нездійснене).

¹⁰⁶ Традиційно вважається, що 1-е видання, то: *De Lege Coelibatus contra Syricium in Consilio habita Oratio.* – Basilaе, [грудень]1551. Але, можливо, існувало й польське (краківське?) видання 1547 р. – непогоджене із автором (про це натякає відповідь Оріховського М.Брудзевському 15.II.1549 р., що він опирався цьому виданню, бо планував ще дописати риторичні вступ та епілог).

двором П.Кміти (через секретаря останнього – Я.Пшилуського текст здобув і магнат Анджей Гурка¹⁰⁷, який став великим шанувальником і опорою Роксолана)¹⁰⁸. Виконана у формі промови-звернення до Тридентського собору¹⁰⁹, ця праця перемиського каноніка набула широкого розголосу¹¹⁰ і викликала обурення офіційних католицьких кіл¹¹¹.

У цьому творі Оріховський залічив право на шлюб до природних прав людини. Його обмеження автор вважає підштовхуванням до гріха. Відтак, відміну цілібату католицьких священників Роксолан подає як украй богоугодну справу¹¹².

Я.Дзядуський, якому ставили на карб недогляд за єретицьким ухилом його підлеглого, змушений був діяти. Утім,

¹⁰⁷ Гурка Анджей І-й (1500 – 1551) – староста великопольський і познанський каштелян, у Польській Русі тримав староства буське і яворівське. Прихильник Реформації, але до кінця життя з офіційною католицькою церквою не порвав. Йому Оріховський присвятив окремий панегіричний текст – «*Apologia illustri viro ac senatori clarissimo Andreae de Gorka, Castellano poznaniensi et maioris Poloniae capitaneo generali*» (1547), де також пояснював свою позицію і побоювання, що папська курія може завести на манівці Тридентський собор (текст також містить принагідну похвалу польської делегації на цей собор).

¹⁰⁸ Про причетність Пшилуського до поширення «Промови про цілібат» писав Оріховський і в листі від 2.V.1548 р. (у зв'язку із тим, що приїхав до Перемишля священник з Риму, який повідомив про тамтешню скандальну реакцію на цей твір).

¹⁰⁹ Це інколи вводило в оману модерних дослідників, які вважали, що Оріховський виступив з промовою на соборі.

¹¹⁰ Оріховський вимовлявся (навіть чи щиро), що не збирався її оприлюднювати, а надіслав її М.Кромеру для дискусії, і вже той допустив «витікання», зачитавши текст групі осіб.

¹¹¹ Польська дослідниця Марія Чапська зауважила, що «гордовита агресивність» Оріховського у цій промові нагадує «найбільше стиль Лютера», див.: *Czapska M. Polemika religijna pierwszego okresu reformacji w Polsce // Reformacja w Polsce. – Warszawa, 1928. – R.V, zeszyt 2. – S.21. Гадаю, і сучасники Роксолана добавали подібну аналогію.*

¹¹² Можливо, вже 1547 р. Оріховський мав намір одружитися із своєю коханкою – Анною Запарцянкю, через яку судився того року, див.: *Penkala F. Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552. – S.12.*

обидві сторони не бажали розриву. Адже, офіційні кола не поспішали устрявати в публічну дискусію з канонічних питань¹¹³. Оріховський же, переконаний, що його реформаторські ідеї підуть на користь офіційній церкві та зупинять поширення протестантизму, погодився на церковний процес щодо своїх поглядів, заздалегідь домовившись із Дзядузьким.

У тому ж 1547 р. відбувся єпископський суд (17 червня в Бжозові), на якому Оріховський відкликав свої листи-промови, заприсягся не боронити «Русі» і православ'я та не порушувати спокою королівства. У разі недотримання цієї присяги його мали анафемувати, тобто відлучити від церкви та позбавити усіх церковних прибутків (утім, текст зобов'язання був складений дуже «обачно», що дозволило Роксоланові згодом легко спростовувати закиди у клятвopорушенні). Провокаційну книжку біскуп розпорядився прилюдно спалити. «Пряником» для Оріховського мав стати уряд офіціала і генерального вікарія перемиського біскупства, про призначення на який Роксолана (18 серпня 1547 р. на єпископальному синоді в Перемишлі) уже йшлося вище¹¹⁴.

Проте громадськість, розбурхана протестантською агітацією та не дуже заглиблюючись до суті конфлікту, була розчарована поступливістю Оріховського, який вже мав імідж вільнодумця. На нього зусібіч посипалися зневажливі пасквілі. Якийсь час Роксолан нехтував ними, але не в його натурі було спокійно зносити образи. 22 квітня 1549 р. перемиський канонік склав уряди офіціала і вікарія біскупства¹¹⁵, а ще до того видав свою

¹¹³ Хоча Пенкала згадує рукописний полемічний твір «*Adversus matrimonium et scripta Stanislai Orzechowski*» / «Проти шлюбу і писань С.Оріховського» (за Пенкалою – рукопис Bibl. Czart. №2117, fol.115-133), можливо, авторства краківського теолога Якуба з Клепаша (Jakób z Klerarza, † 1553), але я маю сумнів, що це текст з 1547 р. (писати «проти шлюбу Оріховського» до 1551 р. можна було хіба із визнанням за подружнє співжиття із Анною Запарцяною).

¹¹⁴ Найповніше перебіг подій викладено в: *Penkala F. Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552.*

¹¹⁵ Інших церковних посад Оріховський зрікся близько цього: 29.III.1549 р. пішов з плебанії в Журавицях (зрікався її на користь

апологію «Обговорення Ст.Оріховського проти наклепів»*, а також написав листа до Якуба Пшилуського, секретаря Петра Кміти. В обох творах він пояснював своє *credo*: реформи задля збереження і піднесення престижу офіційного католицизму¹¹⁶.

Утім, звістка про смерть короля Сигізмунда I Старого на якийсь час відвернула увагу громадськості від справ духовних. С.Оріховський не становив у цьому винятку. Він задумав написати промову на погреб короля¹¹⁷. У ній оратор надав Сигізмунду рис ідеального монарха, котрий подарував Польщі її справж-

Мацея Дуніковського – можливо, це зроблено під тиском Дзядуського) та в Сяноку (на користь Станіслава Дрогойовського – юнака-родича, який тоді перебував на студіях в Італії, отже це скоріше фіктивний акт). Взагалі-то ці зречення від парафій можна було тлумачити і як виконання єпископського вироку від 1.І.1547 р., за яким жоден з прелатів і каноніків перемиських не мав права на володіння більш ніж однією церковною бенефіцією (зректися другої Оріховському пропонувалось протягом року). А 1550 р. Роксолан пішов і з канонії перемиської. Див.: *Penkala F. Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552.* – S.10-11; *Kaim A. Ekumenia w dobie Renesansu: Jedność Kościoła w ujęciu Stanisława Orzechowskiego.* – S.48. Не маємо свідчень про зречення парафії в Побіднику Краківського біскупства. До речі і від сяноцької парафії Оріховський відмовився дуже «по-хитрому», бо вже 21.ІІІ.1550 р. віддав в аренду на три роки – за 100 злотих щорічно – прибутки з неї своєму швагрові Адаму Семушовському, підсудку землі перемиської, див.: *Penkala F. Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552.* – S.22.

* *Diatriba Stanisłai Orichovii Ruteni contra calumniam ad Andream Miekicium Tribunum ac Equitem Ruthenum.* – Cracoviae, 1548 (саме Андрій Менкіцький, війський перемиський, переслав Оріховському пасквіль, поширюваний в Познані, з приводу присяги Роксолана перед біскупом щодо зречення з попередніх протестантських творів).

¹¹⁶ *Orichoviana. Opera inedita...* – P.121-123. До речі, Роксолан у «Діатрібі» знову заманіфестував свою прихильність до екуменізму (що потребував порозуміння західного католицизму із східнохристиянськими церквами).

¹¹⁷ Оригінальна назва: «*Funeris Oratio: habita a Stanislaeo Orichovio Rutheno, ad Equites Polonos, in funere Sigismundi Iagellonis Poloniae Regis*».

ній «золотий вік»¹¹⁸. Ця промова мала великий успіх¹¹⁹, була видана в 1548 р. у Кракові і, коштом королеви Бони, у Венеції¹²⁰ та принесла авторові славу «Демосфена»¹²¹.

Цей твір Оріховського являє собою справжню апологію масштабної суспільної модернізації Королівства Польського, здійсненої блискучим поколінням першої половини XVI ст.,

¹¹⁸ Італійський видавець П.Рамузіо порівнював підхід Оріховського з Ксенофонтом, який писав про Кіра, «не задля історичної правди, а лише для того, щоб дати образ справедливого правителя», див.: *Українські гуманісти...* – Ч.1. – С.420.

¹¹⁹ М.Бельський писав, що С.Оріховський у своїй промові короля Сигізмунда I «*prawie do nieba pisanim swym postronnym ludziom wystawil: dla czego jego śmierć / nie tylko nas obywatele tej ziemie / ale y postronne ludzi Krześcianskie / zasmucila.*», див.: *Bielski M. Kronika wszystkiego świata.* – Kraków, 1564. – List 425. Це вже 3-є видання «Кроніки»: два попередні також містили цей пасаж: Kraków, 1551. – List 293 (зворот); Kraków, 1554. – List 304.

¹²⁰ Видання того таки 1548-го року («*St. Orichovii Rutheni ornata et copiosa oratio habita in funere Sigismundi Iagellonis Poloniae Regis.* – Venetiis, 1548»), із передмовою до читача і супровідним віршиком секретаря Ради Десятьох Венеції Пауло Рамузіо, якому і надіслала текст сама королева Бона (у краківському першодруку подібний віршик був авторства Я.Пшилуського). 1559 р. також у Венеції Роксоланову «Промову» включили до популярної антології «*Orationes clarorum hominum*» / «Промови відомих людей», збереглася вона і в розширеній версії цієї антології, що була видрукована в Парижі 1577 р. Згодом твір Оріховського потрапив до монументальних історіографічних збірок «*Polonicae historiae corpus*» (Базель, 1582) та «*Rerum Polonicarum tomi tres*» (Франкфурт, 1584), а далі, також і до збірки, виданій у Ганновері 1623 р. У Кракові «Промову» перевидано ще 1668 р. (видання не збереглося).

До речі, лист Рамузіо до себе Оріховський (хвалько!) послав до короля Сигізмунда-Августа, що молодий монарх зустрів вельми прихильно. Лист-відповідь Оріховського до Рамузіо (1549) потрапив і до антології «*Epistolae clarorum virorum...*» / «Листи відомих мужів» (Венеція, 1556; Венеція і Париж, 1568; Кельн, 1569 і 1586).

¹²¹ Промови Демосфена у Кракові якраз були «в моді» – у 1546 і 1547 рр. їх тут, у латинському перекладі, видавав місцевий правознавець і професор університету Шимон Марицький.

отже зупинимось на ньому дещо докладніше. Прикметно, що оскільки суперечність «шляхетської революції» інститутам традиційної монархії на той час ще не була виразно окреслена і не набула характеру відвертої конфронтації, то у сучасника Сигізмунда I зазвичай не зникало враження, що саме король, в остаточному підсумку, є безпосереднім лідером у справі «направи» (приведення до ідеального ладу) держави. Подібна візія ще свіжого «вчора» країни і лягла в основу твору Роксолана.

Визнання Оріховським історичної ролі монархії у справі зростання потуги Речі Посполитої змушує гуманіста віддати належну шану усім Ягелонам – династії, яка на той час вже понад півтора століття очолювала державу. Утім, король у потрактуванні мислителя – це, насамперед, *громадянський герой*.

Відтак, нарис про походження героя промови – короля Сигізмунда I Старого – слугує гуманісту задля змалювання, передусім, громадських чеснот його предків і попередників. Так, згадуючи засновника династії Ягайла, він до традиційно-середньовічного образу короля-«хрестителя народу» (литовців) та «переможця ворогів» (німців у Грюнвальдській битві) додає вже цілком ренесансні риси правителя-«філософа». Не став йому тут на заваді навіть факт неписьменності цього володаря. Відтак, згадавши про заснування під патронатом Ягайла-Владислава Краківського університету («гімназії»), промовець вдається до риторичного запитання: «Якби в душі цей лицар не був філософом від природи, чи зміг би він міркувати про науки або про вчителів, а також про заснування гімназії, сам жодної науки не спізнавши?». Отже, король Ягайло, на погляд гуманіста, не тільки засновник династії, а й ніби перший просвітитель країни. Як говорить сам Роксолан, «...освітою ми зобов'язані королеві Ягелону».

Спадкоємця короля-«фундатора», Владислава Варненчика, Оріховський зобразив як світлого лицаря християнського світу. З ним пов'язаний дебют Польщі як чинника всеєвропейського значення. Опанування Владиславом Угорським престолом та його запеклі війни з Турецькою імперією, поширення якої загрожувало всій християнській Європі, породили споді-

вання, що сама доля обрала Ягелонів рід «для знищення імені Оттоманського». Автор «Турчик» та онук учасника варненської битви з величезним пієтетом відноситься до цього короля – героя антитурецької боротьби.

З третім королем із династії Ягелонів – Казимиром Великим, за Оріховським, пов'язаний образ володаря-дипломата та короля-законодавця, котрий стабілізував державу і заклав основи для нового злету часів Сигізмунда. До того ж численність нащадків цього монарха підштовхнула гуманіста до виопуклення іпостасі Казимира-вихователя, зокрема щодо власного «Великого гнізда».

Роксолан фактично опускає королівство старших нащадків Казимира – Яна-Ольбрахта та Олександра, завваживши, що задля блага країни було б краще відразу обрати Сигізмунда та, що, коли прикликали останнього на батьківський престол, «державна перебувала в найбільших чварах і небезпеці». Тобто, немов у казці, третій син найщасливіший, і лише третя спроба увінчується успіхом.

З-поміж «діянь» Сигізмунда Оріховський виділяє досягнення троякого роду. По-перше, це успіхи на «полі брані»: 1) знешкодження заколоту М.Глинського у Литві (1508) і перемога над підтримавшими бунтівників московітами під Оршею (1514); 2) звитяга над татарами під Вишневецем (1512); 3) перемога під Обертином над військом молдавського господаря Петра Рареша (1531); 4) взяття Стародуба і різанина московського війська (1535). Єдиною плямою на честі Сигізмунда-тріумфатора, на гадку Роксолана, може вважатися лише Сокальська поразка від татар (1519), провину за яку письменник волів би списати на «нерозважність воєначальників при відсутності короля на початку війни».

По-друге, поважні дипломатичні акції: 1) спроба створити антитурецьку коаліцію з Польщі, Угорщини та Священної Римської імперії на з'їзді у Відні; 2) шлюб із княгинею Боною Сфорца, з метою долучити Італію до вищезгаданого союзу; 3) мир із Туреччиною, вигідний Польщі, після невдачі у створенні антитурецького блоку.

По-третє, справи внутрішні, з-поміж яких найпочесніше місце займає розважна поведінка короля у т.зв. «курячій війні» – бурхливому сеймі шляхетського війська біля Львова у 1537 р. Політична мудрість Сигізмунда вповні проявилася, на думку Оріховського, у зваженій і поміркованій поставі до вимог шляхти. Роксолан завважує, що король виявляв дипломатичний хист і тактовність у своїх стосунках із шляхетством і надалі – чим заслужив титул «батька батьківщини».

Цікаві основні ознаки «золотого віку» Сигізмунда – коли «все вибувало завдяки цьому королю» – в інтерпретації Оріховського. Центальною серед них є категорія «справедливості», що урівнює громадян і сприяє погляду на державу як на справді «загальну справу» – республіку (*res publica*). Гарантом справедливості і зразком для підданих є король, про якого Роксолан пише, що «хоч він і правив у найбагатшій і просторнішій країні, але гадав, що всі її багатства й майно повинні служити не приватним забаганкам чи власній вигоді, а республіці, королем якої він є». Дотримання справедливості, на думку гуманіста, є джерелом всякої громадської творчості, основою процвітання країни. Він пише, що «чеснота перебуває завжди там, де її шанують», її заохочення на прикладі лицарства зміцнює відповідне «ставлення до добрих справ і в людей іншого гатунку». Сам король для Оріховського «не був вільний від законів».

Пріоритет індивідуальних здібностей над спадковими привілеями для гуманіста незаперечний, хоча родова традиція також не відкидається. Аристократія «крові» має діяти за принципом *noblesse oblige* – шляхетство зобов'язує. Саме такими змальовані шляхетні співробітники Сигізмунда – Ян Гарновський, Миколай Сенявський, Миколай Вольський та ін. Переконливим прикладом сприяння з боку короля передусім таланту, а не породі, для Оріховського є кар'єра чужоземця – німця Северина Бонера, якого Сигізмунд, за його особисті здібності, підніс на найвищі суспільні щаблі. Молодому спадкоємцю польського трону він нагадує, що славні предки «вимагають, щоб підтримував нашу справу й державою правив ради їхньої гідності, і своєї слави, і нашого [громадян – Д.В.] гаразду».

По-друге, Оріховський вважає стан науки і культури у державі індикатором суспільного добробуту і процвітання. Це чітко усвідомлює Сигізмунд – «ідеальний король» Роксолана. За словами гуманіста, він «до останнього подиху нічого так не прагнув, як щоб держава міцніла в мирі талантами, дужчала науками, славилась освітою і благочестям». Польща, на думку гуманіста, від часів Сигізмунда «вже не варварка бо стала Грецією, не Сарматія вже вона, а Італія». А «науки», яких спізнали громадяни держави завдяки королю, «волають про його безсмертя».

По-третє, гуманіст вважає мир у королівстві умовою того добробуту і процвітання. Піднесення миротворчої політики короля Сигізмунда, який для власної країни шукав «миру всіма способами: війною, угодами, союзами, а також породичанням». А вже, «коли здобув мир для своєї держави, став речником миру не тільки для своїх підлеглих, а й для інших народів і держав». Думка про те, що політика Сигізмунда була спрямована на створення всеєвропейської колективної системи безпеки, ріднить Оріховського із поглядами «вождя» гуманістів Еразма Роттердамського – автора антимилітарних трактатів «Війна мила тим, хто її не зазнав» (1515) і «Скарга Миру» (1517).

Утім, як видається, категорією «золотого віку» держави і народу Оріховський у власній творчості послуговується значно ширше. Апелюючи до історії, він у різних своїх творах висуває, як «зразкові» для нащадків, часи патріархів та засновників держави – легендарного Леха та короля Мешка; часи державного піднесення за провідництва королів Болеслава Хороброго, за королювання якого усталилися відносини Польщі з католицькою Європою; Ягайла-Владислава, першого Ягелона, короля-хрестителя литовців (а відтак майже святого), переможця тевтонів та фундатора Краківського університету; Казимира Великого, упорядника і законодавця королівства, та процвітання і загального добробуту за часів Сигізмунда I Старого. Отже, бачимо, що Оріховському притаманне досить цілісне розуміння історії країни і до категорії «золотого віку» він, як вмілий оратор, вдається аби посилити враження на слухача або читача.

Крім цього розлогого трактату, після погребу короля Оріховський написав невеликий малозначущий твір «Pro exequiis Sigismundi Jagellonis...» / «Щодо [обряду] поховання Сигізмунда Ягелона С.Оріховський-русин до друга» (власне це друкований у Кракові лист до Я.Пшилуського (?) від 28 липня 1548 р.) з приводу того, що його приятель-протестант на бенкеті прохопився про нерозуміння окремих елементів католицького поховального обряду. Оріховський по-дружньому кепкує з нього та просить не забути дотриматися усіх цих католицьких обрядів, якщо прийдеться ховати самого Роксолана¹²².

Боротьба за королівські «вуха» і вплив на молодого монарха підштовхнула Оріховського до підготовки нової розширеної редакції «Зразкового підданого» (у цій редакції 1548 р. до трактату додано 2-у частину). У цьому варіанті тексту автор вже не приховував свого імені та обрав зручну для себе позицію патріота Русі (українських провінцій Польського королівства). Він наполегливо кличе короля-«сторожа» прибути на русько-українські землі і захистити їх від бусурманських зазіхань.

Рішення про друк твору Роксолан віддавав на розсуд королю (який дозволу так і не надав). Утім, 1549 р., ймовірно у зв'язку із вересневим татарським нападом на Західну Україну (Волинь і Галичину)¹²³, Оріховський пустив рукопис «в люди» (хай і не в друкованому вигляді?)¹²⁴. Все це зміцнило його авторитет політичного мислителя і публіциста.

¹²² Про цей твір див.: *Malinowska J.* Kilka uwag o adresacie listu Stanisława Orzechowskiego «Pro exequiis Sigismundi Jagellonis Poloniae Regis» // *Roczniki Humanistyczne*. – Т.36, з.3. – Lublin, 1988. – S.170-174.

¹²³ Епізод цього нападу – захоплення замочка Передмірки (нині село Лановецького р-ну Тернопільської обл.), де в руки татар потрапив князь Федір Михайлович Вишневецький з дружиною, Оріховський згодом яскраво описав у своїх «Аналах».

¹²⁴ Сам Оріховський згадував, що послав текст Я.Тарновському і П.Кміті. Але у листі до Я.Пшилуського від 21.XI.1549 р. пише і про намір видати цей твір (цікавий тут варіант назви – «Королівське виховання») у Кракові, аби з ним ознайомилися на сеймі, що надходить. Друк цей, за Пенкалою, побачив світ вже у грудні 1549 р., див.: *Pen-*

До речі, на стримане сприйняття королівським двором творчості Роксолана могло вплинути і його участь в кампанії проти шлюбу короля із Барбарою Радзивіл (слід мати на увазі, що П.Кміта і А.Гурка – магнати-замовники творів Оріховського, тоді були одними з найзатятіших ворогів «курви литовської»). Відомо ж бо про рукописні твори-промови перемиського каноніка, призвані скомпроментувати юну королеву-литовку¹²⁵.

Рубіжні у житті країни роки 1548-1549 рр., роки, коли з молодим королем можна було розраховувати на якісні зміни, не лише надали друге дихання публіцистичній творчості Оріховського, але підштовхнули його радикально змінити власне життя. Тоді для нього особисто знов стала украй актуальною проблема celibату. Справа в тому, що Роксолан закохався¹²⁶. Його обраницею стала панна Софія Страшовна з вишницького* двору Петра Кміти (донька купця з Лембарку в Пруссії – Фелікса Страша). Оріховський освідчився їй у своїх почуттях, знайшов взаємність і невдовзі у Вишні відбулися публічні заручини.

kala F. Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552. – S.18-21. Жодного екземпляру цього видання не збереглося (може, через незадоволення ним короля), що змушує сумніватись у його реальному існуванні.

¹²⁵ *Oratio ad equites Maioris Poloniae contra matrimonium secundum Sigismundi Augusti Regis Poloniae* (промова виголошена 11.XI.1548 р. на Пйотрківському сеймі, звернена до великопольської шляхти); *De secundo coniugio serenissimi Regis Poloniae Sigismundi Augusti ad equites Poloni oratio secunda* (промова, адресатом якої була вже вся польська шляхта, виголошена кількома тижнями після 11.XI.1548 р., але ще в тому ж році). Р.Коппенс вельми високо оцінював ораторську вивершеність цих промов.

¹²⁶ Оцінити емоційний складник «кохання XVI ст.» зазвичай дуже складно, але жодних свідчень, що перед нами традиційний «шлюб з розрахунку» не маємо. Хіба, швидкість зміни постаті обраниці говорить на користь цього. Зрештою, і у нижчезгаданому «Трактаті міркувань щодо всесвітньої церкви і згоди з Римом» (15.II.1549) Роксолан писав М.Брудзевському, одному із своїх магнатів-протекторів – «якщо вкажеш мені відповідну особу, то вже завтра побачиш мене одруженим».

* *Вишнич*, нині *Новий Вишнич* – замок-резиденція Кміт у Малопольщі.

Однак церковна влада з такими діями перемиського каноніка примиритись не могла. Католицькі ієрархи вдалися до тиску на П.Кміту, аби той не віддавав панну зі свого двору за Оріховського. Магнат написав Роксолану листа з порадою отямитись, не сваритись із князями церкви та не лишати себе самохіть статків і становища. Але Оріховський не йняв умовлянням. Відповів, що обраний ним шлях єдино вірний і корисний для Церкви, що інакше «звичаїв духовних поправити не можна» та просив патрона підтримати його¹²⁷. 15 лютого 1549 р. він закінчив новий розлогий текст – «Трактат міркувань щодо всесвітньої церкви і згоди з Римом»¹²⁸, де популяризував свої погляди на церковну реформу та проблематизував питання про межі повноважень папської курії (у травні того ж року надіслав його своєму римському знайомцю – кардиналу Алессандро Фарнезе).

¹²⁷ Окремий лист до П.Кміти про celibat – «*Epistola Stanislai Orichovii de caelibatu*», написаний, можливо, ще 1548 р., Оріховський видрукував у Кракові 1549 р. У ньому цікаві спростування Роксоланом закидів Кміти щодо того, що він своїми пропротестантськими акціями шукає собі кар'єрних вигод, зокрема, єпископського стільця. Оріховський твердить, що таких намірів не плекає (бо, мовляв, і не багатий, і єпископів у роду не має) і взагалі будь-які уряди вважає обтяженням і втраченою творчої незалежності, якої він нині досяг (Роксолан заявляє, що розмірковує чи не скласти з себе навіть ті церковні бенефіції-пробощства що наразі тримає, бо і в них бачить певний тягар). Про готовність зректися церковних бенефіцій писав Роксолан і М.Брудзевському (15.ІІ.1549). Отже, напевно таки статус ідейного вождя (на кшталт Лютера, Цвінглі чи Кальвіна) – ось що так вабило тоді бунтівного перемиського клірика. До речі, Оріховський, як і протестанти, покладав великі надії на співпрацю із світською владою (пише Кміті, аби він підштовхнув короля до того, щоб той «впорядкував Церкву в Сарматії, подібно як колись вчинив *усупереч волі жреців* Костянтин [римський імператор-«хреститель» Костянтин Великий (272-337)]»).

¹²⁸ «*Tractatus rationem univesalis ecclesiae ac sedes Romanae continens ad Nicolaus Brudzovium palatinum Lanciensem*» (1548/1549). Адресований Миколаю Брудзевському, ленчицькому воєводі, який дорікав Оріховському за ту таки присягу 1547 р. та зречення ідей озвучених у творі «У справі закону про celibat».

З 1549 р. походить і ще один невеличкий текст – «Appellatio Stanislai Orzechowski», який також покликаний був поширювати позицію перемиського каноніка у релігійній полеміці (спрямований до біскупа Дзядуського, пробує переконати його, що цей зверхник сам винний у відступництві Оріховського, бо той не міг терпіти усі гріхи сучасного католицького духовенства). Перераховує бунтівний клірик головні претензії до свого єпископа: 1) руське питання (біскуп засуджує шлюбність православних священників та загальне для православних причащення під двома видами – хлібом і вином; підтримує поновне хрещення русинів при наверненні на католицизм; оголошує православних русинів єретиками-схизматиками не належними до християнства та закликає паству уникати спілкування з русинами-некатоликами); 2) висвячення людей негідних і несправедливих; 3) некатолицька наука (якісь неокреслені забобони*), якої навчає біскуп з амвона; 4) занедбання правопорядком у діоцезії; 5) постійне переслідування Оріховського, починаючи від 1545 р. (єпископ закидав підлеглому безпідставне вбивство підданого в Бжозові/Березові, не дозволяв йому як декану проводити візитацію підлеглих парафій, на дієцезіальному синоді 1547 р. покликав його на суд і вимусив присягнути, що зрікається своїх неканонічних поглядів, змовлявся проти Оріховського із П.Кмітою, коли той був на Роксолана ображений, усунув Оріховського від виголошення церковних проповідей, хоч допускає до цього всіляких неуків і простаків, зрештою, від часу, коли Оріховський став на захист ксьондза Валенти Кшчоновського, всіляко його утискає).

Тоді ж Роксолан взяв в оборону згаданого пробоща з краківської єпископії Валенту Кшчоновського¹²⁹, котрий, заохо-

* Власне, звелів писати на стінах будинку з великої літери імена – Каспер, Мельхіор і Бальтазар, аби захиститись від блискавок.

¹²⁹ *Валента з Серадзі* – пробощ у Кшчонові (Krzczonów – напевно, сучасне село Малопольського воєводства, хоча, є і інші варіанти). Його тяжба у справі одруження закінчилась вироком біскупа Мацейовського

чений заручинами Оріховського у Вишничі, поспішив взяти жінку¹³⁰. Здавалося бунтівний канонік заповзвся переодружувати всіх священників своєї околиці¹³¹. Він справив приятелеві своєму М.Кровицькому, плебанові з Вишні, у власному домі весілля з Магдаленою Побединською (цікаво, що родичі обох молодих були студентськими однокашниками Роксолана по Краківському університету)¹³². Підчас цього весілля дано було йому знати, що Кміта також справляє весілля – його нареченої. Він поспішив у Вишнич, але там, хоч вістка і видалася фальшивою, панна прийняла його прохолодно, а Кміта дорікав йому.

Принижений і розгніваний Оріховський наважився зробити із своєї особистої справи – справу громадську. Власне ще на шляхетському сеймику у Вишні (Судовій Вишні) – 10 квітня 1550 р., куди прибули і лічні представники духовенства, Роксолан виступив із полум'яною промовою проти зіпсутості кліру, покаюся сам у похоті та перелюбстві й оголосив публічно, що задля добробуту Церкви і усім на приклад він одружиться¹³³. Ця

від 17.VI.1549 р., за яким цього першого в Польщі одруженого ксьондза засудили на довічне ув'язнення.

¹³⁰ Оріховський в обороні ксьондза Валентина прише «*Oratio pro Valentino plebano in Krezonow*» (1549), а потім кілька листів до краківського біскупа Мацейовського (від 24.V, 29.VI і 1.XI.1549). Роксолан сподівався, що симпатичний йому єпископ обмежиться усуненням ксьондза Валенти від виконання священницьких обов'язків. Іншими оборонцями цього бунтівного ксьондза стали Миколай Олесницький з Пінчова (студентський товариш Роксолана), Миколай Рей та Ремігіан Холмський (Хелмський), див.: *Górnicki L. Dzieje w Koronie Polskiej*. – S.38; *Dzieduszycki M. Piotr Skarga i jego wiek*. – Kraków, 1850. – S.51.

¹³¹ 1550 р. одружився з Барбарою Дембінською ще один давній друг Оріховського – Якуб Пшилуський (на той час пробоц у Мостиськах Перемиського староства, нині с.Мостиська Львівської обл.). На захист цього шлюбу також виступав М.Рей.

¹³² Обставини справи Роксолан описав у листі до Я.Пшилуського від 16.XII.1550 р. Цікаво, що Кровицький фактично обдурич священника, який його повинчав, промовчавши факт, що належить до духовенства.

¹³³ До конфлікту Роксолан готувався ретельно – 4.II.1550 р. він віддав у заставу свою маєтність Журавиці за 300 злотих швагрові Адаму Семшовському (про те, що 21.III.1550 р. йому ж відступлено в аренду при-

заява була сприйнята присутньою шляхтою із захватом. Усі чекали на реакцію присутнього на сеймику єпископа Дзядуського. Як офіційний представник церкви, останній перепитав Роксолана, чи насправді той вирішив взяти шлюб. І на ствердну відповідь запитаного єпископ вирік, що з миті, як це відбудеться, не буде терпіти Оріховського у власній діоцезії. У присутніх цей вирок викликав бурю протестів (мовляв, терпів перелюбника, а у законному шлюбі терпіти не будеш). Єпископу не дали скінчити промову, закидали йому лицемірство, а на спробу Дзядуського розрядити атмосферу жартом, відповіли зневажливо мовчанкою. Смертельно ображений на Оріховського єпископ залишив зібрання і виїхав з Вишні. Так розпочиналася справа, яка збурить всю Корону Польську і накладе відбиток на все подальше життя Роксолана.

Дзядуський діяв рішуче. По всій діоцезії було розіслано оголошення про еретичну діяльність Оріховського. У ньому попереджалося: якщо перемиський канонік не облишить думку про одруження, то зазнає покарання як банітований – його шлюб не визнаватиметься офіційною владою, а сам він буде вигнаний за межі діоцезії з позбавленням усіх майнових і станових прав.

Проте шляхетський сеймик виступив на боці Роксолана, позаяк дії єпископа порушували одне з найважливіших прав шляхетства – пряму підсудність лише польському королю. Він ухвалив рішення винести справу Оріховського на розгляд коронного сейму і доручив земським послам не допустити, аби шляхтич був засуджений через шлюб.

бутки сяноцької парафії вже йшлося), див.: *Penkala F. Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552. – S.22. Обтяження маестностей боргами завадило б їх конфіскації.*

На сеймику ж у Вишні Оріховський, крім прихильної шляхти, мав по собі і голос свого приятеля, місцевого священика – М.Кровіцького.

Сам перемиський канонік прийняв єпископський виклик. Він відіслав назад судовий позов єпископа з припискою, що буде боронитись скільки стане йому сили¹³⁴.

Перебіг подій на коронному сеймі у Пйотркові (15.V – 26.VII.1550 р.) докладно описаний самим Оріховським в «Анналах». Коротко згадаємо про основне. Посли земські, серед яких були і родичі Роксолана, наполягли на розгляді його справи в присутності короля. Оріховському було надане слово та, коли він почав говорити про целібат, це викликало бурю в рядах єпископів. Вони схопилися з місць, здійняли галас і зверталися до короля, щоб він не слухав промовця. Король через П.Кміту оголосив свою волю, аби Оріховський викладав свою справу, не зачіпаючи єпископів. Роксолан знітився і деякий час не міг відновити промову та заохочуваний своїми прихильниками і загальним войовничим настроєм присутньої шляхти, він спромігся закінчити свій виклад справи і прохав короля скасувати судові переслідування щодо нього. Король, за пропозицією сенату, відстрочив прийняття остаточного рішення.

Утім, єпископська партія відчула, що справа набуває небажаного гострополітичного характеру і здатна похитнути становище католицької церкви у країні взагалі. Відтак, була здійснена спроба домовитись полюбовно. Оріховського з шістьма товаришами було запрошено на переговори. Однак, радикальна партія не бажала миру. У товариші перемиському каноніку були обрані вожді реформаторів: всесильний литовський магнат і родич короля Миколай Радзивіл, Мартін Зборовський калішський, Миколай Брудзевський ленчицький, Рафал Лещинський брестський воєводи та найбільший прихильник Роксолана – Анджей Гурка, з двома синами. З ними пішов загрозово великий почет.

Єпископи були вражені цією демонстрацією сили і не спромоглися їй щось протиставити. Справа була передана на розсуд Я.Тарновського. У залагодженні її також активно брали участь П.Кміта та С.Мацейовський. Було ухвалено компромісне

¹³⁴ *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów, 1906. – S.20.

рішення: Оріховський не одружиться, доки не матиме офіційного дозволу папи римського. Крім цього, єпископи умовили Кміту не віддавати панну зі свого двору заміж за каноніка-вільнодумця.

Невдовзі Кміта видав С.Страшовну заміж, а єпископ Мацейовський посадив В.Кшчоновського до тюрми – відтак, Оріховський міг право вважати пйотрківську домовленість зірваною. Не дивно, що він також почав діяти. Гурка та Зборовські взялися підшукати Роксолану нову наречену. Нею стала 16-літня панна Магдалена, єдина дочка шляхтича краківського воєводства Яна Холмського (Хелмського).

Повернувшись з Кракова, Оріховський, у присутності своїх численних родичів і знайомих у Перемишлі, зрікся усіх прав священницьких і відіслав єпископу знаки свого сану¹³⁵. Невдовзі, 1551 р. на свято масляниці, і як писав сам Роксолан, в «найщасливіший день свого життя» (9 чи 19 лютого) він взяв шлюб із згаданою Магдаленою Холмською в Лсціне під Андрієвим (Jeźrzejów, 78 км на захід від Кракова) у Ремігіана Холмського, стрія панни, записавши жінці своїй оправу на двох дідичних сільцях: Баранчицях і Журавицях (тих, що під Пшеворськом)*.

Весілля відбулося у протестантському храмі-зборі, справлялося гучно і мало широкий громадський резонанс. Оріховський згадує, що йому навіть не вистачало часу, аби відповідати на усі вітальні листи¹³⁶.

Єпископ Дзядуський, який, здається, сподівався на дієвість сеймового компромісу, попервах розгубився. Утім, огов-

¹³⁵ Акт від 18.X.1550 р. про зречення від перемиської канонії і перебенди-бенефіції, а також від парафії сяноцької.

* Фактично, разом з рукою і серцем Роксолан передавав дружині всю свою родову спадщину. Це був досить поважний крок з боку чоловіка і, треба сказати, Магдалена Холмська виявилась гідної свого обранця. Подружнє життя чети Оріховських ніколи не було захмарене нерідкими у тодішньому шляхетському середовищі майновими чи будь-якими іншими суперечками.

¹³⁶ *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów, 1906. – S.28.

тавшись, викликав Оріховського на єпископський суд з трьома товаришами. Судовий процес мав відбутися не у збуреному діями бунтівного каноніка Перемишлі, а в Березові – укріпленій резиденції єпископа. Та підслідний, розуміючи чим загрожує йому подібна келійність суду, прибув у супроводі 300 вершників із кращих місцевих родів (за деякими даними їх було навіть 5000)¹³⁷.

Єпископ відмовився вести процес у такому небезпечному оточенні. Оріховський був засуджений заочно, його шлюб було визнано недійсним, сам він оголошений єретиком і приречений на вигнання із позбавленням усіх майнових і станових прав. Проте, заочне винесення вироку порушувало прийнятну польськими законами процедуру. Цим негайно скористався Роксолан.

Засуджений розвинув справді подиву гідну активність¹³⁸. Відразу після винесення вироку він склав протестацію, вписавши її 6 березня 1551 р. в книгу гродську міста Сянока, де урядовав один з його покровителів – Петро Зборовський (з ним Роксолан студіював у Падуї ще 1535 р.)¹³⁹. У квітні Оріховський прибив на дверях церкви в Пшеворську оголошення про взяття шлюбу та про мотиви цього кроку. У рідному Перемишлі, у кафедральному соборі при великому скупченні народу він зірвав виголошення єпископського вироку щодо себе і, натомість, виступив з палкою промовою проти всевладдя кліру. Доводи своєї невинності Роксолан передає на розгляд Краківської академії, а до папи римського пише знамениту «Супліку до найвищого

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Про справу Оріховського з Дзядуським стало відомо і знаному австрійському дипломату Зігмунтові Герберштейну, див. його лист від 9.V.1551 р.: *Dyaryusze sejmów koronnych* 1548, 1553 і 1570 r. – Kraków, 1872. – S.93.

¹³⁹ *Сяноцький гродський суд*. – ЦДІАЛ. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.16 (1549-1554). – Ч.1-2. – Р.362-363. Скаржитися саме в Сянок Оріховський їхав вже не уперше. Див. його протестацію проти дій єпископа Дзядуського від квітня 1550 р.: *Сяноцький гродський суд*. – ЦДІАЛ. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.16 (1549-1554). – Ч.1-2. – Р.201.

понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу»¹⁴⁰ (Базель, 1551). Можливо, також тоді створений і інший полемічний антипапський твір перемиського каноніка – «Антивавилон»¹⁴¹.

Окрім цього, Оріховський, який через шлюб породичався мало не з цілою західною Малопольщею, здійснює, разом з дружиною, об'їзд нових родичів і знайомих. Повсюдно їх приймають як законне подружжя, щиро вітають і напередобіи обіцяють підтримку¹⁴².

Однак королівська влада підтримала позицію офіційної церкви. Слід зазначити, що Оріховський як автор їдких листів,

¹⁴⁰ *Ad Iulium Tertium Pontificem Maximum supplicatio de approbando matrimonio a se inito*. На 21.II.1551 р. у краківській капітулі вже знано про написання цього листа, див.: *Andrzeja na Więcborku Zebrzydowskiego ... korespondencja z lat 1546-1553 z przydaniem Synodów r. 1547 i 1551... – S.302*. Отже, написаний він відразу після весілля.

Лист виданий разом із «De lege coelibatus...» і «Турчиками». Картина «шляхтич польський/руський проти папи римського» справляла враження на читачів (відтак рецепцію цього тексту зустрічаємо не раз і по смерті Роксолана). Звертає на себе увагу також теза автора про те, що папство принесло на православну Русь некорисні спотворення християнства (православ'я подається фактично як первісне, природне і чисте християнство). Суворий сарматський дух, який Роксолан протиставляє, хиткому політично крутійському Риму, також має явно «русинський» ґрунт (*a la* північне варварське королівство з жорсткими лицарсько/богатирськими-республіканськими чеснотами).

¹⁴¹ Текст «Антивавилону» не зберігся і знаний лише зі згадок в листах Оріховського, через що є сумніви чи був він таки написаний, чи лише планований. К.Кехлер має припущення про тотожність «Антивавилону» і твору «*Processus Orichovii*» (рукопис Бібліотеки Ягелонського університету №1888), який містить документи 1551 р. про справу Оріховського, див.: *Koehler K. Stanisław Orzechowski i dylematy... – S.266-267*.

¹⁴² У зв'язку із цим слід тлумачити дарунок С.Оріховському с.Воніковичі (Ваньковичі Самбірського р-ну?) при Великих Баранчицях у землі Перемиській відомим протестантським діячем Станіславом Стадницьким зі Зміграда, оформлений королівським привілеєм від 17.I.1555 р., див.: *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzyw polskich. – T.2. – S.6*.

спрямованих проти непопулярного у польської шляхти шлюбу короля Сигізмунда-Августа з литовською красунею Барбарою Радзивіл, та прихильник шляхетського контролю за діями монарха навряд чи міг сподіватись на доброзичливе ставлення до себе королівського двору. Офіційна церква ж, яка тільки-но погодилась на одруження короля з його обраницею, варта була вдячності монарха.

Король призначив прослідкувати за виконанням єпископського вироку Петра Кміту. Останній мав і особисті мотиви активно виконати таке доручення. Гостре перо Оріховського не обминуло і цього не завжди справедливого пана¹⁴³.

Проте, Кміта, як один з провідників шляхетства Руського воєводства, не міг не зважати на настрої останнього. А шляхта вирішила боронити свого улюбленця, ухваливши навіть перевозити Роксолана під охороною озброєного табору. Тож Кміта виявляв обережність, чекаючи скликання чергового коронного сейму, який відкрився в Пйотркові (2.II – 11.IV.1552 р.).

Цей сейм і перебіг подій навколо власної справи Оріховський також докладно описав в «Анналах»¹⁴⁴. Ця автобіографічна хроніка, а також не раз вже згадуване дослідження Л.Кубалі, й послужать нам основними джерелами у розгляді цього мабуть-таки дійсно доленосного для Роксолана епізоду.

Напряга між світським і духовним станами далася взнаки відпочатку сейму. Ворожість шляхти до партії єпископів була засвідчена низкою демонстративних дій. Я.Тарновський дуже холодно прийняв Я.Дзядуського, який зайшов його привітати. Відвернувся гетьман, не подавши руки. На церковній службі в

¹⁴³ Див. цікавий розбір листа Оріховського Я.Пшилуському з 1547 (ймовірно) року (*Orichoviana. Opera inedita...* – P.99-112) польським класиком досліджень клієнтели – А.Мончаком: *Maćzak A. Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w.* – Warszawa, 2000. – S.267-274 (§ «‘Quod servitus, si hoc est clientela?’: Stanisław Orzechowski – klient rozczarowany»). Оріховського Мончак наводить як приклад «клієнта розчарованого» (патронатом П.Кміти) і доводить що згаданий лист писався як праця, яку планують видати.

¹⁴⁴ *Orzechowski S. Kroniki Polskie od zgonu Zygmunta I-go.* – Warszawa, 1805. – S.129-153.

присутності короля деякі шляхтичі відмовлялись приймати святі дари з рук священників, а Рафал Лещинський слухав службу, не знімаючи капелюха.

Думки учасників сейму щодо справи Оріховського та судівництва церкви взагалі розподілились наступним чином. По-перше, найбільш радикальну позицію обстоювала посольська ізба, де, серед земських послів було чимало прихильників нововірства. Вона наполягала на ліквідації церковного судівництва. Вождем її був Рафал Лещинський, обраний маршалком Ізби.

Друга позиція була представлена сенатом, серед членів якого переважала думка про «направу», виправлення й жорстке дотримання існуючих законів про розподіл прерогатив світського і духовного судів та збереження імунітетних прав шляхти щодо вироків, визначених останнім. Речником її був великий коронний гетьман Ян Тарновський, що заявив – тут йдеться не про «побожність», а про «вольність».

Третю партію склали самі єпископи разом із П.Кмітою. Вони нічого не вимагали, вважаючи справу Оріховського вже вирішеною, що потребує лише виконання вироку. Обговорювати ж права духовних із мирянами вони також не бажали. Тому ця партія удалася до тактики мовчазного ігнорування усіх закидів, котрі лунали на їх адресу, сподіваючись, що сейм скінчиться і все залишиться як було. Крім цього, вони вжили заходів для недопущення на сейм основного винуватця збурення, самого Оріховського. На шляхах до Пйотркова на нього чатували засідки.

Вирішальне значення мала позиція у цих суперечках короля, але він зволікав із рішенням. Відтак, тактика єпископів не принесла бажаних результатів. Шляхта і світські сенатори були єдині у думці про неправомірність засудження Оріховського. Мовчанка єпископів лише робила ворожих їм ораторів чимдалі розкутішими і агресивнішими. П.Кміта та родовиті єпископи почувалися недобре, виступаючи проти своєї шляхетської братії і склали вину за гостроту, котрої набув цей конфлікт на Я.Дзядуського. Тому, коли Оріховський, уникнувши засідки, все ж прибув на сейм і виявив бажання порозумітися з єпископ-

ською партією, був прийнятий прихильно. Перемогла думка пожертвувати Дзядузьким, який, мовляв, виявив у справі Роксолана некомпетентність.

Оріховського викликали на засідання синоду, де він оголосив своє визнання віри*, отримав розгрішення на один рік з тим, щоб остаточне рішення прийняв папський суд в Римі. Роксолан навіть був поновлений у духовному сані і допущений до таємних нарад зі справ оборони прав духовенства.

Досить ймовірно, що залагодження справи з Оріховським дало насагу єпископській партії йти до кінця у відстоюванні прав духовних на Пйотрківському сеймі. Врешті-решт, по двох місяцях суперечок, і король вирішив підтримати церкву, врахувавши також позицію сенату і це вирішило справу. Радикально налаштованій шляхті вдалося лише досягти річної відстрочки у поновленні в повному обсязі судівництва духовних¹⁴⁵.

Таким чином, Оріховський, проявивши неабиякий талант політичного агітатора та релігійного полеміста і, справою довівши, відданість власним принципам, здавалося, досяг офіційного визнання своєї позиції і міг, нарешті, зажити у злагоді із собою і світом. Але світ «спіймав його», використавши як оту Парисову путівочку. Духовний і політичний ландшафт навколо Роксолана змінювався на очах, протиборство ортодоксальної церкви і нововірців у Речі Посполитій набувало чимдалі гостріших форм,

* Синод католицької церкви у Пйотркові, скликаний 8.VI.1551 р., прийняв текст символу віри авторства С.Гозія. На ньому й мали присягати католицькі священники. Текст символу віри (не цілком тотожний Гозієвому), на якому присягнув Оріховський виходив друком у 1561 і 1562 рр. (про що буде далі).

¹⁴⁵ Біскупам заборонялося оголошувати інфамію (позбавлення честі) шляхтичам та вимагати від світських влад виконання оголошеного вироку. Цей стан надалі постійно пролонговувався наступними сеймами допоки сейм 1562-1563 рр. не узаконив таке саме статус-кво, див.: *Sucheni-Grabowska A. Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski. 1520-1562.* – S.310. Взагалі, Л.Гурницький писав про сейм 1552 р., що «на тому сеймі нічого не постановили», крім традиційної ухвали про податки, див.: *Górnicki L. Dzieje w Koronie Polskiej.* – S.53.

а відтак гуманіст опинився між двома вогнями і через це не було йому спокою до скону.

2.4. Дон Кіхот гуманізму або невизнаний апостол контрреформації

Останній період життя Роксолана наповнений драматичною і виснажливою боротьбою за свої ідеали та право жити відповідно до заповідей власного сумління. На цьому шляху його чекало чимало втрат та основним своїм принципам він залишався вірним до останку.

Отже, після пйотрківського сейму Оріховський опинився на самоті зі своїми проблемами. Радикальна шляхта була розчарована його угодовством і чимало протестантських благодійників-меценатів Роксолана відсахнулися від нього (до того ж ще 1551 р. помер А.Гурка). Ця втрата якоюсь мірою компенсувалася полагодженням старих патронімічних стосунків родини Оріховських з П.Кмітою, щоправда, останній помер у 1553 р., та подальшим зближенням з домом Тарновських. Я.Тарновський навіть виплачував Роксолану певну грошову пенсію (син гетьмана – Я.-К.Тарновський – також продовжував виплачувати Оріховському таку пенсію¹⁴⁶).

Крім того, здається, «осиротілий» клієнт пробував нав'язати стосунки і з новим перемиським старостою (заступив на цій посаді П.Кміту, померлого 1553 р.) і краківським воєводою (з 1561 р.) Спитком Йорданом (Вавжинець-Спитек Йордан, 1518-1568) герба Тронби. Цьому «гербовому брату» роду своєї матері Роксолан 1563 р. дедикував «Розмову навколо

¹⁴⁶ Не виключено, що після 1564 р., коли у «Квінкунксі» Оріховський ще згадує про таку пенсію, стосунки з Я.-К.Тарновський «дали трищину». Зокрема, під 1565 (?) р. є звітка, що «пан Тарновський» був у захваті від якихось (Ротундуса?) «книг проти Оріховського», див.: *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich.* – Т.1. – S.125.

екзекуції»¹⁴⁷. Мав Оріховський зв'язки і з іншими спадкоємцями Кміт – Стадницькими, Барзами (Бажами) і Гербуртами.

Відносини ж жонатого ксьондза із церковною ієрархією так і не набули ширості. Цілком зрозуміло, що безпосередній зверхник перемиського каноніка – єпископ Я.Дзядуський, який був привселюдно ославлений справою Оріховського, не міг йому цього пробачити. Неприятлива для Роксолана атмосфера в діоцезії тривала до 1560 р., коли єпископську кафедру обійняв Валента Гербурт (1524 – 1572)*, представник близького Оріховським старого роду Руського воєводства (з давніх німецьких переселенців)¹⁴⁸. Він ж бо із братами колись супроводжував Оріховського на отой вирішальний для нього пйотрківський сейм 1552 р.

Пам'ятаючи про досить поблажливе ставлення до себе краківського єпископа С.Мацейовського (помер наприкінці 1550 р.), Оріховський пробував налагодити стосунки з його наступником – Анджеєм Зебжидовським (йому Роксолан написав розлогого листа від 11 листопада 1551 р.) і в «Анналах»

¹⁴⁷ Сухені-Грабовська вважає, що саме Йордан, як затятий супротивник екзекуційного руху, і надихнув Оріховського взятися за цей твір, див.: *Sucheni-Grabowska A. Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski. 1520-1562. – S.357.*

* По смерті Я.Дзядуського, дуже коротко у 1560 р. (5 місяців – з березня починаючи) біскупом перемиським став *Філіп Падневський* (1510 – 1572), того ж року він переведений на краківську єпископію. Обставини переходу влади в перемиській діоцезії до В.Гербурта (Роксолан у автобіографії називає його наступником Дзядуського, і дякує за підтримку на Варшавському синоді у березні 1561 р.) були такі: по смерті Дзядуського, 1559 р. В.Гербурт стає адміністратором діоцезії; 1560 р. отримує королівське призначення перемиським єпископом, яке було підтверджене і папською консисторією, і з 15.Х.1560 р. обійняв цю посаду на стало.

¹⁴⁸ Ймовірно, він також був прихильником унії з православ'ям, адже у складі польської делегації до Риму на Тридентський собор у 1562 р., де В.Гербурт мав статус королівського посла, бачимо і православного владика – перемиського єпископа (1549-1584) Антонія Радиловського, див.: *Dzieduszycki M. Piotr Skarga i jego wiek. – S.78* (тут єпископа названо не Антоній, а Яків).

представив як свого союзника¹⁴⁹. Крім того, Роксолан міг розраховувати на підтримку свого родича – біскупа куявського Яна Дрогойовського (бл.1505 – 25.VI.1557). Його прагнення знайти якесь порозуміння із протестантами Оріховський славив у своєму життєписі цього біскупа¹⁵⁰.

Щодо інших князів церкви, вони воліли якщо не забути особу, яка була причетна до спроб підваження їх авторитету, то принаймні відсунути її на задній план. Відтак, відсутність підтримки з боку церковних властей погано позначилася на ході у Римі справи Оріховського щодо визнання законності взятого шлюбу. Її, фактично, поклали під сукно (чи то конкретний розгляд потопав у славнозвісній тяганині папських судів). До цього ж, Оріховському довелося чи не самотужки нести чималі судові витрати, бо його звернення до короля, до М.Радзивіла та до інших можновладців, які колись обіцяли йому допомогу, не мали ефекту.

Крім цього, слід згадати, що в цей час зростає родина Оріховських. Роксолан стає батьком трьох синів – Андрія, Станіслава та Ремігіана¹⁵¹ та двох дочок – Ганни та Софії, а відтак має дбати про добробут і забезпечення спадкових прав своїх нащадків.

Не дивно, що в цей «післяпйотрківський» час Роксолан пише менш революційно, а теми вибирає або напряму дотичні до особистої справи, або більше хлібно-панегіричні. Так, у 1553 р. в Кракові була видана його промова до польської шлях-

¹⁴⁹ Про те, що Зебжидовський, справді, ставився із співчуттям до справи Оріховського свідчить і лист Анджея Патриція-Нідецького до Роксолана від 17.XII.1551 р. У ньому відправник доносив до адресата слова краківського біскупа про те, що той не може нічого злого зичити Роксолану, бо високо цінує його науку і прив'язаність до католицької церкви та пам'ятає, що він, власне, родич дружини перемишлянина.

¹⁵⁰ Текст цього життєпису (1557?) не зберігся і знаний лише за згадками А.Моджевського.

¹⁵¹ *Оріховський Ремігіан* – народився 1557 р., 3-й, молодший син С.Оріховського. Поборца мит (1596), підсудок (21.I.1597, 1601, 14.IV.1603), а згодом суддя перемиський (6.III.1604, 1606, 16.II.1607), підвоєвода перемиський (20.VI.1605).

ти щодо зацності прав польських¹⁵². Вона відкриває видання монументального зібрання законів Польського королівства «*Leges et statuta regni Poloniae*» / «Закони і статuti Королівства Польського» (Краків, 1553), укладеного давнім приятелем Роксолана – Якубом Пшилуським.

У цій промові Оріховський, якого Пшилуський у власній передмові до цього ж твору поставив на чолі ораторів Польщі, твердить, що Корона Польська – то виняткова ідеальна держава, з найвищим ступенем вольності, закріпленням юридично. Саме ця вольність стала вирішальним фактором приєднання до Польщі багатьох сусідніх країв, у т.ч. і Русі (теза, що не зброєю, а волею приєднано Україну до Польського королівства, мала довге відлуння і була одним з аргументів на користь Люблінської унії 1569 р.)¹⁵³. Знання шляхтою права Роксолан вважає підґрунтям для збереження вольності, бо темним людям легко нав'язати викривлені інтерпретації, спрямовані на приватну користь. Останнє, на думку перемишлянина, є найбільшою загрозою для устрою Польщі¹⁵⁴.

¹⁵² *In leges et statuta regni Poloniae ab Jacobo Prilusio digesta ad equites Polonos oratio.*

¹⁵³ Ось мовою оригіналу: «[Провінції злучені з Короною Польською едналися радше вольністю, аніж зброєю. Русь] Чи гадаєте, що Русь – королівство <Regnum> дуже розлоге і потужне, більше з побоювання перед вашою збройною перевагою аніж з прагнення вольності стала вашою провінцією? Огляньтеся довкола на кордони Польщі, розважте сили вашого Королівства, побачите, що плем'я <genus> ваше не поширюється поза Карпатські гори і поза Віслу, і щодо потуги і розлогості Русі чисельність нашого племені є незначною». Далі ідуть згадки інших регіонів, із власною історико-політичною традицією, підлеглих Короні Польській (Прусія, Литва, Помор'є, Мазовія, Жмудь, Волощина, Сілезія).

¹⁵⁴ Роксолан, як відомо, вельми неприязнено ставився до римського права, яке вважав опорою абсолютизма і тиранії. Про це він писав у 1548 р. у «Промові на похоронах короля Сигізмунда», через це він розійшовся і Петром Роїзієм, іспанським правником, який прибув до Кракова 1542 р. і спочатку викладав у Ягелонському університеті саме римське право (про цю полеміку див.: *Fialkowski T. Orzechowski i*

Із розрахунком схилити до себе короля того таки 1553-го року вийшов «Панегірик на весілля польського короля Сигізмунда-Августа»¹⁵⁵. Його текст побудований як оповідь-звіт очевидця про «велику подію» неprisутньому на тих урочистостях у Кракові 29-30 липня 1553 р. Я.-К.Тарновському. Причому, Оріховський акцентує, що то сприйняття не античного софіста («афінського Ісократ»), але «варвара і письменника польсько-го». Маску «простака» він у своїх творах надалі одягатиме все охочіше.

Цікаві міркування Оріховського про антитурецьке значення шлюбу Сигізмунда-Августа з Катариною Габсбург. Звертають на себе увагу і близькі українській традиції тези про те, що Сарматія звичаї з Італії перейняла, а науку – з Греції та вказівки на квазіорієнтальну любов поляків до розкоші (згадка, що весілля короля за блиском вирає перед урочистим в'їздом султана Сулеймана у завойовану угорську Буду 1529 р.).

Утім, король, як відомо, швидко охолонув до нової дружини (вона так і не народила йому омріяного спадкоємця). Відтак, особливих дивідендів співець його шлюбу при дворі не отримав¹⁵⁶.

Мляво реагував король і на історіографічну ініціативу Оріховського – написання вже не раз згаданих «Анналів» або

Rojzjusz. Kartka z dziejów polemiki staropolskiej // Prace Polonistyczne. – Seria XVIII (1972). – Łódź, 1972. – S.193-199).

¹⁵⁵ *Panegyricus Nuptiarum Sigismundi Augusti Poloniae Regis. Priore correctior et longe locupletior.* – Cracoviae, [21.VIII.]1553. Перевидавався разом із весільним панегіриком Я.-К.Тарновському з 1558 р. (Краків, 1605). Про цей твір Оріховського нещодавно згадав дослідник малюнків на вавельських гобеленах, спеціально замовлених до цього весілля (і описаних Роксоланом), див.: *Fabiański M.* Książd Stanisław Orzechowski i swawolne dziewczęta wobec opon Zygmunta Augusta na Wawelu // *Terminus.* – R.XIII (2011), z.24. – Kraków, 2011. – S.41-69.

¹⁵⁶ Можливо, в зв'язку із цим Оріховський написав листа від 3.IX.1553 р. Фердинанду I Габсбургу, королю римському, угорському і чеському. У ньому автор розхвалював цей свій весільний панегірик (котрий і доданий до послання), див.: *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich.* – T.1. – S.95-96.

«Кронік Польського королівства від смерті Сигізмунда I» (1553/1556). Це була хроніка перших років панування Сигізмунда-Августа; з семи (?) її порічних розділів збереглося п'ять перших (з 1548 до 1552 рр.)¹⁵⁷. Ця праця так і залишилася незавершеною та вийшла друком лише зусиллями Я.-Щ.Гербурта у 1611 р.¹⁵⁸.

Крім прагнення представити власну справу як подію загальнодержавного значення, цікава спроба «Анналів» прищепити королю думку, що у нього багато спільного з Оріховським. Адже, мовляв, обидва вони стикнулися з несприйняттям суспільством (чи то частиною суспільства) їх шлюбу (у випадку Сигізмунда-Августа йдеться про одруження з Барбарою Радзивіл).

¹⁵⁷ Бібліотека Курницька Польської Академії Наук у Познані (далі – *Bibl. Kórn.*) – Rps 262: «*Annales Stanislai Orichovii ab excessu Sigismundi I-mu*». Наприкінці тексту віднобовано, що «*Annalis quinti*» / «річник п'ятий» закінчено 24.VI.1556 р. Отже, чи були ті 6-й (за 1553 р.?) та 7-й (за 1554 р.?) річники? Крім того, є лист з 1.X.1556 р. А.Моджевського до Оріховського, де він пише: «...Знаю, що пишеш історію справ громадських. Але, прошу тебе, відклади усі справи на інші часи. Візьмися за те, що зараз є найважливішим і найбільш необхідним...» (цит. за: *Kot S. Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej w. XVI. – Kraków, 1919. – S.158*). Згодом, у листі до Анджея Дудича від 25.VII.1566 р. Роксолан пояснював – «зараз настали обставини, котрі пристало вірніше у забуття закопувати», через це він як історик «стратив серце і занехаяв працю» (*Orichoviana. Opera inedita... – P.661*).

Кехлер взагалі приймає за рік написання «Анналів» 1553 р. (див.: *Koehler K. Stanisław Orzechowski i dylematy... – S.316*). 1553 р. це рік написання листа Оріховського до короля Сигізмунда-Августа, в якому згадано про працю (завершення праці?) над «Анналами» (див.: *Orichoviana. Opera inedita... – P.422-423*). Отже, робота над хронікою Оріховського тривала принаймні від 1553 до 1556 рр. (перший етап – 1553-го; а після видруку хроніки Кромера у 1555 р. плюс, можливо, й у зв'язку із новим витком справи з одруженням Роксолана – другий етап – у 1556-му?), а може і в ще ширших хронологічних рамках.

¹⁵⁸ *Annales Stanislai Orichovi Okszi. – Dobromili, 1611.*

Цікаво, що Оріховський добре уявляв собі «маніпулятивні» можливості історіографії. У своїй найбільш методологічно «просунутій» праці зі схилку життя – «Політії Польського королівства» – він зауважив (про язичницьку дохристиянську наукову традицію) «спочатку поети, потім оратори, насамкінець історики, своїми солодкими ритмами і словами вдячними, та оповідями правді подібними» заохотили, відведених від правди людей, до брехні і явного шахрайства.

Крім цього хроникарського досвіду продовжив Оріховський вправлятися і у «біографічному» жанрі. Так, у 1558 р. побачив світ весільний панегірик Яну-Криштофу Тарновському, сину Роксоланового патрона Я.Тарновського¹⁵⁹. Саме весілля відбулося ще 1555 р. і затримку з публікацією свого панегірика Оріховський витлумачив як прагнення більшої об'єктивності. Крім того, він акцентує на міжнародному значенні події (вважає, що інформація з життя найславніших родів сприятиме кращому іміджу Польщі в Європі). Найбільше уваги у цьому творі приділено власне батькові молодого – Я.Тарновському. З мотивів незнаних за пізнішим «Життям і смертю Яна Тарновського» цікава згадка цього магната як бібліофіла і збирача великої бібліотеки (на середину XVI ст. це вельми нова риса опису «справжнього» можновладця)¹⁶⁰.

Утім, можливо, панегірик Тарновським 1558 р., був для Оріховського зайвим приводом забезпечити свій тил. Адже 1556-1560 рр. його становище знову стало вельми хитким.

¹⁵⁹ *Panegyricus nuptiarum Joannis Christophori Tarnovii comitis, a Stanislao Orichovio Roxolano scriptus.* – Cracoviae, 1558. Перевидавався разом із весільним панегіриком Оріховського королю Сигізмунду-Августу з 1553 р. (Краків, 1605).

¹⁶⁰ Може бути, цю «тему» після Тарновських успадкували їх родичі-спадкоємці – князі Острозькі. Адже, у Шимона Пекаліда (панегіриста також і Тарновських) в «*De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor*» / «Про Острозьку війну під П'яткою проти низовців, книг чотири» (Краків, 1600) маємо пасаж про те, що в Острозі «*квітне Бібліотека зібрана з немалою працею, біблія свята друком поширюється, постає великий книг достаток*».

Єдиним ж бо, що з 1552 до 1556 рр. могло втішати Роксолана було те, що, як сплинув рік, на котрий поширювалась дія пйотрківського розгрішення, примас Миколай Дзержговський продовжив термін цього розгрішення на необмежений термін – до прийняття папським судом остаточного рішення. Зрештою, 1555 р. сейм постановив вислати до Риму посольство на чолі із каштеляном сандомирським і маршалком надвірним Станіславом Мацейовським, котре повідомило б папу про існуючі в Польщі труднощі, що стосувались релігії, і подало б йому пропозиції виходу з цієї ситуації (пропонувалося: впровадити польську мову до літургії; допустити приймання евхаристії «із келихом» – хлібом і вином; надати можливість шлюбу для священників)¹⁶¹.

Хоча це посольство було неуспішним, Оріховський потроху починав звикати вважати мовчання Риму за знак згоди. Тим відчутнішим для нього став удар, коли дійшла вістка, що на синоді в Ловичі (6 вересня 1556 р.) примас скасував своє розгрішення для Роксолана. Слід зауважити, що зроблено це було за пропозицією папського легата Алоїзіо Ліпомані, який взагалі уславився в Польщі своєю безтактністю¹⁶².

Оріховський був у розпачі, котрий, при такій діяльній натурі, швидко перейшов у лють проти тих, хто, як він вважав, ошукав і зрадив його. Роксолан виявив готовність заради помсти об'єднатися з будь-яким ворогом офіційних ієрархів, а своє майбутнє пов'язати з православно-руськими колами¹⁶³. У

¹⁶¹ Sucheni-Grabowska A. Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski. 1520-1562. – S.314.

¹⁶² Оріховський з метою схилити цього папського посланця на бік своєї справи написав 1556 р. твір-промову «*Ad Aloysium Lippomanum pro vita pudica*» / «До Алоїзіо Ліпомані про цнотливе життя» (нині втрачена) та виголосив її у Ловичі. Її Ліпомані сприйняв без захвату (промовчав, але згодом твердив, що не може просувати справу Оріховського перед папою, через особисті образи).

¹⁶³ Жукович П. Кардинал Гозий и польская церковь его времени. – СПб., 1882. – С.207; Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów, 1906. – S.40; Starnawski J.

листі до Дзядуського від 9 вересня 1556 р. він заявляє: «Втечу на схід, який вами [себто католицькими ієрархами – Д.В.] ображається і переслідується, втішуся на лоні православної церкви, де з рідною Руссю буду підтримувати святе спілкування і після смерті буду чекати воскресіння тіл з мертвих і майбутнього життя».

Зброєю у протистоянні з церковною владою гуманіст природно обрав перо. Вістка про новий твір Роксолана «Розлучення з Римом» («*Repudium Romae*»¹⁶⁴) швидко розлетілась по королівству¹⁶⁵. Це змусило церковну владу схаменутись і відступитися від жорсткої лінії по відношенню до Оріховського (велику роль медіатора тут зіграв біскуп куявський Я.Дрогойовський).

Окрім цього, як вважав М.Сумцов, не останню чергу в поступливості католиків відіграв і мотив небажання допустити появи у православної партії такого досвідченого ідеолога і

Wstęp // *Orzechowski S. Wybór pism.* – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1972. – S.XXXVII.

¹⁶⁴ У листуванні Оріховського згадка про нього з'являється у листопаді 1557 р.

¹⁶⁵ Крім того, Оріховський був автором злостивого коментаря до присяги біскупів «*Explicatio iuramenti quod episcopi Regni Poloniae Papae praestare solent*», оприлюдненого з антипапським твором «*De primatu papae*» (жовтень 1558, без зазначеного місця друку – реально ж у цитаделі протестантів – Пінчові). Його широко обговорювали у кулуарах Пйотрківського сейму 1558/1559 рр. Оріховський представив єпископів як своерідну «п'яту колонну» у державі, папських шпигунів. Можливо, такі погляди слід розцінити як підтримку ідеї «національної церкви» та незалежного польського патріархату, дискусія про який на той час була дуже злободенною.

Цікавий також лист Оріховського (з серпня 1559 р.?), де він дає таку історичну схему антипапської боротьби – «сперше в Греції, потім у Чехії, насамкінець у Німеччині і в Англії людям святим і добрим він [себто папа римський] поля не втримав [себто у боротьбі поступився]» і сподівається що в Польщі буде так само, див.: *Koehler K. Stanisław Orzechowski i dylematy...* – S.377. Отже, Реформація – починається з православ'я!

полеміста, яким був Роксолан¹⁶⁶. Гадаю, що таке твердження, хоча і обумовлене радше «православною відданістю» взірця ХІХ ст., має під собою певний ґрунт. Так, слід мати на увазі, що патрон Оріховського Я.Тарновський (на нараду до якого хутко зібралися незадоволені рішеннями синоду у Ловичі 1556 р.¹⁶⁷) мав найкращі стосунки з українською аристократією. На той час коронний гетьман тільки-но (1553) видав свою дочку за неофіційного вождя православних – кн. Василя-Костянтина Острозького. Відтак, якби католики у справі перемиського каноніка виявилися б непоступливими, він міг удатися під покровительство Софії Тарновської, яка отримала у посаг величезні маєтки Тарновських на Галичині, а якби й це не врятувало гуманіста від переслідувань, він міг податись до князівського двору в Острог і, хтозна, чи не відносили б сучасні підручники початок діяльності острозького культурного гуртка, а з ним і Першого українського відродження до середини, а не до кінця ХVІ ст.¹⁶⁸.

Утім, як вже мовилося, католицькі ієрархи отямалися і з усіх боків стали впливати на бунтівного каноніка, аби він відкликав з друку і знищив свій твір та залишався вірним офіційній церкві, обіцяючи натомість не підтримувати ніяких ворожих дій щодо нього у Польщі і дбати про прийняття позитивного рішення у його справі в Римі. Відтак Оріховський, який гадав, що все роблене ним має за мету благо католицизму і християнства взагалі, погодився на новий компроміс і знищив свій полемічний твір.

¹⁶⁶ Сумцов Н.Ф. Станислав Ориховский // Киевская старина. – К., 1888. – Ноябрь. – Т.23. – С.229.

¹⁶⁷ Жукович П. Кардинал Гозий и польская церковь его времени. – С.243.

¹⁶⁸ Про проострозькі симпатії близького до Оріховського середовища може свідчити твір «*Rozprawa przygody starego żołnierza*» (Краків, 1595), який приписують В.Гербурту. Цей текст славив полководницькі таланти кн. К.І.Острозького. Сам Роксолан згадував В.-К.Острозького – «зятя» Я.Тарновського, з повагою, але не детально, у панегірику на честь шлюбу Я.-К.Тарновського (Краків, 1553). У «Житті Яна Тарновського» (1561) Оріховський згадав і К.І.Острозького з-поміж славних гетьманів доби Я.Тарновського, але також без деталей.

Тоді ж з'являється і антилютеранський трактат «Про хрещення Християнське проти хрещення Лютеранського книга Оріховського-русина священножонатого»¹⁶⁹ (1558), що залишився в рукописі¹⁷⁰ (це підсилює сумнів, що завдяки йому Оріховському вдалося порозумітись з католицькими ієрархами). Цікава виважена тональність твору, де автор виступає більше як вчений, ніж як полеміст. Можливо, такий самий «вчено-експертний» характер носила і втрачена праця Оріховського «Медіатор або про Християнську Церкву»¹⁷¹ (1560). Обидва твори свідчать, що антипротестантський запал 1560-х рр. не був «раптовим» для автора «Химери». Зрештою, навіть у справі із власним шлюбом Оріховський (див. лист до Кромера з 1557 р.) вже не наполягає на тому, щоб католицький священник залишався священником у разі одруження, а пропонує вважати, що із одруженням, священник повертається у стан до прийняття священницького посвячення.

Однак цим справа Роксолана не скінчилася, бо його дії вже мали надто значний розголос. До того ж, якщо польські ієрархи були схильні порозумітись з гуманістом, то римська курія, очолювана суворим папою Павлом IV, трактувала його як еретика і внесла ім'я Оріховського у відповідний реєстр. Місцеві ж нововірці також уже гадали, що, нарешті, письменник зробив свій вибір на користь протестантизму. Відтак, ім'я Оріховського повсюдно набувало небажаного для нього самого звучання. Усе це залишало Роксолана на самоті із власними труднощами.

Такий невтішний для Оріховського стан речей протривав до 18 серпня 1559 р., коли врешті-решт помер папа Павло IV,

¹⁶⁹ «*De baptismo Christiano contra Luteranos baptistas liber Orihovii Rutheni sacrouxorati*» (рукописний кодекс «*Controversiarum liber*», наприкінці якого вміщений цей твір Оріховського містить також тексти С.Гозія та М.Кромера, див.: *Biblioteka Ossolińskich*. – Rkps 636).

¹⁷⁰ Його фактично перше відчитання у науковій літературі див.: Koehler K. Stanisław Orzechowski i dylematy... – S.357-368.

¹⁷¹ «*Mediator seu de Ecclesia Christiana*». К.Кехлер припускає, що «Медіатор» повністю розчинився у тексті «Химери» (через що Оріховський і відмовився від його окремої публікації).

який стояв на перешкоді його порозуміння із католицькою церквою. На другий місяць після смерті цього римського понтифіка Роксолан знов подав свою справу до розгляду церковних властей. Новий папський легат Бернардо Бонджованні отримав інструкцію з'ясувати сутність справи, при чому Оріховського вже трактовано якщо і як порушника, то менш винного, бо він «поятієм жони тільки грішить, але з еретиками диспутує»¹⁷². На Пйотрківському сеймі (20.XI.1558 – 8.II.1559) з промовою на захист Роксолана виступив Ян Збонський (Zbąski), син плочького каштеляна, посол від Сандомирського воеводства¹⁷³.

Ймовірно, сприяла Оріховському і зміна примаса в Польщі – померлого 1559 р. М.Держговського заступив Ян Пшерембський (1510 – 12.I.1562), племінник симпатичного Роксолану Самуеля Мацейовського. Новий примас був прихильником підвищення ученості католицького кліру, патрунував Б.Гербесту, що також могло схилити його до толерування автора «Химери».

Роксолана було покликано на синод польської католицької церкви, котрий зібрався у Варшаві 13 березня 1561 року задля вибору чергових послів на Тридентський собор. Тут він виголосив промову в обороні прав стану духовного і, хоча не все в ній припало до смаку присутнім*, синод визнав його

¹⁷² Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów, 1906. – S.45.

¹⁷³ *Pamiętki z dziejów dawnej Polski.* – T.1. – Poznań, 1843. – S.21-31. Промова датована 1559 р., день і місяць не зазначені. До речі, тут Оріховського окреслено як «декана перемиського», отже цієї посади (чи бодай титулу) він 1551 р. не позбувся.

* Промова ця «*Pro dignitate sacerdotali*» / «Про гідність стану священницького» (видана в Кракові у 1561 р. та в Кельні у 1563 р.) мала особливе значення для виховання українських православних полемістів, бо згадується З.Копистенським в його славнозвісній «Палінодії». Справа в тому, що у ній Оріховський повторив свої аргументи на користь православ'я та погрозки пов'язати з ним свою долю.

правовірним католиком, а папський легат обіцяв, що буде старатися у його справі в Римі¹⁷⁴.

З тез промови «Про гідність стану священницького» цікаві акценти нової програми Роксолана як правовірного католика. У справі його одруження – це наголос на тому, що він склав священницькі повноваження до одруження (Роксолан уживає як аргумент метафору дороги, яка та сама як в один бік – до священства, так і в інший бік – від священства до статусу світської особи), а отже єретиком він ніколи не був. А у справі ставлення до духовенства – акцент на його цементуючому значенні для держави, відтак протистояння єресям – це шлях до порядку і миру-спокою.

Ухвала варшавського синоду дала Оріховському насагу для нового вибуху творчої активності. Л.Кубаля вважає, що він почувся ніби старозавітним пророком, зрозумівши визнання свого правовір'я – після стількох поневірянь – як Божу санкцію вірності своїх ідей. З цього часу Роксолан і живе як пророк, часто-густо сам один протистоячи всьому навколишньому світові¹⁷⁵.

Мислитель починає власну війну з єресями у Речі Посполитій. Його ідеї оновленого католицизму, зодягнуті у яскраву і дохідливу літературну форму, здобувають йому більше клопоту, аніж вдячності сучасників, та він уже перестав зважати на будь-які перешкоди.

¹⁷⁴ Нунцій Бонджованні, який назвав цю промову «пречудовою», дотримав слова і просив папу за Оріховського. Пій IV дозволив звільнити Роксолана від звинувачень у ересі (5.VII.1561). Про добрі стосунки нунція з вільнодумцем із Перемишля свідчить і лист Оріховського до Бонджованні від 23.XII.1561 р. У ньому Рокослан висловлював втіху щодо примирення з офіційною церквою та ділився планами написання «Химери», див.: *Materyaly do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*. – Т.1. – S.112-113. Бонджованні дедиковане і видання згаданої промови «Про гідність стану священницького».

¹⁷⁵ *Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce*. – Lwów, 1906. – S.46. Гадаю, що теза про самотність старого Роксолана дещо перебільшена. І наприкінці життя прихильників у нього було таки чимало.

З цього останнього періоду життя Оріховського залишилось чимало як друкованих праць (почасти, здійснених завдяки «просуванню» нового «столичного» приятеля Роксолана – Якуба Гурського (бл.1525 – 1585)), так і творів епістолярного характеру. Серед перших згадаємо передусім славнозвісну «Химеру або про ганьблячу Польське королівство секту Станкара»¹⁷⁶. Вона була спрямована проти вчення італійського емігранта-протестанта Франциска Станкара (Франческо Станкаро, 1501 – 1574). Написану ще 1560 р., її видали 1562 р. (передмова – від 17 травня) у Кракові, а вже наступного 1563 року перевидали в Кельні. Спонуляризований єзуїтами на Тридентському соборі, цей твір широко розійшовся по всій Європі.

«Химера» є найбільшим і найрезонансним антипротестантським текстом Оріховського. Автор тут охоче вдається до театралізації представлення релігійної полеміки. Себе він алегорично представив у вигляді «воїна християнського» і водночас античного Беллерофонта – переможця монстра-Химери. Акцентована опозиція «русин – проти чужинця» зайвий раз наголошувала на включеності Русі до «вітчизни» громадян Корони Польської (взагалі теза про чужість, неприродність та імпортованість будь-яких ересей для, так би мовити, «доброї старої Сарматії» стає для Роксолана постійним мотивом).

Станкар був досить зручним опонентом для Оріховського, бо до нього мали претензії і впливові кальвіністи та інші нововірці (мантуанець твердив, що Христос є посередником між Богом і людьми лише у своїй людській іпостасі, а у божій – рівний Богу). Його засуджували на іновірських синодах у Пінчові 1555 і 1559 рр., а 1560 р. – на такому ж синоді у Ксьонжі – навіть анафемували. Сам Оріховський почав «критику» цього вченого італійця ще у тексті «Анналів»¹⁷⁷.

Роксолан дуже пишався, що якраз після його критичних виступів Станкар залишив Дубецько, себто терени Перемиської

¹⁷⁶ «*Chimaera sive de Stancari funesta regno Poloniae secta*».

¹⁷⁷ Але чи, раптом, не «дописаний» цей сюжет до первісного тексту «Анналів» я певності не маю.

епархії. Адже, 1562 р. мантуанець переїхав до с.Жохова у Сандомирському воєводстві.

Слід також мати на увазі, що до «Химери» потрапило й чимало не так вже й пов'язаних із полемікою зі Станкаром мотивів творчості Оріховського. Як і інші об'ємніші твори Роксолана, крім основної теми, цей трактат подає дайджест ідей і думок, що актуально-наразі цікавили мислителя з Перемишля.

Менш агресивним Оріховський виступає у виданій Я.Гурським у Кракові у травні 1561 р. підбірці листів (гідних до використання у релігійній полеміці)¹⁷⁸. Тут під ударом критики опинився і колись «милий Цвінглі» Роксолана – Мартин Кровіцький. Останній ще у творах «Obrona nauki prawdziwej i wiary starodawnej krześcijańskiej» (Пінчов, 1560) та «Słudy wierni Pana Jezu Chrysta ukrzyżowanego Stanisławowi Orzechowskiemu, księdzu żonatemu papieskiemu, nawrócenia życzą» (1560)¹⁷⁹ доволі мляво-неохоче опонував новокатолицькому ухилу старого приятеля.

Смерть Яна Тарновського 16 травня 1561 року відволікла Роксолана від боротьби з нововірцями. На пошану давньому патрону він пише панегірик «Життя і смерть Яна Тарновського»¹⁸⁰. Цікаво, що текст цей написаний польською мовою, а про переклад його на латину пропонується подбати формальному адресату оповіді про діяння цього ідеального магната – Я.Гурському. Ймовірно, що саме відсутність цього перекладу і стала на заваді його публікації, залишивши аж до XVIII ст. цей твір у рукописі. І це при тому, що письменницьку вправність та ерудицію автора традиційно оцінюють вельми високо. До речі, чимало дослідників зауважувало, що певні акценти панегіриста

¹⁷⁸ *Listy Stanisława Orzechowskiego, W których, który jest prawdziwy Kosciół od Krystusa y od Apostołów postanowiony dostatecznie a mądrze naprzeciwko nowym Ewangelikom dowodzi. Z których to Listow pierwszy iest do Marcina Krowickiego.*

¹⁷⁹ Публіковані при: *Stanisława Orzechowskiego «Opowiadanie upadku przyszłego polskiego z r. 1560».* – Warszawa, 1901. – S.17-32.

¹⁸⁰ Значний також і лист С.Оріховського до Я.-К.Тарновського від 18?.V.1561 р., який також є своєрідним «плачем» за Я.Тарновським, див.: *Orichoviana. Opera inedita...* – P.519-521.

виглядають як автопроекція. Йдеться, про наголоси на природності-автохтонності дому Тарновських у польській вітчизні, значенні закордонної освітньої мандрівки для формування особи доброї та для потреб суспільства готової, а також на підкресленні сталої католицької правочинності Я.Тарновського, при тому, що він охоче цікавився новинками.

Згодом Оріховський повертається на фронт боротьби з еретиками. Між червнем і вереснем 1561 р. підготовлений до друку твір «Визнання віри католицької»¹⁸¹. Він постав ще 1552 р. і є текстом власне присяги (визнання символу віри) перед примасом Дзержговським та іншими ієрархами офіційної католицької церкви, про яку вже йшлося вище. Утім, наскільки зберігся первісний варіант у редакції 1561 р. з'ясувати нема можливості.

З цікавих мотивів цього тексту згадаємо оригінальне трактування Оріховським проблеми «чашництва» – причастя духовних і світських осіб вином-«кров'ю Христовою» разом із хлібом-«тілом Христовим», одного з найвпливовіших постулатів нововірства, просякнутого ще гуситською традицією. Як відомо, ще 2 липня 1551 р. він називав «милим Цвінглі» М.Кровіцького, який писав йому, що став причащати «по-християнському» (вином і хлібом як духовних так і мирян), а не «по-католицькому» (мирян – тільки хлібом)¹⁸². У тексті «Визнання віри католицької» Оріховський оголосив цю проблему несуттєвою, причому апелював до православної практики, коли у церкві причащають під обома видами (вином і хлібом), а у домі хворого – під одним (тільки хлібом).

¹⁸¹ *Stanislai Orichovii gente Rutheni, natione Poloni, Fidei catholicae confessio.* – Cracoviae, 1561. Польський переклад її вийшов наступного року: *Wyznanie wiary Stanisława Orzechowskiego, które czynił w Piotrkowie na synodzie złożonym przez jego miłość księdza Arcybiskupa Mikołaja Dzięgowskiego roku pańskiego 1552, a potem na drugim synodzie warszawskim potwierdzone i wydane roku Bożego 1561 tegoż roku na język polski przełożone przez Hieronima Krzyżanowskiego.* – 1562 (Без місяця друку).

¹⁸² *Orichoviana.* Opera inedita... – P.372.

Новий антипротестантський текст Роксолан пише вже 26 липня 1562 р. Був це твір «Висновки проти єретиків щодо здоров'я вітчизни»¹⁸³. Оформлений він як лист-провокація до вождя польських і литовських протестантів – князя Миколая Радзивіла (причому, Роксолан, який раніше сам користувався щедротами цього протектора нововірців, робить вигляд, що нічого не знає про прихильність цього магната до протестантизму). Основним мотивом твору є вже окреслена Роксоланом тема антидержавної та антисуспільної ролі Реформації. Її автор вважає «троянським конем», що, в умовах війни з Московією, губить країну. Радзивілу ж, як чільному сенаторові, він також пропонує діяти із міркувань державної користі. Наприкінці тексту йде полономовна «Пересторога кожній народу Польського людині» з антистанкаровськими тезами-«артикулами», розписаними в «Химері».

Діалог «Фрич»¹⁸⁴, написаний в 1561 р., був виданий, напевно, в Кракові у листопаді 1562 р. (видання не має позначки про рік і місце друку). У ньому Оріховський піддав критиці Анджея Моджевського (герба «Фрич» звідки і скорочена назва твору) – героя любимого інтелектуальною традицією поляків (через що на ці зазіхання Роксолана модерна польська історіографія дивилась вельми скося).

У творі оповідається про т.зв. вольборзький спір, який відбувся у резиденції киявського біскупа Я.Уханського відразу після Варшавського синоду 1561 р. Оріховський прибув до Вольбора у товаристві і на запрошення самого біскупа, бажаючи почекати тут на папського нунція Бонджованні, який мав після того ж Варшавського синоду повертатись цим шляхом до Кракова. Моджевський підозрював, що це була добре спланована провокація проти нього, інспірована тим самим нунцієм.

¹⁸³ *Stanisłai Orichovii Roxolano, Conclusiones in haereticos pro salute patriae* (Без місця і року друку). Того ж 1562 р. вийшов і польський переклад твору: *List do Oświeconego Pana [...] Mikołaja Radziwiła [...] przy Concluciach przeciwko heretykom wydanych* (Без місця і року друку).

¹⁸⁴ «*Ad Jacobum Uchanicum, cuiaviae episcopum, Fricius, sive de maiestate sedis Apostolicae*».

Біскуп Уханський намовив обох відомих вчених провести теологічний диспут. Під добре винце, цей спір швидко переріс у сварку. Обидва поводитися затято (кричали до хрипоти і т.д.). Наступного ранку (29 березня 1561 р.) Моджевський поїхав з містечка (сам він пише, що не підозрював, що буде далі, а Оріховський же каже, що все той знав, бо підсилав до Вольбора своїх інформаторів). Тим часом Роксолан, у порозумінні з деякими публічними особами та за підтримки вольборзького проповідника і офіціала Анджея Могильницького, розвішує в кількох місцях тези диспуту та відозву до Моджевського, котра закликає його невідкладно (протягом доби), під загрозою оголошення еретиком, підписати шість Роксоланових тез про священницький стан (примат папи римського, ієрархічність церкви і т.д.).

На наступний день Моджевський завітав до біскупа на обід зі скаргою, від прийняття якої Уханський ухилився (хоча згодом надав певну підтримку Моджевському¹⁸⁵). Оріховський ж демонстративно залишив єпископський банкет, бо, мовляв, святий Павло забороняв сідати з еретиками за один стіл. Повернувся Роксолан вже як Моджевський пішов і виголосив контр-промову, яка фактично шантажувала єпископа (чи, може, через цей неочікуваний скандал Уханський 1566 р., на звістку про смерть Оріховського, реагував без виявів печалі?).

Моджевський реагував миттєво, видавши твір «Проста оповідь»¹⁸⁶ (Пінчов, квітень 1561). Саме відповіддю на нього став виданий через півтора роки після вольборзької сварки «Фрич». На цей текст перемишлянина Моджевський також зреагував, видавши брошуру «Оріховський або відхилення звинувачень, висунутих С.Оріховським-Роксоланом»¹⁸⁷ (друк –

¹⁸⁵ *Wierzbowski T. Jakub Uchański, arcybiskup gnieźnieński (1502–1581): monografia historyczna.* – Warszawa, 1895. – S.198. 12.IV.1561 р. біскуп прийняв протестацію Моджевського на дії А.Могильницького, який, мовляв, неслушно сприяв Оріховському.

¹⁸⁶ *Narratio simplex rei novae et eiusdem pessimi exempli simul et querela de iniuris et expostulatio cum Stanislao Orichovio Roxolano...*

¹⁸⁷ *Orichovius sive depulsio calumniarum Stanislai Orichovii Roxolani.*

невдовзі після 24 грудня 1562 р.). Тут акцентовано думку, що підтримка Оріховським офіційної церкви ґрунтується не на переконаннях, але на особистих інтересах. Моджевський також схильний переводити спір у чисто вчено-академічну площину, в той час як для Оріховського дискусія має, передусім, моральне і екзистенціональне значення (це питання реального життя та віри, а не абстрактної науки). Цікавою також є акцентована маска «простого русина» вибрана автором «Фрича» для розмови із вченим опонентом (із натяком, що правда – вона у простоті).

На боці Моджевського виступив і кальвініст Анджей Цесельський (Ciesielski), вольборзький префект. Він, напевно (якщо це таки не твір самого Моджевського), є автором памфлету «Stateczność Stanisława Orzechowskiego, księdza parieskiego żonatego» (Б.м.д., 1561?)¹⁸⁸. Цей твір складався з листа Оріховського до біскупа Уханського від 13 серпня 1560 р. та коментарю до нього, де злостиво зіставляються цей лист (писаний до погодження стосунків з католицькою партією) і промова на синоді у Варшаві 1561 р. Про Роксолана тут зауважено, що не треба дивуватися такій його дволичності, бо він «від природи є лунатиком, людиною нікчемною і перемінливою»¹⁸⁹.

У 1563 р. у Кракові Оріховський видав польською мовою працю «Розмова або діалог навколо екзекуції Корони

¹⁸⁸ Атрибутація цього твору Цесельському базується на тому що він у 1561 р. написав Анджею N (Моджевському?) лист із викриттями дволичності Оріховського (публікувався: *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*. – Т.1. – S.109-111). Відомий також текст цього листа із злостивою допискою про «диявольський дух» писань Оріховського пера іншого відомого польського протестанта – Миколая Сенницького, див.: *Barycz H. Z epistolografii szesnastowiecznej // Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. – Warszawa, 1975. – Т.20. – S.119-139.

¹⁸⁹ *Kot S. Opposition to the pope by the Polish bishops, 1557-1560. Three unique Polish Reformation pamphlets // Oxford Slavonic Papers*. – Vol.IV. – 1953. – S.69.

Польської» (написана перед Пйотрківським сеймом¹⁹⁰, який розпочався 22 листопада 1562 р., видана влітку наступного року), яка поклала початок серії політичних трактатів Роксолана, котрі виходили в останній період його життя. «Розмова» була перевидана вдруге вже на початку 1564 р.

Основною темою твору є обговорення проблем т.зв. екекуції себто виправлення прав – шляхетського руху за наведення порядку у не завжди обгрунтованому роздаванні королівщин магнатам (це украй збіднювало державний скарб). Українські магнати, на яких звичайно і спадали непередбачувано-витратні обов'язки з оборони краю від татар і турків, досить скептично ставилися до цього екекуційного руху. Їх позицію підтримав своєю «Розмовою» і С.Оріховський.

Текст складався з семи діалогів між Папістом (успішним критиком екекуції) і Євангеліком (нововірцем і недолугим прихильником екекуції), до яких лише у п'ятому діалозі долучається Господар, у садибі якого відбувається розмова (він загалом симпатизує Папістові). Відтак, не дивно, що Оріховський, який вже заманіфестував тезу про те, що протестанти руйнують державу і ведуть Польщу до занепаду, і в екекуційному русі, очолюваному нововірцями, побачив антидержавний зміст.

Структурно «Розмова» виглядає таким чином. Перший діалог присвячений дефініції «справжньої» екекуції-виправлення та окресленню сучасного стану країни. Другий – представляє Корону Польську як трикутник – король – священник – олтар. Наступні три діалоги – присвячені кожному окремому «куту» у зворотному порядку (із розбором, якої екекуції-виправлення той потребує). Шостий – найбільший діалог – підсумковий, який говорить як з усіх елементів збирається справжня екекуція (зрозуміла не як виправлення викривлених прав, але як дотримання монарших зобов'язань) і апологетизує королівську щедрість, яка є фундаментом громадянської

¹⁹⁰ За згадками у тексті, описана «Розмова» мала відбутися 11.XI.1562 р. (отже на день народження С.Оріховського), див.: *Ślaski J. O chronologii polskich dialogów politycznych Stanisława Orzechowskiego // Przegląd Humanistyczny. – No 4. – Warszawa, 1966. – S.110-111.*

активності (без визнання чеснот і заслуг їх ніхто і не плекатиме). Останній, сьомий діалог присвячений міркуванням-пропозиціям про реформу судівництва та війська.

Щодо першого, Оріховський нарікає на несправедливість польських судів. Тут такі дізнаємося, що Оріховський щойно втратив «село Чарнежолни» (нині Черножили у Лодзькому воєводстві) – маєтність зі спадку дружини. Його відібрали-відсудили на попередньому сеймі рідні Холмських – шляхтичі Заремби (Анна, мати Магдалени Холмської, була з цього роду)¹⁹¹.

У міркуваннях про військову справу у державі він знову не забуває акцентувати на проблемі оборони України і пропонує поділити усі землі королівства на шість частин, кожна з яких рік виставлятиме на український кордон свої підрозділи («служить на Поділлю війну»). Ставить за приклад Венецію, де налагоджена ефективна система обрахунку військовозобов'язаних. Зрештою, знову повторює Роксолан і свою давню, ще з 1540-х років, тезу про те, аби й король літо проводив у Львові чи Кам'янці-Подільському (до річі, Сигізмунд-Август, на відміну від батька, який віддавав перевагу столиці-Кракову, вів доволі рухливе життя, але на Русь-Україну жодного разу не завітав).

Тут такі вельми цікаве позитивне відношення Оріховського до козацтва¹⁹². Звертає на себе увагу також і

¹⁹¹ *Orzechowski S. Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około ehekuycyjej i Quincunx). 1563-1564. – Kraków, 1919. – S.134.* За цією втратою могла стояти і нехть до нового контрреформаційного курсу Оріховського з боку старих протестантських протекторів його шлюбу з М.Холмською. Можливо, продовження клопотів із спадком дружини і звело Роксолана в могилу (див. нижче запис про його смерть – там теж фігурують якісь гроші-борги по «Заремблянці»).

¹⁹² Він висловився вельми прямолінійно: вб'єш сусіда-співгромадянина – спокутуватимеш провину, вб'єш татарина – хвалу матимеш; і далі: «у свого хто краде – злодій є, а хто у неприятеля – добрим козаком названий буде», ще й обґрунтовує це міркування посиланням на античний авторитет – Ксенофонта (за ним, найпридатніші до військової служби саме особи схильні до насильства, небезпечні для співгромадян у мирний час), див.: *Orzechowski S. Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około ehekuycyjej i Quincunx). 1563-1564. – Kraków, 1919. – S.73.*

згадка Роксоланом про те, що перший Ягелон уживав руську мову у спілкуванні із підданими¹⁹³.

Того таки 1563 р. Оріховський, який уважно стежив за перебігом подій на Тридентському соборі, повертається до питання екуменізму. З цього приводу він пише С.Гозію, який порядкував на соборі, лист від 29 травня 1563 р. У ньому Оріховський турбувався спробами протестантів знайти порозуміння із східними церквами. Відтак, аби ізолювати нововірців, він пропонував офіційному католицизму затіснити стосунки із православ'ям. На його думку, Тридентський собор мав оголосити про те, що русини і вірмени є такими самими християнами як і поляки-католики. Оріховський навіть сумнівався у «всесвітньому» статусі собору без запрошення представників східних патріархів.

Гозій сприйняв міркування Роксолана про єдність християнських церков вельми критично, але, завдяки виданню їх листування у Кельні 1567 р.¹⁹⁴, з ідеями перемишлянина познайомилося чимало зацікавлених цією проблематикою європейців¹⁹⁵. Можна лише уявляти, якою стала б доля унії католицької і православної церков, якби вона була включена до порядку денного Тридентського собору (який мав набагато більший авторитет за пізніший Брестський собор 1596 р.).

Пробував Роксолан пошукати підтримки і у примаса Пшембського. У листі від 8 грудня 1563 р. Оріховський почасти

¹⁹³ Там само. – S.64. Хоч Роксолан і не робить з цього ніяких особливих висновків, але вказівка, що руська мова була не чужа засновнику існуючої династії, могла мати і політичне значення.

¹⁹⁴ Кехлер чомусь проігнорував це видання (*De loco et Autoritate Romani Pontificis in Ecclesia Christi et Conciliis Stanislai Hosii [...] epistola ad Stanislaum Orechovium. [включає:] Stanisław Orzechowski: Epistola ad S.Hosium*) і навіть висловив сумнів, що лист Оріховського дійшов до Гозія, див.: Koehler K. Stanisław Orzechowski i dylematy... – S.485.

¹⁹⁵ Цікава згадка про нього Гуго Гроцієм в «Syllabus Librorum et Epistolarum doctorum aliquot et priorum virorum», якраз як листа Гозію про те, що на Тридентський собор треба було і «грецьких єпископів» запросити.

визнає, що його справу із одруженням можна розуміти і як гріх перед церквою, але наголошує на тому, що на цьому він і зупинився (інші ж одружені, за його прикладом, ксьондзи пішли до протестантів і стали боротися із католицизмом).

Зрештою, 1563-го ж року видана і праця Оріховського, в якій він виступає як експерт-філолог, латиніст, котрий покликаний розсудити славнозвісний¹⁹⁶ спір Якуба Гурського та Бенедикта Гербеста про «періоди Цицерона». Започаткував його Гербест, на той час викладач Краківського університету. Він твердив, що т.зв. риторичний період не мусить нести завершену думку, його підставою є ритмічний уклад. Полеміка з Гурським розпочалася ще на публічному диспуті у Краківському університеті 31 жовтня 1561 р. (крім Роксолана, до цієї дискусії долучалися Анджей Нідецький та Ян Кохановський).

Оріховський, хоч і ховається за псевдонімом¹⁹⁷, пише як явний симпатик Гурського. Роксолан закидав Гербесту, що його спроба наблизити риторичні побудови до поезії обнижує її елітарну вартість (граматика ж бо то одна з «дитячих наук»). Поетизація ораторського мистецтва надміру сковує та регламентує вимову, ставить перепони її умовляючому і перетворюючому реальний світ впливу.

Ця праця Оріховського була високо оцінена елітарним «клубом» польських філологів (Гербест хоч і не визнав себе програвшим, але його ідеї поетизації риторики так і не стали «науковим мейстрімом», отже, фактично, виграв Гурський). Відтак, не дивно, що й у питаннях церковнослов'янської мови Роксолана наступного року покликали як експерта. Маю на увазі його невеличкий лист з 9 червня 1564 р. про звуки і літери «ч», «ш» і «щ», згодом опублікований 1594 р. Яном Янушов-

¹⁹⁶ Перший такого роду академічний спір у Польському королівстві. Про нього див.: *Werpachowska A. Z dziejów retoryki XVI wieku. Polemika Jakuba Górskiego z Benedyktem Herbestem.* – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987.

¹⁹⁷ Його твір вийшов під назвою: *Dissertatio Laurentii Siradiensis philosophi super disputatione periodica Gorsicii et Herbesti in diatriba antihistoriarum Cracoviensium.* – Cracoviae, 1563.

ським у філологічному творі «Nowy Karakter Polski z drukarni Łazarzowej i Ortografia Polska»¹⁹⁸.

Головною працею 1564 р. став «Квінкункс, тобто взірець устрою Корони польської», написаний на рубежі 1563/1564 р.¹⁹⁹ (у титулі автор пише, що подав його замість колядки на новий 1564-й рік послам на сейм коронний). Друкований він разом із 2-м виданням «Розмови про езекуцію». Про «Квінкункс» папський нунцій Дж.-Фр.Коммендоні писав, що твір цей «здатний справити велике враження»²⁰⁰.

Загалом новий трактат Оріховського продовжує лінію «Химери», вимагаючи прийняти досить просту побудову – якщо Польща є королівством, то на чолі її стоїть король, якого висвячує священник, підлеглий римського папи, а отже і монарх підпорядкований Риму. Але вже знаний трикутник (король – священник – олтар) тут замінений на міцнішу «ідеальну» фігуру квінкунксу-піраміди (Польське королівство як чотирикутник в основі з кутами: король – архієпископ гнєзненський, який проводить коронацію – олтар – чаша/містерія віри, лінії які виходять з них у верхній точці об'єднуються папською тіарою).

Отже, примат папства, його арбітральна роль у житті суспільства наскрізна теза усіх розумувань Роксолана. Певним доповненням, порівняно із «Химерою», є твердження, що не лише король, але й усі уряди коронні ґрунтуються на католицькій

¹⁹⁸ Модерний передрук див.: *Orichoviana. Opera inedita...* – P.586. Про текст див.: *Zwoliński P. Stanisław Orzechowski a ruskie tradycje gramatyki bizantyjskiej // Szkice i studia z historii slawistyki.* – Wrocław, 1988 (передрук статті з: *Studia lingvistica in honorem T.Lehr-Spławiński.* – Warszawa, 1963. – S.325-331).

¹⁹⁹ За згадками у тексті, описана в «Квінкунксі» розмова мала відбутися близько 10.II.1564 р., див.: *Ślaski J. O chronologii polskich dialogów politycznych Stanisława Orzechowskiego.* – S.118.

²⁰⁰ *Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce.* – Lwów, 1906. – S.81. У цьому контексті постала і промова на сеймі 8.XII.1563 р. Валенти Оріховського, див.: *Oracja Walentego Orzechowskiego z 8 grudnia 1563 r. // Ptachcińska K. Obraz kultury retorycznej społeczeństwa szlacheckiego na podstawie mów sejmowych z lat 1556-1564.* – Łódź, 2004. – S.434-436.

релігії. Також «Квінкункс» акцентує, що атака на ксьондзів є атакою на правду і за наслідок має розпад не лише державних норм, але і людської моралі. Уряд священницький Оріховський фактично обожествлює (називає «устама святої Трійці»).

«Квінкункс» є також основною працею, в якій Роксолан викладає свої погляди на політичну унію Литви і Польщі. Цьому відведено чимало місця у другій частини трактату. Відомо, що саме на сеймі 1564 р. справа унії набула небувалої гостроти. Той, хто «першим в Русі» спокусився високими науками²⁰¹, став на бік крайніх пропольських поглядів повної інкорпорації Великого князівства Литовського до Польської Корони.

Головними складовими позиції С.Оріховського є: 1) визнання Польського королівства найкращою державою світу на той час; 2) Литва вже здавна належить короні Польській де-юре; 3) аналіз справ у Великому князівстві Литовському доводить, що труднощі, які воно переживає, органічно властиві її «устроєвій» природі; 4) заклик литовців до інкорпорації в Польщу, котра призведе до поширення польських «свобод» на населення литовської держави.

Роксолан ставить лад у Литовському князівстві поруч з устроєм Московської держави і Туреччини. Взагалі, формула князівської влади С.Оріховського нагадує думки на цю тему російського царя Івана Грозного, які він висловив у листуванні з князем А.Курбським. Згадаймо, наприклад, його знамените: «Жаловать своих холопей мы вольны и казнить их также вольны». Це листування було відоме у литовсько-польському суспільстві, тим дошкульніше Оріховський вражав литовців, ставлячи їх на одну дошку з їх одвічним недругом – Московією, не кажучи вже про порівняння з Туреччиною – «ворогом усього християнського світу».

Особливо цікавим для української традиції є параграф «*Поляк закликає литвина до свободи*». Тут бачимо позицію не просто поляка, а людини *gente ruthenus, natione polonus*. Отже, наведемо його майже повністю: «Не для себе, – звертається до

²⁰¹ Автохарактеристика з «Квінкункса», див.: *Українські гуманісти... – Ч.1. – С.311.*

«Литвина» «Поляк»-оратор, – а для тебе самого беру до свого гурту. Вольністю своєю зроблю тебе, невільника, вільним, як також невільного раніше русина зробив вільним і свобідним паном і рівним собі в усьому. З ним тепер у землі його мешкаю і одним з ним ґрунтом користуюсь. Всього на полі з ним маю не як з сусідом, а як зі своїм власним братом [читаючи таке мимохить згадаєш Шевченкове «*колись були ми козаками, кохались з вільними ляхами*» – Д.В.]. Ґрунт і все князівство руське я, поляк, добувши у руських панів, у суворих тиранів, в одне тіло держави Польської під одним королем і під одним правом об'єднав. Таке саме добродійство я, вільний поляк, добровільно тобі, невільний литвіне, дарую. А щоб це добродійство якнайвдячніше від мене прийняв, поглянь на свої недоліки і великі мої достатки. Для тебе пан народився, а для мене не народився. Ти маєш того пана, якого мусиш мати, а я, поляк, того короля маю, якого мати хотів. Ти не маєш жодного захисту проти зверхності свого князя, а я маю захист проти свого короля – присягу, тобто, ним учинену, – під зверхністю священницького стану. Ти, литвіне, в ярмі природному, природного пана носиш на своєму хресті, а я, поляк, ніби орел, без пут бував на своїй природній свободі під своїм королем. Тому польський народ сміливо так може говорити до Литви».

Відтак, саме статус української спільноти у складі Корони Польської для Оріховського є прикладом обопільної користі, що мають народи, які приєдналися до поляків²⁰². Такий «україноцентричний» погляд на унійну справу мав сприяти популяризації «інкорпораційної» програми в Литовській Україні і, як відомо, якщо відносно всього ВКЛ вона в Любліні в 1569 р. «не пройшла», то щодо українських земель цілком вдалася.

Утім, навіть роблячи скидку на риторичні перебільшення, характеристика «невільних литовців» у Роксолана мала образити литовську громадськість, хоча й знаходила схвальні відгуки в особливо пропольські налаштованих колах (див. згадки про *niewolstwo litewskie* шляхтою Підляшшя на Люблін-

²⁰² Теза відома ще за промовою-передмовою до «*Leges et statuta regni Poloniae*» (1553), так що тут Роксолан є вельми послідовним.

ському сеймі 1569 р.). Не дивно, що у відповідь на закиди Оріховського з'являється твір «Розмова Поляка з Литвином» (Брест, 1564 або 1565)²⁰³. Його автором був *Августин Ротундус* (Мелеський, бл.1520 – 1582), відомий у Великому князівстві Литовському державний діяч (віленській вїйт), юрист (студіював у Віттенберзі, Кракові, Падуї та Фераррі, взяв участь у творенні II-го і III-го Литовських Статутів) та історик (десь після 1551 р., з інспірації короля та великого князя Сигізмунда-Августа, взявся за укладання нарису історії Литви, згідно з сучасними ренесансними нараційними нормами). У «Розмові» Ротундус, не виступаючи відверто проти унії, намагається пом'якшити або спростувати найбільш одіозні для литовського вуха висловлювання Роксолана. Досить ймовірно, що Оріховський зважив на це, бо у пізнішому творі «Політія Польського королівства» його висловлювання у справі унії вже не такі агресивні.

Згадана «Політія Польського королівства» (1564-1566) загалом лише систематизувала-академізувала погляди «Квінкункса» у формальному жанрі трактату про державний устрій

²⁰³ [Rotundus A.] Rozmowa Polaka z Litwinem, z ktorey thu snadnie każdy obaczyć może, co iest prawa wolność, або swoboda, у іакобы Унііа Корона Polska з Ксієштвем Литевским приуіає miała, przeciw sromotnemu і оmylnemu Stanisława Orzechowskiego писаниу, ktorym niewinnie sławne Księstwo Litewskie zelżyc chciał, uczyniona. Przydana iest ktemu Rozmowa о niewoley Litewskiej. – Breść, 1565? – 95 s.nlb.; [Його ж.] Rozmowa Polaka z Litwinem, 1564 / wydał J.Korzeniowski. – Kraków, 1890; Stanisława Orzechowskiego і Augustyna Rotundusa debata о Rzeczypospolitej / wybór і opracowanie K.Koehler. – Kraków, 2009. Твір виданий анонімно. Ймовірно, вірш «Do Polaków і do Litwy», який включений до цього видання (підписаний «A. W.»), належить перу іншого литовського патріота – *Андрія Волана* (бл.1530/1531 – 1610).

Не знаю, чи не про твір Ротундуса йдеться як про «книги проти Оріховського», від яких у захваті був «пан Тарновський» (Ян-Кшиштоф?), у листі з 1565 (?) р. писаному ректором перемиської школи Станіславом Мареніушем (бл.1532 – 1580) до Якуба Варгоцького, див.: *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego і biografii pisarzy polskich*. – Т.1. – S.125.

(за Аристотелевим взірцем). Власне, це не цілком незавершений твір (Оріховський планував три книги, а відомі лише дві і то друга значно менша за обсягом, отже, також, ймовірно, незакінчена або «згорнута» дочасно)²⁰⁴.

Бажання поєднати язичницький аристотелизм із християнством – то давнє прагнення середньовічної схоластики. Але Оріховський пише так, ніби св. Томи Аквінського і не було. Отже, подекуди маємо тут справу із «монгольським хлопчиком – винахідником велосипеда». Значення міркувань Роксолана – у «польських контекстах» загальновідомих томістських побудов. Адаптація та закорінення на місцевому ґрунті – ось у чому сильна «Політія» Оріховського. Зокрема, модерна філософська традиція не раз акцентувала на Роксолановому внеску до положеновної термінології цієї науки.

Між іншим, для самого Оріховського це філософування було певним вивершенням над собою як вченим. Адже, сам він радше ритор, аніж класичний філософ. Не дивно, що Роксолан пише, що написання «Політії» коштувало йому «великої праці» та «великого неспання», а також каже, що в «школі Аристотеля» мусив казати не те, що хоче, але те що мусить (риторика-красномовство для нього – це воля, а логіка науково-філософського викладу – це примус).

Наприкінці 1564 р. Оріховському випала нагода особисто поспілкуватись із папським нунцієм Джованні-Франческо Коммендоні. Той якраз повертався зі своєї ознайомчої мандрівки на Русь (восени 1564 р. виїхавши з Любліна через Холм і Белз прибув до Львова, згодом відвідав Кам'янець-Подільський і

²⁰⁴ У листі до Коммендоні 10.XII.1564 р. Оріховський писав, що вже має в руках «Політію» (може, це про 1-у книгу «Політії»?). У листі 28.IV.1565 р. йдеться про пересилку тексту «Політії» до краківської друкарні. У самому рукописі після тексту стоїть дата 15.IV.1566 р. 24.VI.1566 р. в «Апології Квінкункса» Оріховський пише, що «Політія» готова («маю в руках») і ось-ось вийде друком. Зрештою, фрагмент такого друку з XVI ст. (Краків, 1566?) був виявлений у 1970-х роках, див.: *Górska B. Stanisława Orzechowskiego «Policzka Królestwa Polskiego» – fragment nieznanego druku z XVI w. // Ze skarbca kultury. – Wrocław, 1976. – Z.27. – S.5-12.*

Хотин, далі вдався на сплюндроване кількома днями перед тим татарами Правобережжя, не заїжджаючи до Києва подався до Острога, далі на Луцьк, звідки знову прибув до Львова; звідси через Ярослав, Перемишль і Тарнов прибув до Пйотркова на сейм 1565 р.). До речі, опис біографа нунція його розмови з королем на сеймі 1565 р. про відвідані руські землі²⁰⁵ не суперечить інформації про «свою вітчизну-Русь» з листа Оріховського до Коммендоні від 10 грудня 1564 р.²⁰⁶ (написа-

²⁰⁵ *Zbiór pamiętników historycznych o dawnéy Polsce.* – Т.1. – Warszawa, 1822. – S.81-89 (оригінальна назва твору, написаного з нагоди смерті «героя» 1584 р., «De vita Joannis Francisci Commendoni Cardinalis», Париж, 1647; передруки 1669, 1685 etc).

²⁰⁶ «Вітчизна моя, Русь, простягається над рікою Тиром, яку мешканці надбережних околиць називають Дністром, біля підніжжя Карпатських гір, пасмо яких відокремлює від Угорщини. Народ той, ведучи збройну боротьбу проти своїх сусідів, волохів і татар, не займався ніколи наукою і філософією. Зупинившись на освіті середньої міри – частково слов'янської, почасти латинської, на такому ступені, який був необхідний для введення служби Божої і до вироблення законів. Щодо віросповідності народу, то років 700 тому, за князя Володимира, впроваджено було католицьку віру з Константинополя. Службу Богу правлено було по-грецьки, а прилюдні жертвоприношення проводились за грецьким обрядом слов'янською мовою. І народ той, раз прийнявши від греків святі обряди, ніколи від них не відступав. Потім, за пам'яті наших предків, унаслідок перемоги Польщі, народ той зазнає впливу латинської культури, і то такого значного, що нині у Русі латинський обряд має першість перед грецьким, оскільки більша частина шляхти прийняла обряд латинський; селяни і люди нижчого стану зберегли обряд грецький. Гадаю, що сам те зауважив, коли минулої осені об'їхав і звідав як легат усю Русь аж до кордонів Волощини.

Крім католиків грецького і латинського обряду, маємо у Русі ще вірменів, котрі, не знаю яким чином, прибули у Русь із своєї вітчизни. Вони – купці і підтримують постійні зв'язки з турками, ведучи торгівлю в Константинополі. В богослужінні користуються антиохійським обрядом. Народ цей благочестивий і вельми побожний. Як уже здавна стверджували на соборах єпископи, вірмени завжди вважали все те за святе, благородне та побожне, що як гадаю, сам зауважив, беручи участь у їхніх богослужіннях у Львові. Про це розповісти ти мені, пам'ятаю. У Яна-Кишиштофа Тарновського, графа на Горлічині, де

ного за мотивами тієї дорожньої зустрічі), отже Роксолана можна залічити до осіб, які і формували «руські враження» папського легата.

Цей лист Оріховського, у модерні часи видаваний і як його формальна автобіографія, попри позірну докладність мав і чимало свідомо чи несвідомо зроблених помилок (особливо у частині закордонних студій молодого Роксолана, про що вже йшлося на сторінках цієї книжки). Загалом автор презентував себе як особу, котра хоча і мала «помилки молодості», але нині є цілком правовірною і корисною для католицької церкви.

1566 р. Оріховський знову прилучився до скандалу у королівському сімействі. Король Сигізмунд-Август тоді відіслав нелюбу дружину Катарину Габсбург до її батьків до Австрії. У справу втрутився примас Уханський, який, під впливом імператорського посла А.Дудича, умовив королеву-вигнанку затриматись.

Той самий Дудич заходився організувати і «громадську підтримку» вчинку примаса. Причому, якщо на шродзьким (Środa Wielkopolska) повітовим сеймику, із похвалою дій Уханського виступив протестант Станіслав Остророг, то на вишенському сеймику у тому ж ключі мав виступити наразі вже завзятий католик С.Оріховський.

У своїй промові, виголошеній 13 березня 1566 р.²⁰⁷ Роксолан прийняв давно опрацьовану ним «повчальну» поставу – уживаючи за «заспів» двовірш з Вергілія, де йдеться про заги-

колись я був люб'язно зустрінутий гостем. Але воістину вся Русь, де живе стільки різних людей, які дуже між собою відрізняються звичаями та обрядами, стала одним цілим завдяки предивному правління короля польського, коли отримала право вільного шлюбу між особами різних народів і обрядів. З тої, власне, причини і мої предки, польські лицарі, прибули у Русь, переконані в родючості ґрунту і в догідному становищі провінції», див.: *Оріховський С.* Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого // Українські гуманісти... – С.405-406.

²⁰⁷ Видана в Сілезії (Ниса, 1566). Останній раз її видано як: *Odpowiedź rycerstwa Ruskiego // Stanisława Orzechowskiego i Augustyna Rotundusa debata o Rzeczypospolitej / wybór i opracowanie K.Koehler.* – Kraków, 2009. – S.226-234.

бель Трої. Його він перефразовує для своєї вітчизни – «Прийшов останній день, жалісний час для Польщі. Бо як були ми поляками, була Польща, була й велика хвала поляків». Далі оратор переповідає тези своєї «Політії» та «Квінкункса» про ідеальний устрій Польського королівства, до якого варто повернутись і незмінно плекати, та акцентує на праві примаса (який коронує монарха) радити йому у державних справах. Такий ухил у папоцезаризм, акцент на вищості церкви над державою – то загальна риса останніх праць Роксолана.

Тишу, яка запанувала після цієї промови, іноді тлумачать вельми несприятливо для Оріховського. Мовляв, перед смертю його ніхто не розумів і він лишився на самоті із глухим до нього світом. Але, гадаю, то радше прояв небажання руської шляхти конфліктувати із королем. Сам же Роксолан цією промовою довів, що він знову на вістрі найгостріших проблем країни.

Бажаючи спопуляризувати ідеї «Квінкункса», Оріховський надіслав його латиномовну «Апологію» («*Apologia pro Quincunce sive pro sacerdotali majestate*»), написана 24 червня 1566 р.) Пйотру Мишковському (бл.1510 – 1591), декану краківському та підканцлеру королівства (а також колишньому однокурснику Оріховського за навчанням у Краківському університеті), з проханням подбати про її видання. Власне, захищає-апологетизує тут Роксолан дві останні свої праці – «Квінкункс» і промову на сеймику у Судовій Вишні – певне незадоволення щодо яких раніше висловив Мишковський²⁰⁸.

Причому, саме промова у Вишні знервувала королівського придворного більше, але Оріховський воліє «переключити» увагу саме на «Квінкункс» (те що вишенська орація вдаряла по королю автор не міг не усвідомлювати, але він вимовлявся тим,

²⁰⁸ Є версія, що Мишковський, обурений «Квінкунксом», ініціював постанову «Ворожінь» Яна Кохановського («*Wróżki*», написані 1564, або 1566, або 1569 – видані вже 1587 р.), див.: *Gaertner H. «Ziemianin». Bezimienny dialog XVI wieku na tle współczesnej publicystyki (myśli – styl – autorstwo)*. – Kraków, 1922. – S.6. «Ворожіння» мали вигляд діалогу поміщика-«Земянина» і ксьондза-«Плебана», у якому, зокрема, спростовувались – як безпідставні – «вишунські» голоси про те, що Польське королівство, мовляв, іде до загибелі.

що боронив права примаса). Мабуть найцікавішими у цьому тексті є роз'яснення щодо критики литвинів. Оріховський нападає на щойно померлого (29.V.1565) Миколая Радзивіла Чорного, вказуючи що саме «невільний» князівський лад Литви дозволив йому впроваджувати там протестантизм (реалізуючи гасло – чия влада, того і віра). Роксолан також малює карикатурний образ «національного героя» литовців – великого князя Вітовта. Він, мовляв, завжди із луком ходив і в тих, хто зробив не по його, відразу стріляв (отже діяв не за законом, а цілком свавільно – по-тиранськи). Повторює Роксолан і тези про взірцевість інтеграції до Польського королівства Русі для планованої унії з Великим князівством Литовським («такого роду князівством є наша Русь; оскільки поляки, перемігши її у великих військових змаганнях, включили її до Польщі і на вернули, то вчинили один народ із двох»). Доля князівства, на думку Роксолана, розчинитися у королівстві (правовій «вільній» державі), стати її пересічним намісництвом.

Зрозуміло, пошуку компромісу, до якого дійшло 1569 р. у Любліні, така позиція Оріховського не сприяла. За це йому часто дорікали модерні історики, часто-густо натякаючи, що під кінець життя Роксолан розучився відчувати кон'юнктуру та дух доби. Але, гадаю, це була одна з тих тем, де перемишлянин вважав себе безспірним авторитетом, думка якого і має бути визнана панівною (про те, що у Роксолана таки було декілька сталих ідей, під які він старанно намагався «прогнути» змінний світ, вже не раз йшлося на сторінках цієї книги). Зрештою, така позиція могла піти за обґрунтування відторгнення від Великого князівства Литовського Волині, Брацлавщини та Київщини, здійсненого 1569 р.

Звертає також увагу глорифікація сучасної Оріховському Русі (власне Руського воєводства). А місто Перемишль зветься в «Апології» настільки вченим та відданим наукам, що у цьому воно, мовляв, не поступається найосвіченішим італійським містам²⁰⁹.

²⁰⁹ Цікаво, що якраз близько цього часу знайомий Оріховського – Гжегош Самборчик (бл.1523/6 – 1573; 1553-6 керував кафедральною

Цікаво, що тій самій меті популяризації суспільно-політичних поглядів Роксолана слугував і твір «Зем'янин або розмова батька з сином», виданий у Кракові в 1565 р. (написаний ще 1564 р. – текст «не доїхав» на варшавський сейм через весняну повінь – автором-читачем «Розмови про езекуцію», який, здається, ще не знав «Квінкунса») ²¹⁰. Тривалий час його приписували С.Оріховському, утім уже в ХХ ст. визнали, що створив його інший автор. Були спроби приписати його Я.-Д.Соліковському (який один раз ховався за іменем Оріховського в «Сон на яву»), утім, вони були спростовані. Тим не менш, автор явно поділяв погляди Роксолана на езекуцію та ситуацію в країні взагалі.

Щодо того, що у справі унії з Литвою позиція Оріховського знаходила чимало однодумців свідчить і такий текст як т.зв. «Nowiny Lubielskie 1567 r.» / «Новини Люблінські» (Люблін, 1567). У них автор-поляк (шляхтич коронний) говорить про те, що литвини за щастя лічити повинні прилучення до польських вольностей ²¹¹.

У останні роки життя Оріховського розладналися його давні стосунки із М.Кромером. Сталося це з провини останнього. У 1564 р., відразу як з'ясувалося, що Тридентський собор не підтримав домагань Оріховського, залишивши в силі усі обмеження пов'язані із целібатом католицьких священників, Кромер друкує розлогий твір «Оріховіуш або про шлюб і

школою в Перемишлі і пишався добрим ставленням до себе Роксолана) також написав похвалу місту Перемишлю («Елегія» + «Панегірик на річпосполиту панів перемиських»), де представив це місто як осередок нової гуманістичної цивілізації, див.: *Buszewiczowa E. Grzegorz Samborczyk i jego pochwała Przemyśla // Rocznik Przemyski. – Т. XXXVI (2000), z.2. – Przemyśl, 2000. – S.3-12.*

²¹⁰ Див.: *Вирський Д.* «Зем'янин» Псевдо-Оріховського як пам'ятка консервативної суспільної думки України XVI ст. // *Укр. істор. журн.* – К., 2005. – №6. – С.190-198.

²¹¹ *Wiszniewski M.* Historia literatury polskiej. – Т.8. – S.46.

целібат священників коментар»²¹² (Кельн, 1564). Роксолан дорікав йому, що экс-приятель мовчав, поки це питання лишалося дискусійним і озвався лише, коли опоненту вкрай незручно виступати проти авторитету Тридентського собору. Крім того, автор «Химери» щиро вважав Кромера соратником за боротьбою з еретиками і, відтак, зауважував, що подібні внутрішні сварки – *a la* «бий своїх» – лише послаблюють цей загальний антипротестантський фронт.

Але Оріховський, вірний собі, таки не змовчав. У відповідь він пише трактат «Scholion» / «Вчений диспут», який, на жаль, не зберігся. Інформація про цей твір znana за листами до Валенти з Ужендова (3.XII.1565), дедикаційних листів до Коммендоні (15.I.1566) і кардинала Алессандро Фарнезе (15.I.1566), а також кореспонденції з імператорським послом, єпископом Анджеєм Дудичем (Дудичем-Оріховицьким)^{*} 1566-го року.

До речі, Роксолан сам відмовився (до часу?^{**}) від передачі тексту до друку, аби не тішити протестантів конфліктом між їх опонентами. Напевно він мав рацію, адже як і в інших своїх полеміках, автор «Scholion'у» не шкодував «бруду», аби скомпрометувати опонента. Так, він бундючно акцентував на міщанському походженні Кромера, оголошуючи його негідним оцінювати діяння благородного шляхтича (може, в зв'язку із цим у «Політії» купців та ремісників у купі із селянством жорстко виведено за межі повноправних громадян ідеальної держави – Польського королівства?).

²¹² *Martini Cromeri Orechovivs, Sive De Conivgio Et Coelibatv Sacerdotvm Commentatio: Ad Stanislaum Orechouium...* – Coloniae: Apud Maternum Cholinum, 1564.

^{*} *Дудич Анджей* (Andrija Dudić Orehovički, 1533 – 1589) – угорський шляхтич хорватського походження. Учасник Тридентського собору, єпископ з 1560 р. (спочатку Кніну в Хорватії, згодом Печа у південній Угорщині). 1565 р. прибув до Польщі як імператорський посол. Згодом зрікся єпископства, одружився і перейшов до аріян-антитринітаріїв (рух братів польських). Майже до кінця життя мешкав у Польщі.

^{**} 1566 р. текст таки потрапив до рук німецьких друкарів і Оріховський мав намір дедикувати його австрійському імператору. Напевно, на заваді видання стала смерть автора.

Та життя мислителя вже добігало кінця. У квітні 1566 р. померла жінка Оріховського, яка довгий час стійко розділяла всі турботи свого чоловіка. Роксолан влаштував їй демонстративно урочистий погреб. Тоді, разом з дружиною гуманіста була похована і справа про його шлюб, що ятрила очі суспільства та уряду і так стимулювала активність Оріховського протягом життя. Сам Роксолан вважав із смертю дружини свій статус священника відновленим. У «Апології Квінкункса» він пише, що це мали б визнати і офіційно, дозволивши йому відправляти служби в церкві. Якщо йому не дадуть власну парафію, то він готовий вести «найбезпечніше» (для церкви?) життя «серед книг, творів і наук» при кафедральному костьолі св. Яна Христителя у Перемишлі.

Здавалося, надходила мирна старість та здоров'я Оріховського погіршувалось і він зійшов у могилу ще до кінця того ж року. Смерть ця не обійшлася без певного скандалу. Адже, як і багато шляхтичів, Роксолан не цілком співміряв свої прибутки і витрати, отже залишив по собі значні борги²¹³.

У власному заповіті (між 1561 і 1564 рр.) Оріховський доручав своїх дітей піклуванню Яна-Криштофа Тарновського та Яна Гербурта з Фульштина († бл.1570) – двох своїх поважних

²¹³ Див. нотатку у листі примаса Уханського до кардинала С.Гозія від 16.XI.1566 р.: «De Orichovio nostro Stanislao ferunt ad aulam scriptum esse, quod iam obdormierit in Domino, utinam anima eius requiescat in Eo et sanctissima pace. Causa mortis aiunt sollicitudinem de liberis et ex nonnullam cum propinquis dissensionem obortam, cuiaccessit etiam amici cuiusdam dicti Siemuskowski, vicecapitanei Leopoliensis, admonitio et familiaris obiurgatio quod se cum libersi ac bonis in magnum coniecisset periculum, dum pro domino Barzi [=Петро Бажа], castellano Praemisliensi, capitaneo Leopoliensi, fidem suam incautus obstrinxisset domino Liaszotae ad exsolutionem aliquod et fortasse novem millium florenorum dotis nomine Zarembianka, sorori uxoris castellanus Praemisliensis, alieno aere obaeratus, solvendo esse non possit, Orichovius, tanquam fideiussor veritus, ne de proprio solvere cogatur, magnis coeperat affligi perturbationibus, quibus eum ebsumptum esse creditur», див.: *Uchansciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego / wydał Teodor Wierzbowski. – Warszawa, 1890. – Т.3. – S.155-156.*

патронів, а також двом родичам – Валенті Оріховському (з боку батька)²¹⁴ та Ремігіану Холмському (зі сторони матері дітей)²¹⁵. Причому, окремо додав, що буде хтось з його нащадків відступить від батьківської католицької віри, хай того позбавлять родового імені та добр спадкових²¹⁶.

Так скінчила свій життєвий шлях людина, ім'я якої в очах суспільства ще за життя стало набувати легендарного характеру, серпанком загадковості окутано було воно і для наступних поколінь. Утім, погляди Оріховського, так співзвучні мріям про шляхетську республіканську імперію, органічно увійшли до річпосполитеського політичного міфу, що супроводжував Річ Посполиту Обох Народів у всіх її злетах і падіннях.

* * *

Доля Роксолана серед релігійно-політичних завірюх свого часу у чомусь нагадує боріння його старшого сучасника, культурного діяча європейського масштабу, вождя «республіки гуманістів» – Еразма Роттердамського. Як і останній, він не став на бік протестантів, як це зробило чимало інтелектуалів того часу. Обидва мислителі шукали засоби збереження цілості християнського світу і відчували вади модерно-раціоналістичного підходу до проблем людини і її віри, репрезентованого деякими протестантськими ідеологами. Відтак, і Е.Роттердамський і Оріховський можуть бути віднесені до когорти «Дон

²¹⁴ Цікаво зрештою, що цей двоюрідний брат Роксолана – *Валента Оріховський* († 1588), суддя земський перемиський, спадкував і його хронікарські зацікавлення. В.Оріховський ж бо є найвірогіднішим укладачем збірки матеріалів до історії сеймів та безкоролів'я 1563-1576 рр., див.: *Рукопис* Бібліотеки Національної в Варшаві (далі – *Bibl. Narodowa*). – sign. III.3081 (mf BN 5225).

²¹⁵ Про цього дядька-стрия дружини С.Оріховського відомо, що він був досить активним протестантським діячем. Р.Холмський навряд чи надовго пережив Роксолана, отже активність його як опікуна сумнівна.

²¹⁶ *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*. – Т.2. – S.14-16 (№24). Щодо датування заповіту: Я.-К.Тарновський міг з'явитись серед опікунів лише після смерті батька 1561 р., а Я.Гербурт названий тут любачівським каштеляном, яким він був до 1564 р.

Кіхотів» гуманізму, типу «зайвих людей», щойно народженого європейською літературою.

Утім, є між ними і суттєва відмінність. Е.Роттердамський, в силу свого м'якого характеру «кабінетного вченого», не став на шлях боротьби за свої ідеали, як це зробив згаданий герой з Ламанчі молодшого сучасника вже обох порівнюваних гуманістів – Мігеля Сервантеса. Не так повівся Оріховський, який весь віддався цій боротьбі і спромігся накреслити шлях до оновлення, яке мало врятувати і звеличити християнський світ. Багато в чому його ідеї були співзвучні прийдешній Контрреформації, яка, проте, не визнала Роксолана вповні своїм, адже він вимагав від католицизму значних поступок людській природі та іншим напрямкам християнства. Так, Оріховський став своєрідним «невизнаним апостолом» – справжнім античним «приреченим героєм», якого, як відомо, і «земля-мати не носить».

Завершуючи цей біографічний нарис, слід також зупинитися на «некращих» сторонах натури Роксолана. Адже, закинути йому справді можна чимало. Так, високий рівень освіти, що, безперечно, вивіщував гуманіста над оточуючими, часто давав підстави для зверхньої поведінки, штовхав Роксолана на шлях зневаги усталених традицією норм. Хоча, обмовимося, тут важко провести межу між зарозумілістю сноба і свідомим епатажем новатора, метою якого є виведення суспільства з рівноваги, аби примусити людей рухатись уперед.

Крім того, у критиці певних порядків чи то ідей, Оріховський звичайно не гребував «переходити на особистості», виставляти на посміховисько вельми інтимні для опонентів речі. Ось, зокрема, у «Фричі» він удався до безсовісної брехні щодо віку Моджевського, який був ненабагато старший від нього самого, коли взяв шлюб. Оріховський же змалював його розпусним 90-літнім старцем.

Слід також завважити, що справа зі шлюбом породила непевність щодо «законності» як особистого шляхетського статусу Роксолана, так і нащадків гуманіста. Можливо тому в останній період життя Оріховський вже не так зневажливо, як після повернення з Італії, суспільство якої відрізнялося своєю відносною байдужістю до аристократичного походження,

ставиться до «права крові». Навпаки, пан Станіслав часто свідомо підкреслює власну родовитість. Саме це дало привід до його ганебної перепалки з М.Кромером, коли роздратований осудом колишнього друга своїх шлюбних відносин, Роксолан кидає шанованому вченому закид у «низькому» походженні, яке, мовляв, не дозволяє йому бути суддею високородного шляхтича.

Свій панський гнів Оріховський не гребував виміщати і на залежних підданих. Так, є вістки, що він власноруч, у нападі гніву, убив у Журавицях кріпака²¹⁷.

Утім, при всіх своїх недоліках, Роксолан вмів бути любимим. У громадських справах завжди знаходив заступників, серед гуманістів – визнання неабиякого таланту літературного і пошану власної вченості, у колі сім'ї мав щастя і розраду. Відтак, змалювати портрет Оріховського лише темними або лише світлими фарбами неможливо. Відношення людства до таких осіб завжди буде суперечливим, як відношення до легендарних титанів, також «героїв приречених», образи яких так полюбляло Відродження. Їх місце... *по той бік добра і зла.*

²¹⁷ *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – S.6. Може, йдеться про згаданий випадок із безпідставним вбивством підданого в Березові (між 1545 і 1549), отже, ймовірно, не власного кріпака?

З 10.I.1550 р. маємо ще скаргу на гвалти Оріховського. Він ж бо із товаришами під час перемиського ярмарку напав у домі аптекаря Олексія на якогось Якуба Спеша (Spierz) і, нібито без жодного приводу, лаяв його, дав ляпаса та вдарив «обухом» (чекана-клевеця?) по голові, див.: *Penkala F.* Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552. – S.21.

Підсумки

Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель стояв біля витоків новочасної української інтелектуальної традиції. Своєю багатогранною творчістю він сприяв впровадженню до наукового процесу в Україні вибагливих запитів європейського Високого Відродження. Як і у багатьох інших «титанів гуманізму», світогляд Роксолана був здетермінований такими засадничими принципами як антропоцентризм, котрим повертався античний погляд на людину «як міру всіх речей»; прагматизм, що вимагав шукати способів покращення реального «земного» світу; та ідеалізм, який дістався вченим Нового часу у спадок від релігійного світосприйняття і штовхав їх на «подвиг», на шлях людського самовдосконалення та вихід за «межі» прагматичного реалізму.

Комплексний підхід до вирішення суспільних проблем характерний для гуманістичної науки, позначився на специфіці творчого доробку Роксолана у царині історіографії та суспільно-політичної думки. У ньому історія і політика пов'язані настільки щільно, що будь-який розгляд їх у відриві одна від одної виглядатиме цілком штучно та схоластично.

За походженням і вихованням С.Оріховський належав до шляхетського стану. За пануючими уявленнями того часу саме цей стан вважався репрезентативною верствою будь-якого народу, його «політичною нацією». Традиційний погляд на шляхту як колективного володаря землі-королівства в Короні Польській, завдяки шляхетській революції першої половини XVI ст., набув статусу політичного імперативу. Рід Оріховських, соціальне просування якого було тісно пов'язане з процесами громадянської емансипації шляхти, став відправною точкою для формування у Роксолана «активної життєвої позиції». Чудова ж гуманістична освіта зробила з нього «для потреб коронних готову людину», справжнього трибуна «революційного» шляхетства.

Творчий шлях Оріховського відрізняється цілісністю і відсутністю різких змін поглядів, проте його можна поділити на три основні періоди. Так, на часи виховання та закордонного

навчання Роксолана припадає формування світоглядних орієнтирів та життєвих принципів гуманіста. Період з 1541 по 1552 рік є добою активної боротьби за власні ідеї, за їх офіційне визнання. Врешті-решт ця індивідуальна боротьба завершилася успішно, проте «перемога» зробила Оріховського самотнім і незручним, бо не відповідала інтересам жодної з сторін релігійно-політичного конфлікту у країні. Тому останній період життя і творчості Роксолана проходив під знаком популяризації, адаптації ідей гуманіста для потреб широкого загалу, причому результати цієї діяльності Оріховського далися взнаки вже після його смерті, і часто-густо вони сприймалися не як авторський, а як «напівфольклорний» набуток «народу сарматського».

Як речник шляхетства, консервативного чинника тогочасного суспільства, до того ж пов'язаний із ще більш традиційним церковним світом, Оріховський шукав шлях таких реформ, аби все «змінене, залишилось тим самим». Парадоксальність консерватизму, що яскраво позначилась на всій творчості Роксолана, часто-густо вела до непорозумінь у трактуванні його діяльності як сучасниками, так і далекими нащадками. Недооцінка консервативних засад світогляду гуманіста робила з нього «дивака» або «генія», «революціонера» або «ренегата», спокушала дослідників на пошуки «раннього» і «пізнього» Оріховського. До того ж, підкреслимо, що саме у межах українського консерватизму «донкіхотство» Роксолана стає посправжньому зрозумілим. Відмічені ж різними авторами, «демократичні» та «конституціоналістські» погляди гуманіста не суперечать загалом консервативним настановам його мислення, адже громадянське суспільство та правові норми якраз і є зберігаючим чинником у людському суспільстві.

У царині історіографії Оріховський проявив себе як ерудований вчений, добре обізнаний як з античною, так і сучасною ренесансною історіографічною традицією. Він дивився на історичну працю як на наукову роботу, що має власний предмет, мету і завдання, потребує певних методів, окремих історіографічних жанрів і спеціальної фахової підготовки.

Утім, «академічним» вченим Оріховський не був і основна заслуга його як історика полягає в адаптації принципів ренесансної історіографії на українському ґрунті. Варто також відзначити, що тематика історичних досліджень, окреслена у творчості Роксолана, стала основою для розвитку української історіографії як ранньомодерного, так і, певною мірою, наступних періодів. Він створив оригінальну теорію «грецького походження» слов'ян, яка, зокрема, легітимізувала в очах суспільства східні первні місцевої культури. Останнє було на руку, насамперед, українським (як православним, так і неправославним) колам. Оріховський також дав особливу трактовку «сарматизму» – теорії етногенетичної виключності «шляхетського народу» Речі Посполитої. В його візії, по-перше, постулювалось слов'янське походження соціальної еліти, по-друге, рівні «сарматські» права поляків і українців, ба, навіть певна перевага останніх як спадкоємців найславнішого сарматського племені «роксоланів».

Серед інших тем, що впровадив у дискурс вітчизняної історіографії Оріховський, варто згадати проблему єдності цивілізації, а також відносин між локальними цивілізаціями. Піднята у творчості Роксолана тема антитурецької і антиісламської боротьби, ідеологічно обґрунтовувала справедливість з боку українського народу як простої відсічі загарбникам, так і превентивних ударів по останніх. Вона виводила Україну на простір міжнародної європейської політики, постулювала українців як рівноправних і дуже корисних членів західної цивілізації. Фактично творами Роксолана готувався майбутній широкий інтерес Європи до козацьких змагань в кінці XVI-XVIII ст.

Тема унії державної, в межах Корони Польської і Великого князівства Литовського, та церковної, на засадах християнського екуменізму, також належала до цивілізаційної проблематики. Роксолан був палким прихильником обох унійних процесів, причому його аргументи на користь «річпосполитського» універсалістського проекту та об'єднання православної і католицької церков, мають цілком українське забарвлення і є спробою знайти особливе місце в європейській християнській спільноті для рідної йому України-Русі.

Окрім цього, значними є набутки Оріховського у царині «національної» історіографії та розуміння ролі людини в історії. Так, він вельми прагматично підходив до пошуків предків слов'ян взагалі та українців і поляків зокрема, не спокушаючись вибудовою їх біблійних генеалогій. Священна історія потрібна йому лише як глибинна (довгочасова) перспектива та тло, на якому діють справжні об'єкти історичного пізнання – «народи» і їх герої.

Причому харизматичні вожді для нього – це, передусім, «обранці» народу, діяльність яких спрямована на загальне благо спільноти. Силу держави він убачає не у військовій потузі або апараті насильства, а у громадянській підтримці. Істинним героєм історії для Роксолана є повноправний громадянин держави (шляхтич), який володіє політичною ініціативою і свідомо підтримує владу короля, котрий являє собою лише координатора громадських зусиль. Саме за такими принципами він шукає «золоті часи» народу і держави, на які постійно повинні взоруватись нащадки.

Оріховський, як історик, багато уваги приділив значенню культурної спадщини в житті народу. Саме спорідненість елементів культури слугувала йому основою для висновку про генетичну спорідненість давніх і нових народів, Роксолан також підтримав думку про мову як основну ознаку національної окремішності.

Багато важила для Оріховського і традиція «землі», тому його «слов'яни», переселившись на територію, заселену народом «сарматським», також стають «сарматами». І лише місцевого уродженця він був готовий вважати повноправним громадянином, а відтак, на його думку, в «Русі» краще бути русином, аніж поляком.

Окрім цього, постійний «український» кут зору на внутрішню та зовнішню політику держави дуже відрізняє Оріховського з-поміж інших річпосполитських істориків. Так, зокрема, проблема захисту прикордоння України є постійним катреном в історичних працях Роксолана, а апологія прикордонного лицарства, «богатирів Русі», сягає майже епічного звучання.

Оріховський, як політичний мислитель, зробив внесок у розробку теорії правової держави, виступав за поділ влади між різними суспільними інститутами – церквою, королем та представницькими органами повноправних громадян. Роксолан непримиренно ставився до будь-якої тиранії. За церквою він залишав вищий арбітраж у державних справах, причому тяжів до визнання значної автономності «національних» (державних) церков від влади римських пап і вищим духовним авторитетом вважав церковний собор.

Щодо королівської влади, то гуманіст витворив оригінальну концепцію «короля-сторожа», за якою володар був лише координатором суспільних зусиль, охоронцем прав громадян держави, а не самим джерелом права, як вважалося за давньо-римською імператорською традицією (закарбованою у римському праві) та популярними творами Н.Макіавеллі.

А від громадян держави Оріховський вимагав постійного прояву політичної активності, державного підходу, прагнення освіти та самовдосконалення, а також реальних діянь задля блага Вітчизни. Він мав сумнів щодо поняття «крові» як підстави шляхетства-громадянства, вважаючи претензії власних «заслуг» куди більш справедливими. Утім, Оріховський віддавав належне і потенційним перевагам аристократії – традиційному авторитету та унікальним можливостям для здобуття доброго виховання і освіти.

Суспільним ідеалом Роксолана була станова система, в якій кожна людина має чітке, раз і назавжди визначене, коло прав і обов'язків. У ній він убачав новочасне втілення античної ідеї «змішаної держави», зокрема класичної «політії» Аристотеля.

Саме спадкоємність основних засад політичного ладу держави і, певною мірою, патріархальних стосунків між особами з різним соціальним статусом, на думку Оріховського, повинна забезпечити суспільну гармонію та міцність держави. Гуманіст свідомий постійного ускладнення соціальної системи, проте шукає виходу на шляхах більшої регламентації, виокремлення дрібніших прошарків у межах кожного стану та покращення адміністративного контролю. У цьому проявляються загальні

консервативні настанови його мислення, за котрими «застарілий налив не добре дражнити»¹, аби зміни не стали тим всепоглинаючим «пожаром»², через який «коні в крові людській бродити будуть»³.

Роксолан палко підтримував універсалістський «річпосполитський проект» і був причетний до вироблення засад політичної будови Речі Посполитої. Утім, поділяючи настанови «шляхетського імперіалізму»⁴ – експансії Польщі на сусідні з нею землі, гуманіст пропонував активно залучати не звичайні військові, але, передусім, культурні засоби, що можуть забезпечити добровільне приєднання навколишніх народів. Оріховський також опікувався суспільною та міжнаціональною злагодою всередині своєї омріяної шляхетської імперії. Він сподівався, що рівноправне користування «золотими польськими свободами» усуне будь-які конфлікти між громадянами різного етнічного походження.

Причому, Роксолан вимагав рівноправ'я не лише політичного, але й конфесіонального, у межах християнського віровчення. На його думку, примас польської католицької церкви має рівно опікуватися усім християнським населенням Речі Посполитої.

У цілому, в котре завважимо, що бачення Оріховським «річпосполитського проекту» має відчутне «українське» забарвлення і є справді баченням людини з отією особливою подвійною свідомістю, яку він сам афористично позначив як *gente ruthenus, natione polonus*. Це кут зору українського інтелігента, який буде пануючим в Україні принаймні все наступне, по смерті Роксолана, століття, а в реліктових формах не раз озветься і далеко потім.

¹ *Orzechowski S. Ziemianin albo rozmowa ojca z synem o sprawie polski r.1565 (S.1-29) i Politia krolestwa polskiego na kształt arystotelesowych polityk wypisana r.1566. – Kraków, 1859. – S.16.*

² *Там само.* – S.7.

³ *Там само.* – S.6

⁴ *Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.IV. – С.222.*

Насамкінець зазначимо, що подальше дослідження історіографічної, політико-публіцистичної та релігійно-полемічної спадщини Ст.Оріховського-Роксолана має непересічні наукові перспективи. Воно може пролити світло на питання про особливості ранньонаціональної свідомості українців, на роль консерватизму в історії України, на європейський контекст української культури тощо. Вельми перспективними виглядають історико-генеалогічні пошуки щодо родини Оріховського та пов'язаних із нею родів, а також краєзнавчі, зокрема щодо церковних інституцій Галичини, студії, які дозволять уточнити ступінь впливу та шляхи впровадження ідей Роксолана у реальну суспільну практику ранньомодерної України. На черзі також повне українськомовне видання творчої спадщини гуманіста з належним контекстно-історичним коментарем.

Вшанування пам'яті Роксолана в Україні і Польщі – як у ювілейному контексті 500-ліття з дня народження, так і «по буднях» – плекатиме і примножуватиме приклади плідної співпраці між українцями і поляками. І поза офіційними вимірами «налагодження добросусідських відносин між народами», воно сприятиме жвавим культурним контактам на науковому та особистому рівнях.

Бібліографія:

Модерні видання текстів С.Оріховського*:

Українська література XIV-XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / Ред. кол.: І.Дзеверін (голова) та ін.; Автор вступ. статті і ред. тому В.Микитась. – К., 1988. – 600 с.:

Про турецьку загрозу. Слово друге. – С.88-113.

Напучення польському королеві Сигізмунду Августу – С.113-152.

Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого. – С.152-155.

Лист до Павла Рамузіо. – С.155-166.

Українські гуманісти епохи Відродження / Відп. ред. В.Нічик. У 2 ч. – К., 1995. – Ч.1. – 431 с.:

Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. – С.23-61.

Про турецьку загрозу. Слово перше. – С.61-87.

Про турецьку загрозу. Слово друге. – С.87-109.

Лист до короля Сигізмунда. – С.110-112.

Промова у справі закону про целібат. – С.112-180.

Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона. – С.180-223.

Супліка до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу. – С.224-254.

Життя і смерть Яна Тарновського. – С.254-293.

Квінкункс, тобто взірць устрою Польської держави. – С.294-404.

На промову Станіслава Оріховського, спрямовану проти запеклих оборонців ганебного целібату. – С.405.

До римського папи, який вигдав целібат. – С.405.

Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого. – С.405-416.

Лист до Павла Рамузіо. – С.417-419.

Оріховський Станіслав. Твори / упорядник В.Литвинов. – К., 2004. – 672 с.:

Напучення польському королю Сигізмунду II Августу. – С.31-70.

Про турецьку загрозу Слово перше (до шляхти). – С.71-94.

Про турецьку загрозу Слово друге (до короля). – С.95-117.

* Оригінальні стародруки Оріховського згадуються принагідно у тексті праці (наразі вони здебільшого легкодоступні на Інтернет-сторінках польських е-бібліотек).

- Промова на похороні польського короля Сигізмунда Ягелона. – С.118-163.
- Станіслав Оріховський до римського папи Юлія III. – С.164-196.
- Промова про закон цілібату (промова на соборі проти Сиріція). – С.197-266.
- Діалог, або Розмова навколо езекуції Польської держави. – С.267-370.
- Квінкункс, тобто взірць устрою Польської держави. – С.371-487.
- Життя і смерть Яна Тарновського. – С.488-528.
- «Хроніка польська від смерті Сигізмунда I» [уривки]. – С.529-563.
- Проти запеклих оборонців ганебного цілібату. – С.564.
- До римського папи, який вигадав цілібат (вірш). – С.564.
- Лист до польського короля Сигізмунда. – С.564-566.
- Лист Петрові Гармату від 1544 року. – С.567-574.
- Лист до Яна Франціска Коммендоні про себе самого. – С.575-586.
- Лист до Павла Рамузіо. – С.587-589.
- Станіслав Оріховський до читача. – С.590.

- Orzechowski S.* Kroniki Polskie od zgonu Zygmunta I-go. – Warszawa, 1805. – 267 s.
- Orichovius S.* Fidei catholicae confessio. – Varsaviae, 1815. – 92 s.
- Orzechowski S.* Kroniki Stanisława Orzechowskiego. – Sanok, 1856. – 267 s.
- Orzechowski S.* Dzieła w niektórych Przedmiotach pisane. – Wrocław, 1826. – T.1. – 278 s.
- Orzechowski S.* Dzieła w niektórych Przedmiotach pisane. – Wrocław, 1826. – T.2. – 288 s.
- Orzechowski S.* Życie Jana Tarnowskiego / [wydał Fr.Bohomoliec] // Życia sławnych Polaków. – T.4 [Jan Tarnowski, Lew Sapieha]. – Lipsk, 1837. – S.1-58.
- Orzechowski S.* Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego. – Sanok, 1855. – 96 s.
- Orzechowski S.* Mowy Stanisława Orzechowskiego. – Sanok, 1855. – 146 s.
- Orzechowski S.* Dyalog albo rozmowa około ezeкуcyi Polskiej Korony, oraz Quincunx, to jest wzór Korony Polskiej na cynku wystawiony / przez Stanisława Orzechowskiego i za kołędę posłom koronnym do Warszawy na nowe lato roku pańskiego 1564 posłany. – Kraków, 1858. – 106, IV, 113 s.
- Orzechowski S.* Ziemianin albo rozmowa ojca z z synem o sprawie polski r.1565 (S.1-29) i Politia krolestwa polskiego na kształt arystotelesowych polityk wypisana r.1566. – Kraków, 1859. – 185 s.

- Orzechowsky S.* Politiya Krolewstwa Polskiego na kształt Aristotelewych Politik. – Poznaniu, 1859. – 106 s.
- Orzechowski S.* Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543-1566 / Edid. Joseph Korzeniowski. – Vol.I. – Cracoviae, 1891. – 697 p.
- Orzechowski S.* Vita Stanislai Orichovii, gente rutheni, natione poloni ad Ioannem Franciscum Commendonum anno 1564 scripta. Nunc primum edita. Druk. "Czasu", 1891. – 22 s.
- Orzechowski S.* Książki o ruszeniu ziemie polskiej przeciw turkowi. – Warszawa, 1895. – 48 s.
- Orzechowski S.* «Fidelis subditus» w redakcyj 1-ej z r. 1548. – Warszawa: wydawal Teodor Wierzbowski, 1900. – 22 s.
- Orzechowsky S.* Opowiadanie upadku przyszłego polskiego z r. 1560. – Warszawa, 1901. – 35 s.
- Orzechowski S.* «Fidelis subditus» w redakcyj 2-ej z r. 1548. – Warszawa: wydawal Teodor Wierzbowski, 1908. – 22 s.
- Orzechowski S.* Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około exekucyjej i Quincunx). – Kraków, 1919. – 331 s.
- Orzechowski S.* Wybor pism. – Warszawa-Wrocław-Kraków, 1972. – 612 s.
- Orzechowski S.* Politia Królestwa Polskiego na Kształt Arystotelesowych polityk. – Przemyśl, 1984. – 145 s.
- Stanisława Orzechowskiego i Augustyna Rotundusa* debata o Rzeczypospolitej / Wstęp i opracowanie Krzysztofa Koehlera. – Kraków, 2009. – 284 s.

Інші джерела:

- Перемиський* гродський суд. – ЦДІАЛ. – Ф.13.
- Перемиський* земський суд. – ЦДІАЛ. – Ф.14.
- Сяноцький* гродський суд. – ЦДІАЛ. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.16 (1549-1554). – Ч.1-2.
- AGAD (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie). – Метрыка Коронна 79. – К.38v.
- Metrica seu Album Studiosorum* Universitatis Cracoviensis. P. 2, inde ab anno 1509 usque ad annum 1551. // Biblioteka Jagiellońska (BJ). – Rkp. 259.
- Анонім* (Про Станкара і Оріховського) // Оріховський Станіслав. Твори. – К., 2004. – С.593.
- Аристотель.* Політика // От мифа к логике: Сочинения. – М.; Харьков, 1998. – С.441-699.

Epicedion, себто вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького // Українські гуманісти епохи Відродження. У 2 ч. – К., 1995. – Ч.2. – С.20-39.

Копистенский Захария. Палинодия // Памятники полемической литературы. – СПб., 1876. – Кн.1. – С.329-1163.

Крисаченко Валентин С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн.1. – К., 1996. – 352 с.

Макьявелли Николло. История Флоренции. – М., 1987. – 448 с.

Моджевский Анджей Фрич. Об исправлении государства // Польские мыслители эпохи Возрождения. – М., 1960. – С.69-109.

Меланхтон Филипп. О школах // Идеи эстетического воспитания. Антология. В 2-х тт. – М., 1973. – Т.1. – С.360-362.

Меланхтон Ф. Речь во славу новой школы // Там само. – С.359-360.

Меланхтон Ф. О порядке обучения // Там само. – С.359.

Прокопович Феофан. Філософські твори: В 3 т. – К., 1981. – Т.3. – 523 с.

[*Рамузіо Пауло*] Лист Павла Рамузіо до Станіслава Оріховського // Українські гуманісти епохи Відродження. У 2 ч. – К., 1995. – Ч.1. – С.420-421.

Рамузіо П. До читача // Українські гуманісти... – С.421.

[*Рамузіо П.*] Павло Рамузії до Станіслава Оріховського (лист) // Оріховський Станіслав. Твори. – К., 2004. – С.590-591.

[*Рамузіо П.*] Павло Рамузії До читача [книги С.Оріховського] // Оріховський Станіслав. Твори. – К., 2004. – С.592.

Роттердамський Еразм. Похвала Глупоті. Домашні бесіди. – К., 1993. – 319 с.

Тротцендорф Валентин. Гольдбергский школьный устав // Идеи эстетического воспитания. Антология. В 2-х тт. – М., 1973. – Т.1. – С.363-364.

Филалет Христофор. Апокрисис // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1882. – Кн.2. – С.76-287.

Andrzeja na Wiecborku Zebrzydowskiego, biskupa włocławskiego i krakowskiego korespondencyja z lat 1546-1553: z przydaniem Synodów z r. 1547 i 1551, jako téż innych dokumentów współczesnych / wydana przez Władysława Wisłockiego. – Kraków, 1878. – XXXII, 579 s. (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795, t.1).

Bielski Marcin. Kronika wszytkiego świata. – Kraków, 1564. – 10 s.nlb, 467 listów, 20 s.nlb.

Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553 i 1570 r. Z rękopisów wydał i przypisami objaśnił Józef Szujski. – Kraków, 1872. – XX, 311, 8 s.

- Górnicki Łukasz*. Dzieje w Koronie Polskiej / oprac. Henryk Barycz. – Wrocław, 2003. – LXIV, 195 s.
- Kononowicz-Horbacki Joseph*. Orator Mohylaenus... – ЦНБ АН України, відділ рукописів. – Ф.30. – №109. – S.1-167.
- [*Kromer Marcin*] *Martini Cromeri Orechovivs, Sive De Conivgio Et Coelibatv Sacerdotvm Commentatio: Ad Stanislaum Orechouium...* – Coloniae, 1564. – 101 p.
- Kromer M.* Polska czyli o położeniu, obyczajach, urządach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. – Wilno, 1853. – 151 s.
- Kromer M.* Rozmowy dworzanina z mnichem (1551-1554) / wydał Jan Łoś. – Kraków, 1915. – XIV, 449 s.
- [*Krowicki Marcin*] *Obrona Nauki Prawdziwey y Wiary Starodawney Krześcijanskiej, ktorey uczyli Prorocy...* – Pinczów, 1560. – 545 s.nlb.
- Lubieniecki Stanisław*. Historia reformationis Polonicae, in qua tum reformatorum, tum antitrinitariorum origo et progressus in Polonia et finitimis provinciis narratur. – Freistadii, 1685. – 304, 4 p.
- Herbest Benedykt*. Wypisanie drogi // *Wiszniewski M.* Historia literatury Polskiej. – Kraków, 1845. – T.7. – S.569-581.
- Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich / zebrał Teodor Wierzbowski.* – T.1: 1398-1600. – Warszawa, 1900. – XXIV, 339, XXI s.
- Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich / zebrał Teodor Wierzbowski.* – T.2: 1526-1830. – Warszawa, 1904. – XXV, 249 s.
- Oracja Walentego Orzechowskiego z 8 grudnia 1563 r. // Płachcińska Krystyna*. Obraz kultury retorycznej społeczeństwa szlacheckiego na podstawie mów sejmowych z lat 1556-1564. – Łódź, 2004. – S.434-436.
- Stateczność Stanisława Orzechowskiego, księdza papieskiego żonatego.* – B.m.dr., 1561? – 8 k.
- Paprocki Bartosz*. Herby rycerstwa polskiego / Wydanie K.J.Turowskiego. – Kraków, 1858 (репринт – Warszawa, 1982). – 964, CLXII, 13 s.
- Paprocki Bartosz*. Gniazdo Cnoty, Zkąd Herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego... – Kraków, 1578. – 16 nlb, 1242, 4 nlb s.
- Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza koronnego i hetmanna z jego popiersiem / wydał August Batowski.* – Lwów, 1861. – LX, 628 s.
- [*Rej M.*] *Mikotaja Reja z Nagłowic Zwierzyniec, 1562 / wyd. Wilhelm Bruchnalski.* – Kraków, 1895. – XVII, 347 s.
- [*Rotundus Augustyn.*] Rozmowa Polaka z Litwinem, z ktorey thu snadnie każdy obaczyć może, co iest prawa wolność, abo swoboda, y iakoby Unią Korona Polska z Księsthwem Litewskim przyiąć miała, przeciw

sromotnemu i omylnemu Stanisława Orzechowskiego pisaniu, ktorым niewinnie sławne Księstwo Litewskie zelzyc chciał, uczyniona. Przydana jest ktemu Rozmowa o niewoley Litewskiej. – Breść, 1565? – 95 s.nlb.

Rotundus A. Rozmowa Polaka z Litwinem. 1564 / wyd. Józef Korzeniowski. – Kraków, 1890. – VIII, 91 s.

Starovolsci Simonis. Scriptorum Polonicarum Ekatontas, seu centum illustrium Poloniae scriptorum Elogia et Vitae. – Francoforti, 1625. – 125 p. *Uchansciana* czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego / wydał Teodor Wierzbowski. – Warszawa, 1890. – T.3. – IV, XIII, 350 s.

Vita Petri Kmihtae de Wisnicze Palatini Cracoviensis // Annales Stanisłai Orichovii Okszii. – Posnaniae, 1854. – S.197-226.

Література:

Базылев Людвик. Россия в польско-латинской политической литературе XVI в. // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения. – М., 1976. – С.132-156.

Бардах Юлиуш. Литовские статуты – памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения. – М., 1976. – С.71-93.

Білик Михайло Й. Український елемент у польській літературі XVI ст. писаній латинською мовою // Слов'янське літературне єднання. – Львів, 1958. – С.41-51.

Бовуа Даніель. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К., 1996. – 416 с.

Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К., 1998. – 334 с.

Бродель Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. – Том 2. Ігри обміну. – К., 1997. – 585 с.

Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. – Т.3. Час світу. – К., 1998. – 631 с.

Вирський Дмитро С. До проблеми шляхетського козакування (за літературними джерелами XVI ст.) // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р.). – Секції I, II. – Запоріжжя, 1997. – С.114-119.

Вирський Д.С. С.Оріховський-Роксолан і козаччина (До проблеми витоків ідеології українського козацтва) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ІІІ. – Дрогобич, 1998. – С.121-133.

Вирський Д.С. Питання аграрних відносин в українських землях польського королівства у творчості С.Оріховського-Роксолана // Питання аграрної історії України та Росії (XVIII-XX ст.). Матеріали третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П.Пойди. – Дн-ськ, 1999. – С.77-82.

Вирський Д.С. «Гетьманські чесноти»: образ полководця та державного діяча в політичній свідомості українсько-польського суспільства XVI ст. (за творами Ст.Оріховського-Роксолана) // Грані. – №3(5) травень-червень 1999 р. – Дн-ськ, 1999. – С.38-41.

Вирський Д.С. «Цивілізаційна» проблематика у творчості С.Оріховського-Роксолана (переважно за матеріалами «Турчик») // Збірник наукових праць молодих вчених. Історія. – Вип.1. – Дн-ськ, 1999. – С.94-107.

Вирський Д.С. В пошуках «золотого віку» (ренесансні історичні міфологеми в історіографічній спадщині С.Оріховського-Роксолана) // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип.2. – Херсон, 1999. – С.88-100.

Вирський Д.С. «Польська політія» – ідеальна держава Ст.Оріховського-Роксолана // Гуманітарний журнал. – №3 (3). – Дн-ськ, 1999 (літо). – С.36-43.

Вирський Д.С. «Коло джерел» як «коло ідей» (за читацькими уподобаннями Ст.Оріховського-Роксолана) // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія. Історія та археографія. – Вип.8. – Дн-ськ, 2000. – С.97-100.

Вирський Д.С. «Solo tibi» проти «solo fide» (східноєвропейський інтелектуал і тупики Реформації) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ІV. – Дрогобич, 2000. – С.65-72.

Вирський Д.С. До проблеми спадкоємності стереотипів поведінки політичного лідера доби феодалізму в Україні // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Випуск 7. – К., 2000. – С.185-190.

Вирський Д.С. С.Оріховський-Роксолан та перше українське Відродження // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образ науки: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дн-ськ, 2000. – С.71-77.

Вирський Д.С. Пам'ятка ренесансного історіописання в Україні: «Аннали» С.Оріховського-Роксолана // Схід-Захід: Історико-культуроло-

логічний збірник/ Упорядн. Кравченко В.В. – Вип.3. – Харків, 2000. – С.31-38.

Вирський Д.С. Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. – К.-Кременчук, 2001. – 217 с.

Вирський Д.С. Ст.Оріховський-Роксолан як дзеркало національних історіографій // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Т.6(8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С.215-221.

Вирський Д.С. «Зразковий громадянин» Ст.Оріховського-Роксолана: шляхетські «вольності» на античному тлі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.V. – Дрогобич, 2001. – С.82-96.

Вирський Д.С. Рід С.Оріховського-Роксолана // Генеалогічні записки Українського генеалогічного товариства. – Біла Церква, 2001. – С.101-105.

Вирський Д.С. Рецепція Ст.Оріховського-Роксолана в історіографічній традиції (доакадемічна доба) // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.11. – К., 2002. – С.175-183.

Вирський Д.С. «Зем'янин» Псевдо-Оріховського як пам'ятка консервативної суспільної думки України XVI ст. // Укр. істор. журн. – К., 2005. – №6. – С.190-198.

Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К., 2008. – У 2-х ч. – Ч.1. – 502 с.; Ч.2 (Додатки). – 466 с.

Вирський Д. Роксолани серед Сарматів: річпосполитська історіографія України (кінець XV ст. – 1659). – К., 2013. – 295 с.

Гарин Игорь И. Лютер. – Харьков, 1994. – 286 с.

Гейштор Александер. Теория исторической науки в Польше XVI в. // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения. – М., 1976. – С.32-43.

Геровский Юзеф-Анджей. Польша среди европейских государств (XVI-XVII) // Вопросы истории. – М., 1977. – № 12. – С.135-147.

Голенищев-Кутузов Илья Н. Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). – М., 1963. – 96 с.

Голенченко Георгий Я. Студенты Великого княжества Литовского в Краковском университете в XV-XVI вв. // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения. – М., 1976. – С.228-240.

Горський Вілен С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996. – 287 с.

- Горфункель Александр Х.* Гуманизм – Реформація – Контрреформація // *Культура епохи Возрождения и Реформація.* – Л., 1981. – С.7-19.
- Грушевський Михайло С.* Історія України-Руси. – К., 1993. – Т.IV. – 539 с.
- Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – К., 1994. – Т.V. – 692 с.
- Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – К., 1995. – Т.VI. – 674 с.
- Грушевський М.С.* Історія української літератури. В 6 тт. – Т.5: Культурні і літературні течії на Україні в XV-XVI вв. і перше відродження (1580-1610 рр.). – Нью-Йорк, 1960. – 515 с.
- Гудзяк Борис.* Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – XVI, 426 с.
- Дажина Вера Д.* Микеланджело и движение итальянской Реформации // *Культура епохи Возрождения и Реформація.* – Л., 1981. – С.86-91.
- Дашкевич Ярослав.* Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.) // *Записки НТШ.* – Львів, 1991. – Т.ССXXII. – С.28-44.
- Дмитриев Михаил В.* Православие и Реформація. – М., 1990. – 134 с.
- Дмитрієв М.* Концепції унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст. // *Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських читань»* Львів, Івано-Франківськ, Кої, 1-6 жовтня 1994 р. – Львів, 1995. – С.39-73.
- Єскельчик Сергій.* Роксолан // *Дерево пам'яті: Кн. укр. іст. оповідання: У 4 вип. – Вип.4: Присвячений митцям минулого.* – К., 1995. – С.52-60.
- Ісаєвич Ярослав Д.* Джерела з історії української культури доби феодалізму. – К., 1972. – 144 с.
- Ісаєвич Я.* Юрій Дрогобич. – К., 1972. – 124 с.
- Ісаєвич Я.Д.* Українська культура в середньовіччі і на світанку Нової доби // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідомчий зб. наук. праць.* – К., 1992. – Вип.1. – С.31-49.
- Ісаєвич Я.* Наші три відродження – не лише здобутки, а й втрати // *Сучасність.* – К., 1998. – №12. – С.136-143.
- Історія Української ССР.* В 10 т. – Т.2. – К., 1982. – 592 с.
- Історія Польши.* В 3 т. – Т.1. – М., 1954. – 584 с.
- Історія польської літератури.* – Т.1. – М., 1968. – 616 с.
- Жукович Платон.* Кардинал Гозий и польская церковь его времени. – СПб., 1882. – VIII, 542, IV с.
- Кашуба Марія В., Паславський Іван В., Захара Ігор С. та ін.* Філософія Відродження на Україні. – К., 1990. – 336 с.

Ковальський Микола. Іван Крип'якевич про українську історіографію з давніх часів до останньої третини ХІХ ст. (Спостереження над першим лекційним університетським курсом з української історіографії) // На службі Клію. Збірник на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К.–Нью-Йорк–Торонто–Париж–Львів, 2000. – С.303-336.

Кондратович Людвик. История польской литературы от начала века до настоящего времени: В 3 тт. – М., 1862. – Т.2. – 488 с.

Кресін Олексій. Сарматизм український // Політологічні читання. – К., 1995. – № 3. – С.267-268.

Кресін О. Сарматизм український // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С.136.

Кримський Агатангел. Історія Туреччини. – К.-Львів, 1996. – 288 с.

Крип'якевич Іван. Львівська Русь в першій половині ХVІ ст.: дослідження та матеріали. – Львів, 1994. – 391 с.

Кудрявцев Олег Ф. Гуманистические академии итальянского Возрождения // Культура Возрождения и общество. – М., 1986. – С.71-76.

Кухта Борис Л. З історії української політичної думки. – К., 1994. – 368 с.

Лакиер Александр Б. Русская геральдика. – М., 1990. – 432 с.

Левицький Орест. Сім'я і побут українців у ХVІ ст. // На переломі: друга половина ХV – перша половина ХVІ ст. – К., 1994. – С.190-255.

Леп'яко Сергій А. Козацькі війни кінця ХVІ ст. в Україні. – Чернігів, 1996. – 288 с.

Лефтерова Ольга М. Категорія пресупозиції та її реалізація в латиномовних трактатах С.Оріховського. – К., 1998. – 32 с.

Лефтерова О.М. Фонова інформація та її роль в індивідуальному мовленні (на матеріалі латиномовних творів С.Оріховського): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 16 с.

Литвинов Володимир Д. Проблемы государства в трудах Ст.Ориховского // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Историко-философский очерк). – К., 1988. – С.237-254.

Литвинов В.Д. Историографические взгляды Станислава Ориховского // Человек и история в философской мысли русского, украинского и белорусского народов. – К., 1987. – С.111-121.

Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії ХV – початку ХVІІ століття). – К., 2000. – 472 с.

- Литвинов В.* Станіслав Оріховський – український Демостен першої половини XVI ст. // Оріховський С. Твори. – К., 2004. – С.5-30.
- Литвинов В.* Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI – початок XVII ст. Історико-філософський нарис. – К., 2008. – 527 с.
- Львов Сергей Л.* Альбрехт Дюрер. – М., 1985. – 319 с.
- Любащенко Вікторія.* Історія протестантизму в Україні. – Львів, 1995. – 350 с.
- Любович Николай.* История реформации в Польше: Кальвинисты и антитринитарии. – Варшава, 1883. – 347 с.
- Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін.* – К., 1997. – 464 с.
- Матях Валентина М.* Медієвістика на сторінках «Українського історичного журналу» // Укр. істор. журн. – К., 1997. – № 4. – С.39-48.
- Микитась Василь.* Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994. – 288 с.
- Множинська Руслана В.* Релігійно-філософські погляди Станіслава Оріховського в контексті віросповідного розмаїття в Україні (XVI ст.): автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2006. – 16 с.
- Множинська Р.В.* Релігійно-філософські погляди Станіслава Оріховського. – К., 2007. – 150 с.
- Момрик Анатолій.* Біблійна генеалогія в етногенетичних концепціях польських та українських хроністів // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Т. V. – К., 1998. – С.111-117.
- Наливайко Дмитро С.* Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – К., 1984. – С.161-185.
- Наливайко Д.С.* Українське літературне барокко в європейському контексті // Українське літературне барокко. Зб. наук. праць. – К., 1987. – С.46-75.
- Наливайко Д.С.* Станіслав Оріховський // Історія України в особах: литовсько-польська доба. – К., 1997. – С.97-105 (Свіжу її версію див.: *Історія України в особах: Давньоруська держава. Литовсько-польська доба / Авт. кол.: Русина О.В. (кер. авт. кол.), Дзюба О.М., Довбищенко М.В., Ісаєвич Я.Д., Котляр М.Ф., Лепякко С.А., Назарук М.Й., Наливайко Д.С., Пшеничний Є.В., Савчук О.М., Семчинський С.В., Щербак В.О.* – К., 2012. – С.303-310).
- Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К., 1998. – 578 с.

- Наливайко Д.* Україна очима Заходу. – Вид. 2-ге, доп. – К., 2008. – 787 с.
- Нічик Валерія М., Литвинов Володимир Д., Стратій Ярослава М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1990. – 384 с.
- Парандовский Ян.* Алхимия слова. Петрарка. Король жизни. – М., 1990. – 656 с.
- Плохий Сергій Н.* Папство и Украина. (Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв.). – К., 1989. – 224 с.
- Політологічний енциклопедичний словник.* – К., 1997. – 400 с.
- Попович Мирослав В.* Нарис історії України. – К., 1999. – 728 с.
- Пятковський Роман.* Станіслав Оріховський про мистецтво управління державою // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Вип.14. – Івано-Франківськ, 2011. – С.57-62.
- Оболевич Вячеслав Б.* История польской литературы. – Л., 1960. – 366 с.
- Оболевич В.Б.* История польской литературы: (Средневековье, Ренессанс). – Л., 1983. – 168 с.
- Огородник Иван В., Огородник Василь В.* Історія філософської думки в Україні. – К., 1999. – 543 с.
- Рубанець Микола.* Станіслав Оріховський-Русин // Людина і світ. – К., 1996. – № 5. – С.44-46.
- Сас Петро М.* Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. Ст. Оріховського // Україна і Польща в період феодалізму: Зб. наук. пр. – К., 1991. – С.34-46.
- Сас П.М.* Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу // Укр. істор. журн. – 1991. – № 1. – С.87-98.
- Сас П.М.* С.Оріховський, Й.Верещинський: політико-правові концепції державного устрою // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. (Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський 29-31 травня 1992 р.). – К., 1992.
- Сас П.М.* Станіслав Оріховський // Історія України в особах IX-XVIII ст. – К., 1993. – С.163-169.
- Сас П.М.* Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998. – 296 с.
- Скиба Володимир Й.* Про трактат С.Оріховського «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» // Укр. істор. журн. – К., 1996. – № 3. – С.119-130.

- Скочиляс Ігор*. Маєтковий поділ Теробовлянського повіту Галицької землі в другій половині XVI ст. // Україна в минулому. – К.-Львів. – Вип.1. – С.14-36.
- Смолій Валерій А., Головка Олександр Б.* Проблема українсько-польських зв'язків доби феодалізму в українській радянській історіографії // Україна і Польща в період феодалізму: Зб. наук. пр. – К., 1991. – С.3-10.
- Соловьев Сергей М.* Сочинения. – Кн.ШІІ. – Т.5-6. – М., 1989. – 783 с.
- Субтельний Орест*. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. – К., 1994. – 238 с.
- Сумцов Николай Ф.* Станислав Ориховский // Киевская старина. – К., 1888. – Ноябрь. – Т.23. – С.215-234.
- Тойнбі Арнольд*. Дослідження історії. В 2 т. – К., 1995. – Т.1. – 614 с.; Т.2. – 406 с.
- Харлампович Константин*. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века. – Казань, 1898. – 524 с.
- Франко Іван*. Іван Вишенський і його твори // Зібрання творів у 50-ти тт. – К., 1981. – Т.30. – С.7-211.
- Франко І.* Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. // Зібрання творів у 50-ти тт. – К., 1981. – Т.32. – С.207-229.
- Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку /* Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. – К., 1999. – 384 с.
- Ульяновський Володимир І.* Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. – Кн.1-2. Середина XV – кінець XVI століття. – К., 1994. – Кн.1. – 256 с.; Кн.2. – 256 с.
- Чаплинський Владислав*. Органи державної влади в Польщі XVI-XVII вв. // Вопросы истории. – М., 1977. – №12. – С.148-158.
- Шевченко Володимир*. Філософська думка на терені України до Київської Русі // Філософська і соціологічна думка. – К., 1996. – № 5-6. – С.3-15.
- Шмидт Сигурд О.* Об адресатах первого послания Ивана Грозного князю Курбскому // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения. – М., 1976. – С.304-328.
- Яковенко Наталя М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – 413 с.
- Яковенко Н.* Gente Ruthenus natione Polonus – зміст і еволюція поняття у баченні В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський. Історико-

політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.-Філадельфія, 1994. – С.97-102.

Яковенко Н. Україна аристократична // *На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст.* – К., 1994. – С.301-343.

Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – 312 с.; Вид. 2-ге, переглянуте і виправлене. – К., 2008. – 472 с.

Яковенко Н. Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII-XVIII ст.) // *Гене́за.* – К., 1997. – №1 (5). – С.118-126.

Яременко Василь В. Українська поезія XVI століття // *Українська поезія XVI століття.* – К., 1987. – С.5-34.

Barycz Henryk. Kulturalna działalność Piotra Kmity. – Przemyśl, 1924. – 71 s.

Barycz H. Marcin Krowicki: z dziejów reformacji w Polsce. – Kraków, 1924. – 50 s.

Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440-1600). – Kraków, 1938. – IV, 274 s.

Barycz H. Studia włoskie Stanisława Orzechowskiego // *Studia z dziejów kultury Polskiej.* Książka zbiorowa. – Warszawa, 1949. – S.209-231.

Barycz H. Z epistolografii szesnastowiecznej // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce.* – Warszawa, 1975. – T.20. – S.119-139.

Bohomolec Franciszek. Życie Orzechowskiego // *Orzechowski S.* Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego. – Sanok, 1855. – S.5-31.

Bostel Ferdynand. Orzechowski czy Górski: studium krytyczne // *Kwartalnik historyczny.* – Lwów, 1887. – T.1. – S.1-23.

Brandowsky Alfred. De Stanisłai Oxii Orichovii Annalibus Polonicis Commentatio historico-philologica... – Berolini, 1860. – 41 p.

Budzyński Zdzisław. Fundacje stypendialne z terenu ziemi przemyskiej dla studentów Akademii Krakowskiej w XVI-XVIII wieku // *Rocznik Przemyski.* – T.XXI. – Przemyśl, 1979. – S.155-172.

Buszewiczowa Elwira. Grzegorz Samborczyk i jego pochwała Przemyśla // *Rocznik Przemyski.* – T.XXXVI (2000), z.2. – Przemyśl, 2000. – S.3-12.

Czapska Maria. Polemika religijna pierwszego okresu reformacji w Polsce // *Reformacja w Polsce.* – Warszawa, 1928. – R.V, zeszyt 2. – S.1-51.

Dendura Wojciech. Nieznany fragment biografii Stanisława Orzechowskiego // *Rocznik Przemyski.* – Przemyśl, 1988. – T.26. – S.385-389.

Dzieduszycki Maurycy. Piotr Skarga i jego wiek. – Kraków, 1850. – 447 s.

Dziesięlewski Jan. O tolerancji w Wielkim Księstwie Litewskim // *Przegląd historyczny.* – Warszawa, 1980. – T.IXXI. – Zeszyt 1. – S.131-137.

- Fabiański Marcin.* Książd Stanisław Orzechowski i swawolne dziewczęta wobec opon Zygmunta Augusta na Wawelu // *Terminus.* – R.XIII (2011), z.24. – Kraków, 2011. – S.41-69.
- Fenczak August S.* Ziemia przemyska a polski nurt unionizmu katolickiego w XVI wieku // *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa.* – T.2. – Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym (pod redakcją Stanisława Stępnia). – Przemyśl, 1994. – S.33-59.
- Fenczak A.S.* Stanisława Orzechowskiego «z Rusi proroka» wierność «narodowi swemu polskiemu». Kwestia tożsamości etnicznej propogatora unii kościelnej Rusinów ze Stolicą Apostolską // *Biuletyn Informacyjny PWIN.* – Przemyśl, 1996. – №2. – S.120-128.
- Fenczak A.S.* «Amplissimum Christi Regnum» – wizja jedności kościoła w pismach teologicznych Stanisława Orzechowskiego z lat 1544-1563 // *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa.* – T.4. – Katolickie unie kościelne w Europie środkowej i wschodniej – idea a rzeczy wistość. – Przemyśl, 1998. – S.85-96.
- Fiałkowski Tomasz.* Orzechowski i Rojzjusz. Kartka z dziejów polemiki staropolskiej // *Prace Polonistyczne.* – Seria XVIII (1972). – Łódź, 1972. – S.193-199.
- Gaertner Henryk.* «Ziemianin». Bezimienny dialog XVI wieku na tle współczesnej publicystyki (myśli – styl – autorstwo). – Kraków, 1922. – 64 s.
- Grzybowski Stanisław.* Prorok z Rusi w sidłach Odrodzenie – Stanisław Orzechowski // *Pisarze staropolscy. Sylwetki.* – T.1. / red. S. Grzeszczuk. – Warszawa, 1991. – S.588-622.
- Górska B.* Stanisława Orzechowskiego «Policzka Królestwa Polskiego» – fragment nieznanego druku z XVI w. // *Ze skarbcza kultury.* – Wrocław, 1976. – Z.27. – S.5-12.
- Halecki O.* Od unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – Lublin, 1997. – T.1. – 270 s.
- Kaim Andrzej.* Ekumenia w dobie Renesansu: Jedność Kościoła w ujęciu Stanisława Orzechowskiego. – Lublin, 2002. – 178 s.
- Kaim A.* Stanisław Orzechowski i dylematy chrześcijańskiego humanizmu // *Rocznik Przemyski.* – T.XLVII: 2011. – Z.3. – Przemyśl, 2011. – S.11-30.
- Kapuścik Janusz.* Mecenas i uczony J.M.Ossolinski i jego działalność historycznoliteracka. – Kraków, 1979. – 253 s.
- Klimowicz Mieczysław.* Oświecenie. – Warszawa, 1972. – 483 s.
- Koehler Krzysztof.* Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego. – Kraków, 2004. – 565 s.

- Koehler K.* «Ojczyzna bliższa» Stanisława Orzechowskiego // Rocznik Przemyski. – T.XLIII: 2007. – Z.3. – Przemyśl, 2007. – S.9-22.
- Koppens Romuald.* Dwa lata w życiu St. Orzechowskiego. 1548 i 1549 // Przegląd Powszechny. – R.10. – T.XXXVIII. – Kwiecień, maj, czerwiec 1893. – Kraków, 1893. – S.47-69, 173-187, 369-385.
- Kosmanowa Bogumiła.* Stanisław Orzechowski (1513-1566) jako polemista religijny // Euhemer. Przegląd Religioznawczy. – 1975. – nr.4. – S.21-33.
- Kosmanowa B.* Popularność Stanisława Orzechowskiego w Rzeczypospolitej szlacheckiej // Odrodzenie i reformacja w Polsce. – T.XXII. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. – S.74-91.
- Kosmanowa B.* Recepcja twórczości Stanisława Orzechowskiego od połowy XVIII do połowy XIX wieku // Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. – Z.13. – Kórnik, 1977. – S.67-82.
- Kossowski Aleksander.* Hozjusz i Orzechowski w ostatnim roku Sobora Trydenckiego // Przegląd powszechny. – Lwów, 1928. – R.45, t.177. – S.162-186.
- Kossowski Stanisław.* Trybun ludu szlacheckiego (Z powody książki do Ludwika Kubali o Orzechowskim) – Lwów, 1907. – 16 s.
- Kot Stanisław.* Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej w. XVI. – Kraków, 1919. – VIII, 313 s.
- Kot S.* Opposition to the pope by the Polish bishops, 1557-1560. Three unique Polish Reformation pamphlets // Oxford Slavonic Papers. – Vol.IV. – 1953. – S.38-70.
- [*Krzesiński Bogumił, ks.*] Stanislaus Orzechowski. Biographische skizze als Beitrag zur Geschichte der Katholischen Kirche in Polen im XVI. Jahrhundert. Von Krzesiński, Pfarrer. – Posen, gedruckt in der Buchdruckerei des «Kuryer Poznanski», 1891. – 28 s.
- Krzywoszyński Przemysław.* Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji szlacheckiej. – Poznań, 2010. – 172 s.
- Krzywoszyński P.* Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji nie tylko szlacheckiej // Rocznik Przemyski. – T.XLVII: 2011. – Z.3. – Przemyśl, 2011. – S.31-47.
- Kubala Ludwik.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczypospolitą wobec Reformacji XVI wieku. Rzecz historyczna. – Lwów, 1870. – 120 s.
- Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów, 1906. – 105 s.
- Kulicka Elżbieta.* Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego // Przegląd historyczny. – Warszawa, 1980. – T.IXXI. – Zeszyt 1. – S.1-21.

- Kwolek Jan.* Odwoływanie herezji za biskupa przemyskiego Walentego Herburta // *Reformacja w Polsce.* – Warszawa, 1921. – №4. – S.258-265.
- Lichtensztul Józef.* Poglądy filozoficzno-prawne St. Orzechowskiego. – Warszawa, 1939. – VII, 171 s.
- Ludwikowska Małgorzata, Ludwikowski Rett R.* Stanisław Orzechowski – prekursor szlacheckiego anarchizmu // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.* – DXXXIII, *Prace prawnicze.* – Z.86. – Kraków, 1980.
- Maczuga Apolinary.* Ostatnie lata w życiu Stanisława Orzechowskiego (1562-1566), na podstawie «Orichovian'ów», wydanych przez dr. J.Korzeniowskiego w Krakowie w r. 1891 // *Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum w Tarnowie za r. 1894/5.* – Kraków, 1895. – S.1-34.
- Malinowska Jolanta.* Epistola clari viri de quamplurimis optimis selecta, List Stanisława Orzechowskiego do Pawła Ramusia // *Roczniki Humanistyczne.* – T.33, z.3. – Lublin, 1985. – S.125-132.
- Malinowska J.* «Fidei catholicae confessio» Stanisława Orzechowskiego. Wyznanie wiary – apologia // *Roczniki Humanistyczne.* – T.34, z.3. – Lublin, 1986. – S.97-104.
- Malinowska J.* Kilka uwag o kompozycji Roczników Stanisława Orzechowskiego // *Roczniki Humanistyczne.* – T.35, z.3. – Lublin, 1987. – S.97-104.
- Malinowska J.* Kilka uwag o adresacie listu Stanisława Orzechowskiego «Pro exequiis Sigismundi Iagellonis Poloniae Regis» // *Roczniki Humanistyczne.* – T.36, z.3. – Lublin, 1988. – S.170-174.
- Malinowska J.* Colores rhetorici niektórych mów Stanisława Orzechowskiego // *Roczniki Humanistyczne.* – T.39/40, z.3. – Lublin, 1991/1992. – S.107-122.
- Malinowska J.* Stanisław Orzechowski – gente Ruthenus // *Roczniki Humanistyczne.* – T.50, z.3. – Lublin, 2002. – S.57-63.
- Mączak Antoni.* Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w. – Warszawa, 2000. – 357 s.
- Morawski Kazimierz.* Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. – Kraków, 1892. – 402 s.
- Myćko Ihor.* Przyczynki do dzieł polemiki religijnej w Przemyskiem w XVI wieku. Benedykt Herbst, Andrij Kołodyński, Iwan Wiszeński // *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedstwa.* – T.2. – S.61-68.
- Nadolski Bronisław.* Demostenesowe natchnienie w «Turcykach» Orzechowskiego // *Pamiętnik Literacki.* – Lwów, 1932. – R.29. – S.162-178.
- Niechwiej Marek.* O błędach rusińskiego obrządku, to jest Elucidarius errorum ritus Ruthenici (1501), czyli Jan z Oświęcimia wobec idei unii kościelnej z prawosławnymi Rusinami. – Kraków, 2012. – 482 s.

Nowak-Dłużewski Juliusz. Stanisław Orzechowski – pisarz nieznanany // Z historii polskiej literatury i kultury. – Warszawa, 1967 (стаття уперше друкована у «Przegląd Humanistyczny», Warszawa 1965, t.9, №3 (48), s.1-9).

Olszaniec Władzimirz. Technika kompilacyjna Orzechowskiego w traktacie «Baptismus Ruthenorum». – Warszawa, 2013. – 178 s.

Orzechowski Stanisław (Red.) // *Polski słownik biograficzny.* – T.24. – Wrocław, 1979. – S.287-292.

Ośoliński Józef Maksymilian. Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej. – Tom.III. p.1 et 2. – Kraków, 1822. – 861 s.

Penkala Franciszek. Stanisław Orzechowski w latach 1550-1552 // Sprawozdanie dyrekcyi c.k. gimnazyum II w Tarnowie za rok szkolny 1913/14. – Tarnów, 1914. – S.1-36.

Pfeiffer Bogusław. Caelum et Regnum. Studia nad symboliką państwa i władcy w polskiej literaturze i sztuce XVI i XVII stulecia. – Zielona Góra, 2002. – 293 s.

Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. – T.2. – Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym (pod redakcją Stanisława Stępnia). – Przemyśl, 1994. – 429 s.

Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. – T.4. – Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – Idea a rzeczywistość (pod redakcją Stanisława Stępnia). – Przemyśl, 1998. – 464 s.

Premisla sacra sive Series et gesta episcoporum r[itu]. I[atino]. Premisliensium / E fontibus domesticis et extraneis congescit Franciscus Pawłowski. – Cracovie, 1869. – 682 s.

Radecki Jan Kanty. Pamiętki z dziejów dawnej Polski. – T.1 (Mowa na obronę X. Orzechowskiego, dziekana przemyskiego, miana na zjeździe piotrkowskim, 1559 r. Przez Jana Zbąskiego, posła sandomirskiego). – Poznań, 1843. – V, 158 s.

Sinko Tadeusz. Erudycja klasyczna Orzechowskiego. – Kraków, 1939. – 118 s.

Smolenski Tadeusz. Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego (1513-1532). – Warszawa, 1906. – 30 s. (відбитка з «Przegląd Historyczny»).

Starnawski Jerzy. Światowa sława Orzechowskiego // Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej. – T.1. – Przemyśl, 1969. – S.17-24.

Starnawski J. Wstęp // *Orzechowski St.* Wybor pism. – Warszawa–Wrocław–Kraków, 1972. – S.I-LX.

Starnawski J. Stanisław Orzechowski w sądach współczesnych i potomnych // Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej. – T.2. – Przemyśl, 1973. – S.11-21.

- Starnawski J.* Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do końca wieku XVIII). – Wrocław, 1984. – 423 s.
- Starnawski J.* Wstęp // *Orzechowski St.* Politia Królestwa Polskiego na Kształt Arystotelesowych polityk. – Przemyśl, 1984. – S.5-13.
- Starożytności galicyskie* / zebrał i wydał Żegota Pauli. – Lwów, 1840. – 47 s.
- Sucheni-Grabowska Anna.* Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski. 1520-1562. – Warszawa, 1996. – 448 s.
- Sysyn Frank E.* Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653. – Cambridge, 1985. – 406 p.
- Szujski Józef.* Mowa Stanisława Orzechowskiego na sejmiku w Sądowej Wiszni 1566 r. // *Przegląd Polski.* – Rok III, zeszyt X 1 kwietnia 1869 roku. – Kraków, 1869 (цю промову тоді вже опублікували в: *Ojczyście spominki* w pismach do dziejów dawnej Polski / wyd. A.Grabowski. – Kraków, 1845. – T.1. – S.11-19).
- Szujski J.* Mowa Stanisława Orzechowskiego na sejmiku w Sądowej Wiszni 1566 r. // *Szujski J.* Roztrzasania i opowiadania historyczne. – Kraków, 1876.
- Szujski J.* Odrodzenie i reformacja w Polsce. – Kraków, 1881. – 197 s.
- Szujski J.* Dzieła, wydanie zbiorowe. – Serya II. – T.5: Opowiadania i rozstrząsania, tom I. – Kraków, 1885 (Mowa St. Orzechowskiego).
- Ślaski Jan.* O chronologii polskich dialogów politycznych Stanisława Orzechowskiego // *Przegląd Humanistyczny.* – No 4. – Warszawa, 1966. – S.109-124.
- Śląski J.* Polskie dialogi polityczne Stanisława Orzechowskiego na tle sejmów egzekucyjnych // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce.* – Warszawa, 1967. – R.12.
- Świdarska Hanna.* Stanisław Orzechowski: The Uneasy Years, 1550-1559 // *The Polish Review.* – Vol.8. – No.3 (Summer, 1963). – University of Illinois Press, 1963. – P.3-45.
- Świdarska-Włodarczyk Urszula.* Mentalność szlachty polskiej XV i XVI wieku. – Poznań, 2003. – 239 s.
- Tafiłowski Piotr.* Imago Turci. Studium z dziejów komunikacji społecznej w dawnej Polsce (1453-1572). – Lublin, 2013. – 378 s.
- Tarnowski Stanisław.* Pisarze polityczne XVI w. – Kraków, 1886. – T.1. – 397 s. (перевидання: Kraków, 2000).
- Thumenówna Julia.* Rodzina x. Stanisława Orzechowskiego. – Lwów, 1917. – 34 s.
- Trawka Renata.* *De brachio regali.* Działalność Piotra Kmity jako starosty przemyskiego (1511-1553) // *Narodziny Rzeczypospolitej.* Studia z dziejów

- średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych / Red. Waldemar Bukowski, Tomasz Jurek. – Kraków, 2013. – T.2. – S.981-1032.
- Urban Wacław*. Zapomniany list Stanisława Orzechowskiego // Rocznik Przemyski. – 1990. – T.27. – S.365-371 (лист від 21.I.1562 р. до Стадницького проти Станкара).
- Urban W.* Orzechowski Stanisław // Słownik historików polskich. – Warszawa, 1994. – S.383-384.
- Urzednicy wojewódstwa Ruskiego XIV-XVIII wieku: ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka: spisy / Oprac. Kazimierz Przyboś.* – Kórnik, 1987. – 415 s.
- Werpachowska Anna*. Z dziejów retoryki XVI wieku. Polemika Jakuba Górskiego z Benedyktem Herbestem. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987. – 143 s.
- Wierzbowski Teodor*. Jakub Uchański, arcybiskup gnieźnieński (1502-1581): monografia historyczna. – Warszawa, 1895.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz*. Orzechowski Stanisław // Słownik polskich teologów katolickich. – T.3. – Warszawa, 1982. – S.265-271.
- Zaccaria Francescantonio*. Dissertazioni varie italiane a storia ecclesiastica appartenenti. – T.II. – Rzym, 1780. – [8], 360 p.
- Zwoliński Przemysław*. Stanisław Orzechowski a ruskie tradycje gramatyki bizantyjskiej // Szkice i studia z historii slawistyki. – Wrocław, 1988 (передрук статті з: *Studia lingvistica in honorem T.Lehr-Splawiński*. – Warszawa, 1963. – S.325-331).

Іменний та географічний покажчик

- Августин 86
Амазеус Ромул 89
Аміцін (Amicius) Ян 79
Андрієв, м. 119
Антоній з Напаханії 79, 80, 82
Аристотель 79, 86, 89, 152, 167
Арундіненсіс Йоанн (Ян з Трщяни/Тростини) 12-13
- Базель, м. 83, 102, 107, 121
Базилев Людвік 43
Баранецькі:
Лукаш і Ян, Ядвіга 69
Баранчиці, Баранчиці Великі й Малі, с. (нині с.Баранівці Самбірського р-ну Львівської обл.) 69, 74, 119, 121
Барза (Бажа) Петро 159
Барзи (Бажі) 126
Барич Генрік 38, 83, 87, 88, 91
Батичі, с. 74
Бел (Albinus) Станіслав 79
Белз, м. 152
Беллерофонт 138
Бембо П'єтро 91
Березницькі 69
Березов (Бжозов), м. 105, 115, 120, 162
Бероальдо Філіпо 91
Бельський Йоахим 22
Бельський Мартин 107
Білик Михайло 41
Біні Франческо 91
Бовуа Даніель 62
Богомолець Францшек 24
Богуславський Юзеф-Константій 24
- Бокадіферо Лодовіко 90
Бокаччо Джованні 86
Болановичі, с. 72
Болгаринович Іосіф І, митрополит 67
Болеслав Хоробрий, король 111
Болестрашицький Миколай-Святополк 88
Болонья, м. 87, 90, 91, 93
Бона Сфорца, королева 87, 100, 107, 109
Бонаміко Лазаро 89, 91
Бонджованні Бернардо 24, 136, 137, 141
Бонер Северин 110
Боратинський Андрій 66
Боратинський Ян (Стечко) 66
Брандовський Альфред-Рох 28
Брасікан (Brassican) Іоанн (Ян)-Олександр 81
Браун Давид 23
Брест, м. 151
Бродель Фернан 58, 61, 77
Броньовський Станіслав 72
Брудзевський Миколай 103, 113, 114, 118
Буда (нині частина Будапешта), м. 129
- Валента з Ужендова 158
Ваньковичі/Воніковичі (нині с.Ваньковичі Самбірського р-ну?), с. 74, 121
Ваповський Михайло 65
Варгоцький Якуб 151
Варна, м. 65
Варрон 86

- Варшава, м. 21, 24, 26, 30, 136, 143
 Ватробки, с. 75
 Венеція, м. 9, 10, 11, 87, 90, 93, 107, 145
 Вергілій 80, 85, 154
 Вершовичі 63
 Вісла, р. 128
 Віссаріон, кардинал 99
 Виладомовський Ян 82
 Вишенський Іван 35
 Вишневецький Федір Михайлович 112
Вишневецький Міхал 27
 Вишневець, м. 109
 Вишнич (Новий Вишнич), м. 113, 116
 Вишня (Судова Вишня), м. 73, 113, 116, 117, 155
 Віда (Vida) Марко-Джиголомо 91
 Відень, м. 10, 72, 81, 87, 93, 102, 109
 Вільно (Вільнюс), м. 13, 18, 68
 Вітовт, великий князь 156
 Віттенберг, м. 28, 81-84, 92, 93, 151
 Владислав Варненчик, король 65, 108
 Владислав IV Ваза, король 19
Влинський Сигізмунд-Александр 17, 21, 26
 Войтицький Михайло 66, 75, 77
 Войтичі (Woycitze, Воютичі під Самбором?), с. 69
 Войцех з Пільзна 98
 Волян Анджей 151
 Володимир Святий, князь 153
 Вольбор, м. 141, 142
 Вольський Миколай 110
 Вугровіцький (Угровецький) Якуб 11
 Габсбурги:
 Єлизавета, королева 100
 Карл V, імператор 87
 Катарина, королева 129, 154
 Фердинанд I, король 129
 Гадуc Ян 79
Галецький Оскар 40
 Гамрат Петро 58, 100, 102
 Ганновер, м. 10, 107
 Гданськ, м. 21
 Гдашицький Ісакій (Ясько) 95
Гейштор Александр 43
Гемільтон Ерл Джефферсон 61
 Герберштейн Зігмунт 120
 Гербест (Зелевич) Бенедикт 12, 136, 147
 Гербурт Валента 126, 134
 Гербурт Клемент 80
 Гербурт Ян-Щасний 17, 130
 Гербурт Ян 159, 160
 Гербурти 126
 Гесіод 85
 Гінуччі Джиголомо (Ієронім) 91, 92
 Глинський Михайло 109
 Гозій Павло 83
 Гозій Станіслав 12, 18, 19, 32, 124, 135, 146, 159
Голєніщєв-Кутузов Ілля 40, 41
 Голубок Петро 66
 Гольдберг (нині Злоторія), м. 85
 Гомер 85
 Горацій 80, 86
Горфункель Александр 92
 Грєчполе, с. 74

- Гроховський Станіслав 18
 Гроцій Гуго 146
Грушевський Михайло 34, 35, 59, 96
 Гурка Анджей 104, 113, 118, 119, 125
 Гурницький Лукаш 22, 124
 Гурський Якуб 11, 20, 138, 139, 147
 Гуттен фон, Ульріх 84
- Дембінська Барбара 116
 Демосфен 6, 11, 18, 19, 86, 99, 107
 Джовіо Паоло 91
Дзенгелевський Ян 40
 Дзержговський Миколай 132, 136, 140
 Дзядуський Ян 100, 101, 105, 106, 115, 117, 119, 120, 122-124, 126, 133
Дзялинський Титус 22, 28
 Діонісій Ареопатит 86
 Длугош Ян 22, 86
Дмитрієв Михайло 47
 Дмитровичі 66
 Дністер (Тир), р. 153
 Доброміль, м. 12, 21
 Донат Елій 80, 85
 Дрогобич Юрій 41
 Дрогойовський Олександр 66
 Дрогойовський Станіслав 106
 Дрогойовський Ян 66, 92, 97, 98, 127, 133
 Дрогойовські 66
 Дроздовиці, с. 75
 Дубецько, м. 138
 Дубковичі, с. 66
 Дудич (Дудич-Оріховський) Анджей 130, 154, 158
- Дуніковський Мацей 106
 Дюрер Альбрехт 84, 87
- Егнаціо (Ціпеллі Джованні-Баптіста) 90
 Езоп 85
- Скельчик Сергій* 51
- Жохов, м-ко 139
Жукович Платон 32
 Журавиці (під Перемишлем), с. 74, 98, 105
 Журавиці (під Пшеворськом), с. 72, 74, 116, 119, 162
 Журавський Миколай 19
- Заккарія Франческо-Антоніо 24
Залуський Юзеф-Анджей 23
 Запарцянка Анна 104, 105
 Заремба (Зарембянка) Анна 145, 159
 Збонський (Zbąski) Ян 136
 Зборовський Мартін 118
 Зборовський Петро 120
 Зборовський Самуель 18
 Зборовські 119
 Зебжидовський Анджей 126, 127
 Зебжидовський Бартоломій 80
 Змігрод, м. 70, 121
- Іван Грозний, цар 149
Ісаєвич Ярослав 41
- Йордан Спитко (Вавжинець-Спитек) 125, 126

- Казимир Великий, король 109, 111
Каїм Анджей 39, 44
 Кальвін Жан 114
 Кам'янець-Подільський, м. 145, 152
 Карлштадт Андреас 83
 Карнковський Станіслав 100
 Кастильоне Бальдассаре 91
 Катон 85
Кашуба Марія 50
 Квінтиліан 80, 86
 Кельн, м. 10, 11, 12, 23, 107, 136, 138, 146, 158
 Кенігсберг (Кролевець), м. 96
Кехлер Кишиштоф 45, 47, 121, 130, 135, 146
 Київ, м. 18, 55, 153
 Кір, цар 107
 Климент VIII, папа римський 87
 Кміта Катерина 71
 Кміта Петро 13, 75, 76, 88, 89, 97, 99-101, 104, 106, 112-116, 118, 119, 122, 123, 125
 Кміта Станіслав 66
 Кміта Ян 75
 Кміти 67, 75-77, 98, 113, 126
 Ковиницький Микола 69
 Ковиницький Ян 69
 Ковинчиці, с. 69
Коженъовський (Корженьовський) Юзеф 30
 Коксус (Сохус) Леонард 79, 80
 Колумелла 86
 Коммендоні Джованні-Франческо 12, 57, 148, 152, 153, 158
Кондратович Людвік (Сирокомля Владислав) 28
 Кониський Юрій 24
 Кононович-Горбацький Йосип 17
 Константинополь, м. 153
 Контаріні Гаспаро 91
 Копистенський Захарій 21, 136
Коппенс Ромуальд 30, 113
Корпанюк Микола 56
Косманова Богумила 16, 38
Коссовський Александер 37
Коссовський Станіслав 30, 31
 Костянтин Великий, імператор 114
Кот Станіслав 37
 Кохановський Ян 147, 155
 Краків, м. 10, 11, 17, 20-22, 26, 46, 64, 68, 71, 73, 79-82, 84, 89, 93, 96, 98, 99, 102, 107, 112, 114, 119, 127-129, 131, 134, 136, 138, 139, 141, 143, 145, 151, 152, 157
 Кранах-Старший Лукас 84
 Красицькі 76
Кресін Олексій 55
Кресінський Богумил 28
 Кривецька Малгожата 66
Кривошинський Пишемислав 44
 Кривчі, с. 70
 Кровицький Мацей 80
 Кровицький Мартин 13, 116, 117, 139, 140
 Кромер Мартин 10, 12, 19, 89, 90, 96, 100, 104, 130, 135, 157, 158, 162
 Ксенофонт 12, 107, 145
 Ксьонж, м. 138
Кубаля Людвік 30, 100, 101, 122, 137
 Купенки, с. 74
 Купне, с. 74
 Курбський Андрій 149

- Кухта Борис* 55
 Кшицький (Krzuski) Анджей 78
 Кшицький Ян 80
 Кшчонов (Krzczonów), м-ко 115
 Кшчоновський Валента (Валента з Серадзі) 115, 116, 119

 Ласоцький Станіслав 83
 Лев Данилович, князь 65, 69
 Лейпциг, м. 21, 82, 93
 Лембарк (в Пруссії), м. 113
Лефтерова Ольга 51
 Лещинський Рафал 118, 123
Липинський В'ячеслав 34
Литвинов Володимир 48, 49, 57
 Лівій Тіт 86
 Ліпомані Алоїзіо 132
Ліхтенитул Юзеф 37
 Лович, м. 79, 132, 134
 Лопатецький Геронім 87
 Лсціне, с. під Андрієвим (Jeńdrzejów, 78 км на захід від Кракова) 119
 Луцьк, м. 153
Любащенко Вікторія 52
 Любельчик Анджей 99
 Любенецький Станіслав 22
 Люблін, м. 46, 62, 151, 152, 156, 157
Любович Микола 32
 Лютер Мартин 81-86, 90, 92, 103, 104, 114
 Львів, м. 17, 21, 27, 28, 30, 32, 55, 88, 95, 98, 99, 110, 114, 145, 152, 153
 Лясота 159

 Макиавеллі Ніколо 167
 Маласпіна Джерманіко 20
Малиновська Йоланта 38, 47
 Мареніуш Станіслав 151
 Марицький Шимон 107
 Марціал 86
 Мацейовський Самуель 103, 115, 116, 118, 119, 126, 136
 Мацейовський Станіслав 132
Мачуга Аполлінарій 31
 Меланхтон Філіп 81, 82, 84, 85, 88
 Мелецькі: Станіслав і сини
 Станіслав і Гибурцій 80
 Менкіцький Андрій 106
 Мешко, князь 111
Микитась Василь 56
Мицько Ігор 46
 Мишковський Пйотр 80, 155
 Мишковські Станіслав і
 Миколай 80
 Мишковці Ян і Сигізмунд 80
 Мікеланджело 92
Множинська Руслана 49
 Могильницький Анджей 142
 Моджевський (Фрич-Моджевський) Анджей 11, 13, 14, 127, 130, 141, 142, 143, 161
 Мозелланус Петро 85
Мончак Антоні 122
 Мороні, кардинал 24
 Москва, м. 43, 67, 149
 Мостиські (Мостиська), с. 116

 Наваджеро Андреа 91
Наливайко Дмитро 50
 Натковичі, с. 66
 Негрі Джироламо 91
 Ниса, м. 154

Нідецький (Патрицій-Нідецький) Анджей 19, 127, 147
Новак-Длужевський Юліуш 40
 Нове Місто (біля Перемишля), м-ко 12, 79

Оболевич В'ячеслав 42
 Образов, м-ко 72
 Овідій 85
 Окольський Шимон 22
 Окшичі 64, 74, 75, 77
 Олександр, король 67, 109
 Олександр VI, папа римський 68
 Олексій, аптекар 162
 Олесницький Миколай 80, 116
Ольшанець Владзімеж 44
 Оріховці, с. 64, 74
 Оріховські:
 Андрій (син) 18, 72, 127
 Барбара (сестра) 72
 Валента (кузен) 72, 73, 148, 160
 Давид (брат) 71
 Ельжбета (сестра) 72
 Катерина (тітка) 66
 Миколай (1-й Оріховський) 64, 75
 Миколай (брат) 70, 71, 73, 75, 76
 Олександр (дід) 65-68, 75
 Олександр (дядько) 66, 71
 Олександр (брат) 70, 71, 88
 Олександр 73
 Ганна (дочка) 127
 Геронім 73
 Дорота (тітка) 66, 75
 Фенна 69
 Ремігіан (син) 127

Рох (брат) 71
 Петро, син кузена Яна 70, 73
 Софія (тітка) 66
 Софія (дочка) 127
 Станіслав (батько) 66-69, 74, 88
 Станіслав (син) 73, 127
 Якуб 73
 Ян (прадід) 64, 65
 Ян (дядько) 66, 72
 Ян (брат) 70, 71, 80
 Ян (кузен) 70, 72, 73
 Ян 73
 Орша, м. 109
Оссолінський Юзеф-Максиміліан 27, 29, 30
 Островицький Ян 87
 Острог, м. 131, 134, 153
 Острозький Василь-Костянтин 134
 Острозький Костянтин Іванович 134
 Острозькі 131
 Остророг Станіслав 154
 Остророг Якуб 83
 Оцеський Ян 91

Павло III, папа римський 92
 Павло IV, папа римський 135
Павловський Францішек 78
 Павсаній 89
 Падневський Філіп 126
 Падуя, м. 87-90, 93, 120, 151
 Папроцький Бартош 20, 63, 73
 Парандовський Ян 43
 Париж, м. 10, 107, 153
 Паризеус Антоніо (Пасера Марк-Антоніо) 89, 90
Паулі Жегота (Ігнацій) 28
 Пекалід Шимон 131

- Пенкала Францишек 31, 105, 112
 Передмірки, замок (нині с. Лановецького р-ну Тернопільської обл.) 112
 Перемишль, м. 46, 50, 66, 71, 74, 75, 78, 79, 82, 84, 88, 98, 100, 102, 104, 105, 119, 120, 137, 139, 153, 156, 157, 159
 Підфіліпський Міхал 72
 Пій IV, папа римський 137
 Пілецький Отгон 64-65
 Пінчов (Пінчув), м. 13, 116, 133, 138, 139, 142
 Пйотрков (Пйотркув), м. 118, 122, 124, 153
 Плавт 85
 Платон 19, 86
 Плохий Сергій 52
 Плутарх 86
 Побединський Адам Петрович 80
 Побединська Магдалена 116
 Побідник (Pobiednik Wielki i Mały), с. 76, 89, 106
 Познань, м. 22, 28, 47, 80, 106
 Полетика Григорій 24
 Потрутович Осташко 64
 Прокопович Феофан 22
 Пшеворськ (Переворськ), м. 74, 119, 120
 Пшерембський Ян 136, 146
 Пшилуський Якуб 11, 76, 99, 103, 104, 106, 107, 112, 116, 122, 128
 Пятковський Роман 55
 Радзановський Фелікс 83
 Радзивіл Барбара 30, 113, 122, 130
 Радзивіл Миколай 118, 127, 141, 156
 Радилівський Антоній 126
 Рамузіо Пауло 10, 12, 57, 90, 107
 Рареш Петро 109
 Рей Миколай 30, 74, 96, 116
 Решка Станіслав 18, 19
Рибаків Борис 43
 Рибкович Ян 84
 Рим, м. 28, 29, 40, 68, 84, 90-93, 102, 104, 113, 114, 121, 124, 126, 127, 132-134, 137, 148
 Розборський Ян 68
 Роїзій Петро 128
Романовський Ян-Непомуцен 28
 Роттердамський Еразм 50, 79, 80, 85, 86, 111, 160, 161
 Ротундус (Мелеський) Августин 14, 125, 151
 Садолето Джакомо 91
 Сакран Ян 67, 68, 102, 103
 Самборчик Гжегош 156
 Сан-Авокато, м. 91
 Сандомир, м. 68
Сас Петро 15, 52
 Севастіан de Halis 79
 Селява Атанасій 18
 Семушовський Адам 72, 106, 116, 159
 Сенявський Миколай 110
 Сервантес Мігель 161
 Сенніцький Миколай 143
 Сигізмунд I Старий, король 9-11, 25, 57, 75, 87, 91, 106, 108-112, 128, 130

- Сигізмунд II Август, король 14, 18, 20, 22, 25, 30, 54, 58, 98-100, 107, 122, 129-131, 145, 154
 Сигізмунд III Ваза, король 19, 25
Синько Тадеуш 37
Сисин Франк 44
Скиба Володимир 53
 Скорута Єжи 72
 Сливницькі 76
Смоленський Тадеуш 31, 78, 80, 83
 Соколовський Станіслав 19
 Сократ 86, 129
 Солецький Микола 64
 Соліковський Ян-Димітр 11, 17, 157
 Спеш (Spierz) Якуб 162
 Стадницький Анджей 71
 Стадницький Станіслав 121
 Стадницькі 71, 126
 Станіслав-Август (Станіслав II Август Понятовський), король 23
 Станкар Франциск (Станкаро Франческо) 138, 139
 Старіховський Петро 94, 95
 Старіховський Ян 98
Старнавський Єжи 9, 38, 45
 Старовольський Шимон 19, 84
 Стародуб, м. 109
 Страш Фелікс 113
 Страшозна Софія 113, 119
 Стрельчі, с. 75
 Стречишки, с. 70
Субтельний Орест 44
 Сулейман Пишний, султан 93, 129
Сумцов Микола 33, 34, 133
Сухені-Грабовська Анна 126
- Сфорца ді Санта Фіора, Гвідо
 Асканіо 87
 Сян, р. 76
 Сянок, м. 106, 120
- Табор Войтех 67
 Тарло Станіслав 98-100
 Тарнов, м. 31, 65, 77, 153
 Тарновська Софія 134
Тарновський Станіслав 29, 30
 Тарновський Ян (Ян з Тарнова), засновник роду 64
 Тарновський Ян-Амор (Ян з Тарнова) 24, 57, 77, 99, 110, 112, 118, 122, 123, 125, 131, 134, 139, 140
 Тарновський Ян-Кшиштоф 77, 125, 129, 131, 134, 139, 151, 153, 159, 160
 Тарновські 65, 76, 125, 131, 134, 140
 Теренцій 85
 Терлецький Лаврентій 98
Тойнбі Арнольд Дж. 58
 Тржецьський Анджей 11
 Троцендорф Валентин 85
 Троя, м. 155
Туменовна Юлія 31, 64, 65, 68, 71, 73, 75, 88
 Тучапський Макарій 95
- Угерчі, с. 75
Ульяновський Василь 52
 Унев/Унів (нині с. Перемишлянського р-ну Львівської обл.) 97
 Унейов (Лодзьке воєводство), м-ко 97
 Уханський Якуб 72, 141-143, 154, 159

Фарнезе Алессандро 91, 114,
158

Фенчак Август С. 46

Феррара, м. 151

Філалет Христофор

(Броневський Мартин) 21

Флакус (Flacius, Владич,

Франкович) Матіас 97

Фома (Тома) Аквінський 86,
152

Франко Іван 35, 36

Франкфурт, м. 10, 19, 107

Фукідід 86

Фульштин (Фельштин, нині
с.Скелівка Старосамбірського
р-ну Львівської обл.), м-ко 159

Харлампович Костянтин 32

Хвалчевський Петро 83

Холм (Хелм), м. 152

Холмські (Хелмські):

Магдалена 119, 145

Ремігіан 116, 119, 160

Ян 119

Хотин, м. 153

Цвінґлі Ульріх 83, 84, 114,
139, 140

Цесельський (Ciesielski)

Анджей 143

Цицерон 11, 19, 20, 79, 80, 85,
86, 89, 147

Чаплинський Владислав 43

Чапська Марія 104

Чарнежолни (нині Чорножили
у Лодзькому воєводстві), с. 145

Чацький Тадеуш 24

Чермінський Ян 91, 98

Чех Юзеф 27

Чеховський Станіслав 83

Швідерська Ханна 37

Шевченко Володимир 50

Шевченко Тарас 150

Шлумовський Станіслав 80

Шуйський Юзеф 28, 29

Юлій III, папа римський 57,
64, 72, 73, 78, 121

Юлій Цезар 86

Ягайло-Владислав, король 65,
108, 111, 146

Яковенко Наталя 53, 78

Якуб з Клепаша 105

Яніцький Клеменс 71, 89, 90,
98

Ян-Казимир, король 19

Ян-Ольбрахт, король 67, 109

Яноцький Ян-Даніель 23

Янушовський Ян 21, 147

Яременко Василь 51

Ярослав, м. 153

Яскманицький Станіслав 72

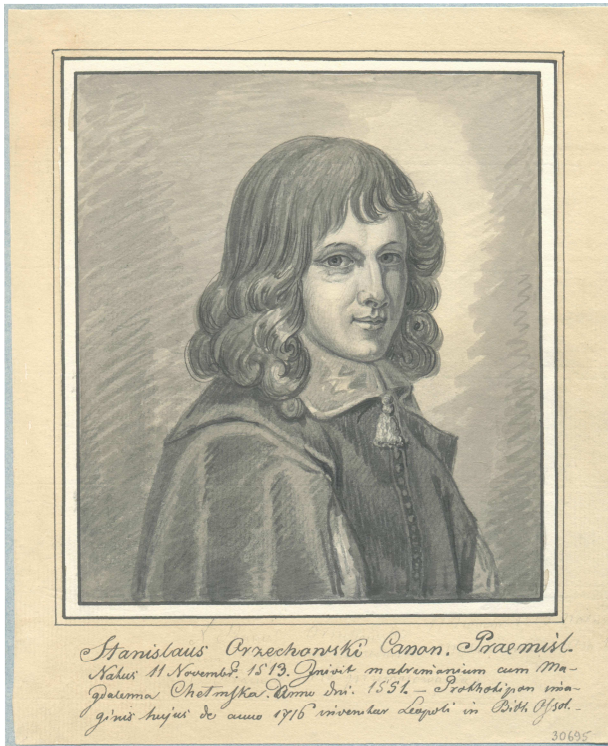
Ілюстрації

Гаданий портрет С.Оріховського
(оприлюднений у монографії Л.Кубалі 1906 р. з позначкою
«малюнок олією зі зборів Павліковських у Львові»¹)

Підпис Оріховського

¹ Здається, це непорозуміння. Усі мої пошуки саме «олійного» портрету Оріховського у Львові не дали результату. Відтак, я схиляюся до думки, що тут маємо вільну копію початку ХХ ст. з малюнку знаного від 1716 р. (див. наступну ілюстрацію).

Підпис: «*Stanislaus Orzechowski Canon. Praemisl. Natus 11 Novembr. 1513. Inivit matrimonium cum Magdalenna Chelmska. Anno d[omi]ni 1551 – Prothotipon imaginis huius de anno 1716 invenitur Leopoli in Bibl. Ossol.*»

Переклад: «Станіслав Оріховський перемишльський канонік. Народився 11 листопада 1513 р. Взяв шлюб з Магдаленою Хомською 1551 р. – Прототип цього малюнку знайдений 1716 р. у Львові в Бібліотеці Оссолінських».

Доля малюнку знайденого 1716 р. мені неясна. Ймовірний виконавець збереженої графічної копії (між 1834 і 1839 рр.) Кастан-Вінцентій Келісіньський (Kielisiński, 1808 – 1849), польський художник-графік і бібліотекар. Зберігається вона у фондах Відділу наукових досліджень творів образотворчого мистецтва Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (№ Inw. 30695. Акварель: зобр.: 15,4x13,7; лист: 19,9x16,1 см. Походження: z kol. Pawlikowskich, № inw. 8869).

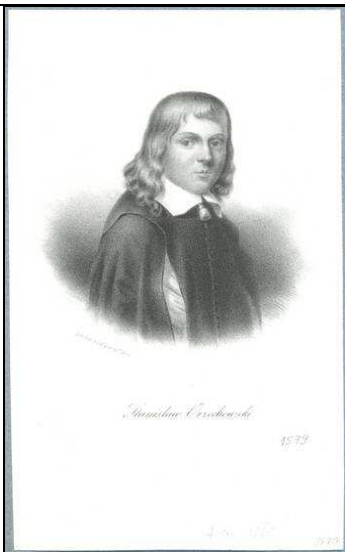

Портрет Станіслава Оріховського.

1785 р.? (олія; 29х25,4 см)

Портрет походить з галереї портретів славних осіб у Лідзбарку Вармінському (Lidzbark Warmiński). Виконаний художником з Кенігсбергу Фрідріхом Клоссом (Klosse, 1753 – після 1788) за дорученням біскупа Ігнація Красінського між 1777 і 1788 рр.

Зберігається у Національному музеї у Кракові (власне у його підрозділі – Музеї князів Чарторийських) – № inw. MNK XII-A-37.

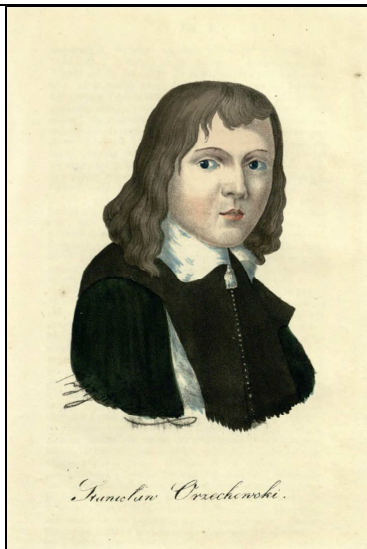
Автор невстановлений [Stanisław Orzechowski]

Літографія: зобр.: 9,3x9,9; лист: 19,2x16,6 см. Берлін, 1835.

Під зображенням: «Stanisław Orzechowski».

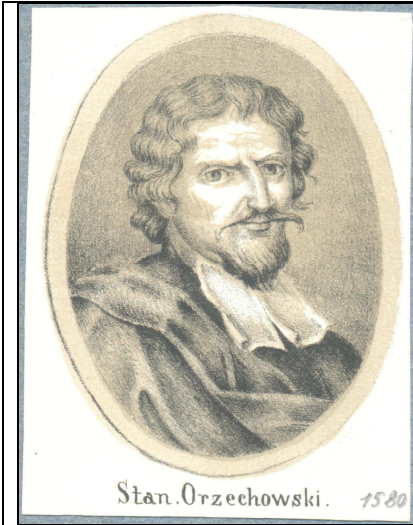
Зберігається у фондах Відділу наукових досліджень творів образотворчого мистецтва Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника

(№ Inw. 1579. Походження: z kol. Baworowskiego, № inw. 6281).

Портрет Оріховського
з видання

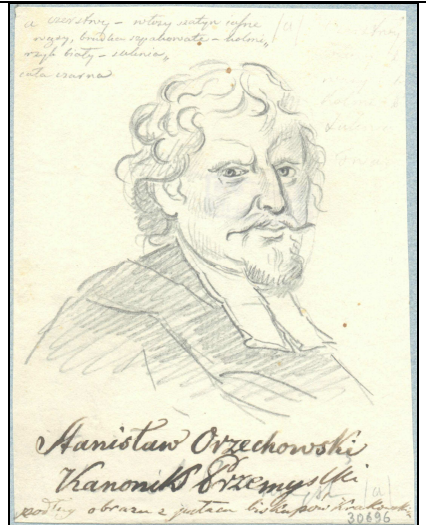
Starożytności galicyjskie / zebrał i wydał Żegota Pauli. – Lwów, 1840.

Жихович Теофіл (Żychowicz) [Stan. Orzechowski] Бл. 1850 р.?

Літографія: зобр.:7,8x6; лист: 63,7x46,4 см. Внизу аркуша: «rys. T. Żychowicz; z lit. M[arcina]. Jabłońskiego [1801 – 1876]».

Зберігається у фондах Відділу наукових досліджень творів образотворчого мистецтва Львівської національної наукової бібліотеки ім. В.Стефаника (№ Inw. 22305. Походження: z kol. Pawlikowskich, № inw. 1959).

Автор невстановлений (Т.Жихович? 1850 р.²) [Stanisław Orzechowski Kanonik Przemyski]

Рисунок олівцем: зобр.:7,9x7,7; лист: 11,3x8,8 см. Внизу аркуша: «podług obrazu z palacu biskupow Krakowskich».

Зберігається у фондах Відділу наукових досліджень творів образотворчого мистецтва Львівської національної наукової бібліотеки ім. В.Стефаника (№ Inw. 30696. Походження: z kol. Pawlikowskich, № inw. 8870).

² Саме 1850 р. у Кракові сторів палац біскупів і Т.Жихович працював тут над відновленням художнього оформлення.

Матейко Ян (1838 – 1893)
Золотий вік літератури в XVI ст. Реформація. Перевага католицизму.
1889. Олією на дошці. 69x107 см.
*(зберігається у Національному музеї в Варшаві – відділення у
Королівському замку у Варшаві)*

Фрагмент –
Орішовський (стоїть із книжкою)
викриває еретицтво Станкара

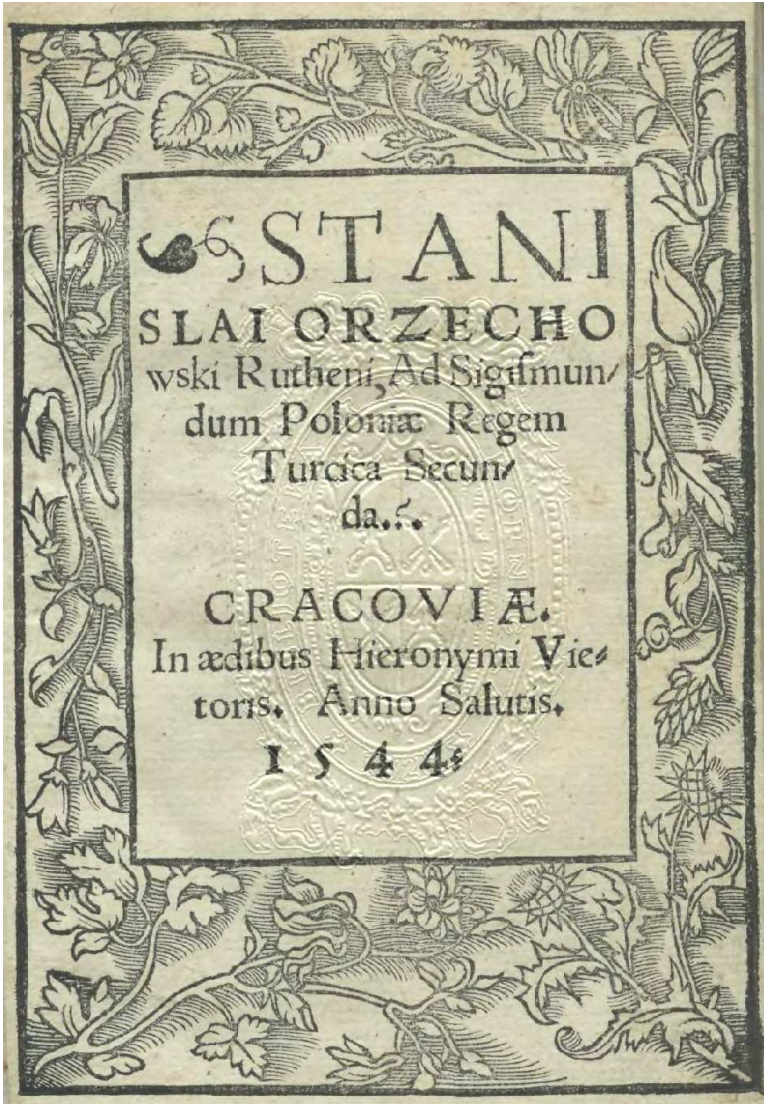
Перемисьль часів Оріховського
(за малюнком з видання про значні міста Європи
Георга Брауна 1617 р.)

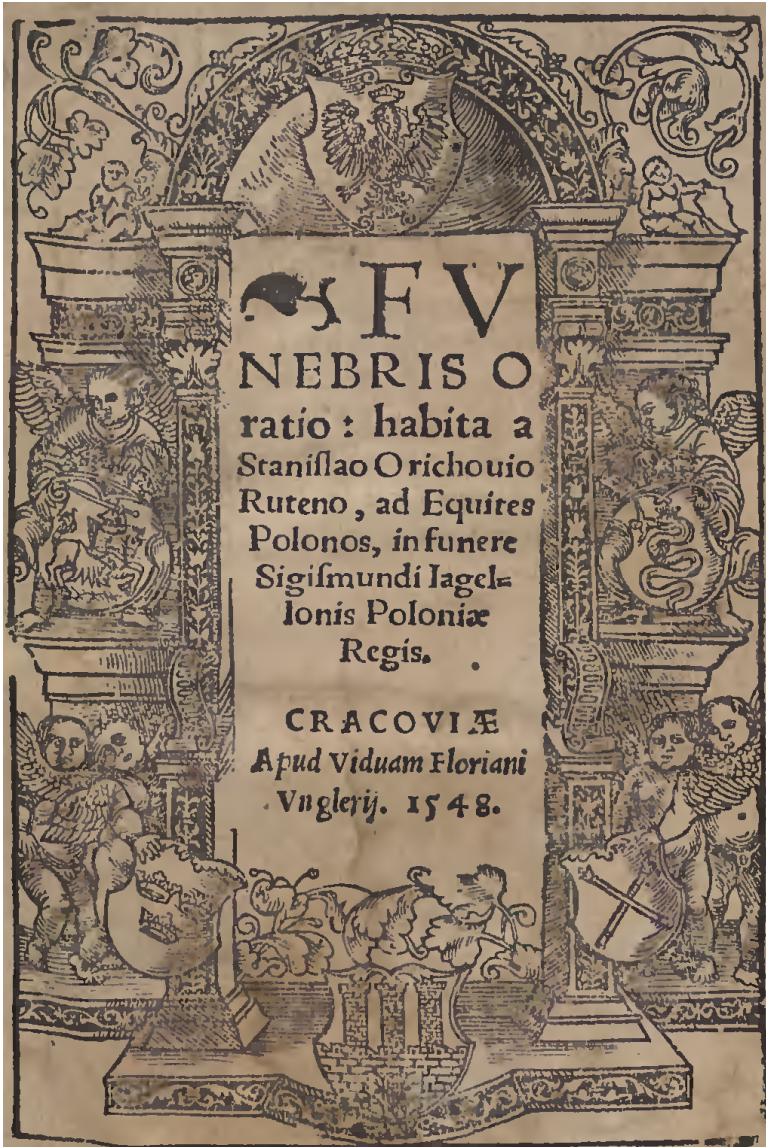
Будинок Оріховського в
Перемисьлі.
Сучасний вигляд
(оригінальна споруда XVI ст.
суттєво змінена пізнішими
перебудовами)

Кафедральний собор у Перемисьлі
в XVI ст. Вірогідне місце
поховання Оріховського.
(малюнок з «Альбому катедри
перемиської», Перемисьль, 1906)

Титульний аркуш «Турчики» 2-ї (зверненої до короля). Краків, 1544
(існує і 2-й варіант цього видання, де титульний аркуш
декорований як у «Діатрибі»)

Титульний аркуш видання «Промови на смерть короля Сигізмунда I»
 (Краків, 1548)

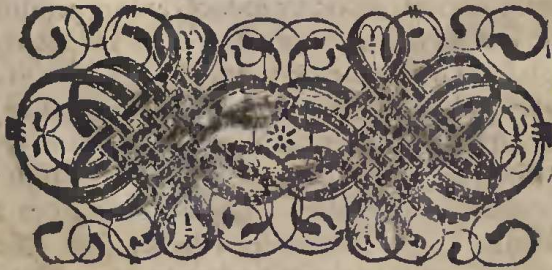

Титульний аркуш «Діатріби» (Краків, 1548)

STANISLAI
ORICHOVII GEN
TE ROXOLANI, NATIONE
VERO POLONI,
FIDEI CATHOLICÆ
CONFESSIO.

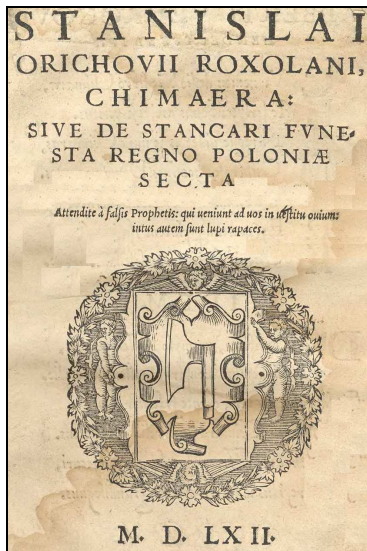
Pietricouix, in Synodo: præfidente Reueren-
dissimo in CHRISTO Patre, Domino NI-
COLAO DIRGOVIO Gneznensi Archi-
episcopo: Legato nato, ac regni Poloniæ Pri-
mate: purè, simpliciter, atq; sine conditione e-
dita. Anno Domini, 1552. xvi Mensis Febru.

ANNO Domini M. D. LXI, in Synodo
VVarzauiensis confirmata, ac in
lucem data.

CRACOVIAE, LAZARVS AN-
DREAË IMPRESSIT.

Титульний аркуш «символу віри» Оріховського (Краків, 1561)
з окресленням своєї ідентичності – з роду українець-«роксолан»
за нацією (політичною) – поляк

Титульний аркуш «Химери» (Краків, 1562)

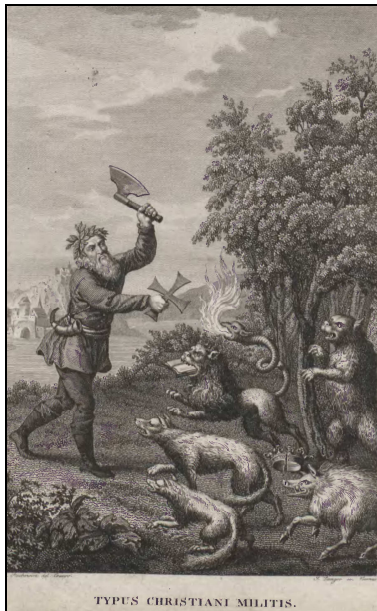

Титульний аркуш «Химери» (Кельн, 1563)

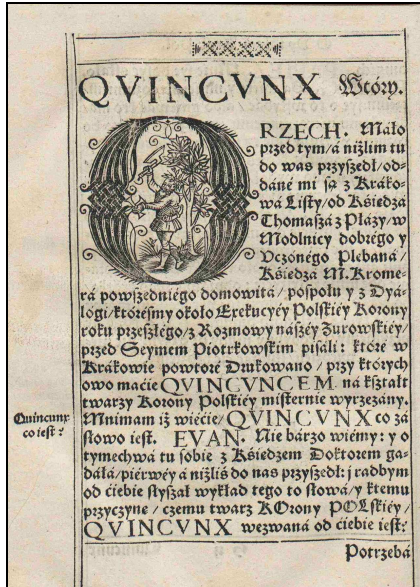

Образ воїна християнства з «Химери» (Краків, 1562).

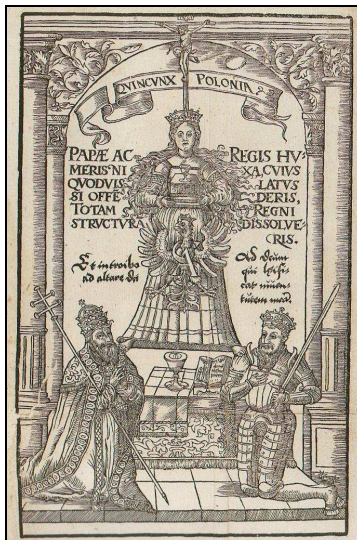
Явний «автопортрет» Оріховського (під піхвою рог-сурма – натяк на материнський герб «Тронби»; у руці сокира – відсилка до батьківського герба «Окша»)

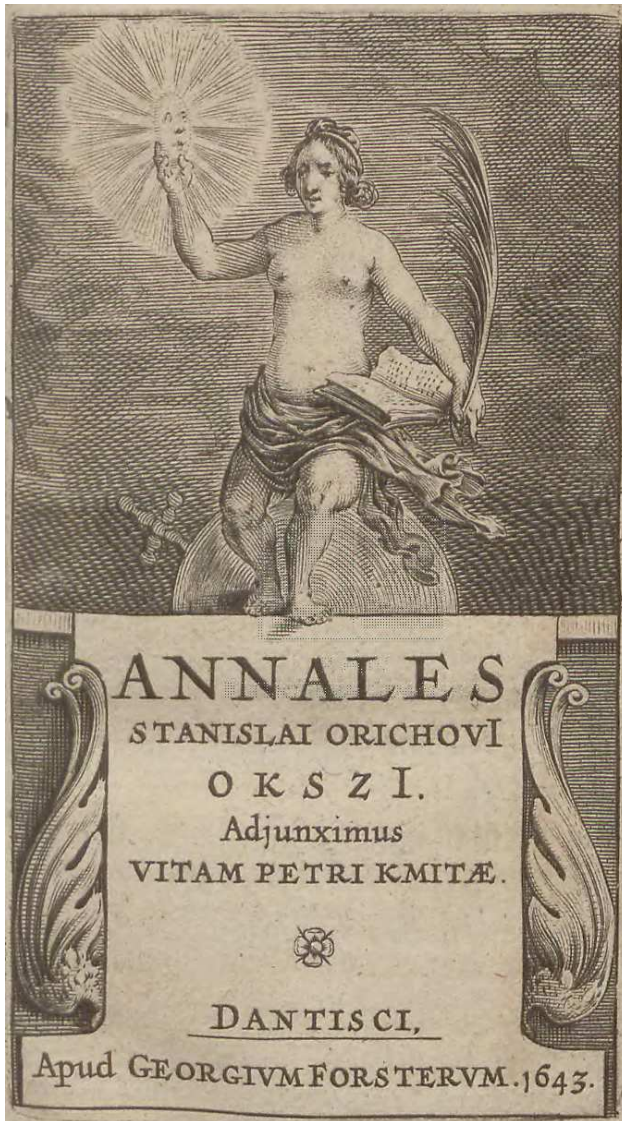
Докладніша «промальовка» початку XIX ст. вміщена до монографії Ю.-М.Оссолінського (Краків, 1822).

Повторення згаданого «автопортрету» у «Квінкунксі» (Краків, 1564)

Алегорія ідеалу гармонії світської і духовної влад у Польській Короні з «Квінкунксу»

Титульний аркуш гданського видання 1643 р. «Анналів» Оріховського
(до статуї Свободи вже недалеко)

Наукове видання

Вирський Дмитро Станіславович

**Станіслав Оріховський-Роксолан:
життя і пам'ять**

Оригінал-макет підготував:
Вирський Д.С.

Підписано до друку 20.VII.2013. Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 12. Обл. вид. арк. 11.
Наклад 100. Зам.33. 2013 р.
Поліграф. д-ця Інституту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4